

UN ALQUIMISTA MEDIEVAL PER ALS TEMPS MODERNS:
LES EDICIONS DEL CORPUS ALQUÍMIC
ATRIBUÏT A ARNAU DE VILANOVA EN LLUR CONTEXT
(c.1477-1754)¹

«M'exalta el nou i m'enamora el vell».
J.V. FOIX, *Sol, i de dol*.

D'ençà del segle XIV circulà un nombre creixent d'escrits alquímics apòcrifament atribuït a Arnau de Vilanova, alhora que el seu nom anava adquirint injustificadament una gran fama d'alquimista fins a esdevenir una de les màximes autoritats de la literatura alquímica medieval en llatí. Aquesta, juntament amb la de profeta i nigromant, fou una de les tres tradicions que configuraren el mite d'Arnau i que confluïren al renaixement en una encarnació de la figura arquetípica de metge-mag, tan cara al neoplatonisme.² Arrecerat sota la imatge llegendària del seu pretès autor i en paral·lel al conjunt d'escrits mèdics no

1. El present estudi s'inscriu en un projecte de recerca més ampli sobre "Les edicions particulars i parcials d'Arnau de Vilanova en l'edat moderna", per al qual l'Institut d'Estudis Catalans m'ha concedit la borsa d'estudis "Ramon d'Àlòs-Moner" del 2003, que m'ha permès realitzar dues estades a París i a Londres per examinar directament els exemplars que es troben en les biblioteques d'aquestes ciutats. Des d'aquí agraeixo la institució i qui ha estat el meu tutor, Josep Perarnau. El tema havia estat ja tractat específicament per Antoine CALVET, *Les alchimica d'Arnau de Villeneuve à travers la tradition imprimée (XVIe-XVIIe siècles). Questions bibliographiques*, dins D. KAHN - S. MATTON, *Alchimie. Art, histoire et mythes. Actes du premier colloque international de la Société d'Étude de l'Histoire de l'Alchimie, Paris, Collège de France, 14-15-16 mars 1991*, París - Milà, S.É.H.A.- Archè, 1995, 157-190 —un estudi que ha estat un excel·lent punt de partida per al present treball—, i també, dins el marc del conjunt de la transmissió impresa moderna del corpus arnaldian, pel meu llibre *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista* (Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut, 5), Manresa, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona - Mútua Manresana, 2002. He d'advertir que en el present treball faig servir l'adjectiu 'arnaldian' *lato sensu* per referir-me al conjunt de les obres pertanyents al corpus atribuït a Arnau de Vilanova i, per tant, l'aplico també a aquells escrits d'autoria apòcrifa o dubtosa com són els alquímics. Un cop deixada clara la meua opinió que tots els textos alquímics atribuïts a Arnau són espuris, no em sento en la necessitat d'insistir-hi, ni tampoc aquest estudi no és el lloc oportú per tractar la qüestió.

2. Entorn de la llegenda arnaldiana es podrà veure la meua comunicació *El mite d'Arnau de Vilanova, de l'Edat Mitjana al Renaixement*, dins IV Col·loqui Internacional Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga, Història i llegenda al Renaixement, Girona, 8-11 de juliol del 2002, Universitat de Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes (en premsa), i la meua introducció al *De reprobacione nigromantie fictionis* d'Arnau de VILANOVA (Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia, VII), Barcelona, Universitat de Barcelona - Fundació Noguera (en premsa).

químics arnaldians, el corpus alquímic fou objecte de nombroses impressions al llarg de quasi tres segles de l'edat moderna, que no solament perpetuaren sinó que també multiplicaren el renom d'Arnau com a alquimista. Mentre que el corpus mèdic i l'alquímic circularen quasi sempre independents entre si en la transmissió manuscrita medieval, en la tradició impresa, en canvi, mantenen alguns punts de contacte, sobretot en coincidir parcialment dins les edicions generals del segle XVI (*Opera*). Tanmateix entre l'un i l'altre s'observen divergències notables en la cronologia, els circuits i els àmbits editorials, sens dubte perquè responien a corrents i a interessos ben diferents dins la medicina moderna. Una altra diferència és la menor proporció d'escrius alquímics que van arribar a la impremta respecte del total que formava el corpus: Michela Pereira ha comptat fins a 52 escrius en el conjunt de la tradició alquímica, amb una gran varietat d'extensió i de gèneres, mentre que els impresos només arriben a una vintena.³ Val a dir que hi ha un cert dubte sobre l'adscripció alquímica d'algun d'aquests escrius: per exemple Pereira posa en dubte el caràcter alquímic de l'*Epistola de sanguine humano distillato*. El meu criteri ha estat incloure dins la categoria d'alquímics aquells escrius que van ser vistos com a tals per la tradició impresa i en conseqüència recollits dins les recopilacions alquímiques modernes. Tot i així, el *De sigillis*, per bé que posat pels editors dels *Opera* dins la secció alquímica, l'he exclòs no solament pel seu contingut, en realitat astrològic, sinó perquè no es va transmetre dins la tradició alquímica.

Cal advertir també que la tradició textual del corpus alquímic arnaldia és particularment complexa i proteica. Prova de la capacitat transmutativa dels textos que hi pertanyen són les metamorfosis patides pel *Flos florum*, del qual la *Semita semitae* i la *Practica ad quendam papam* són dues derivacions: la primera n'és un abreujament, mentre que la segona es limita a la seva part pràctica.⁴ És significatiu de la manera de treballar dels editors el fet que sovint dues o tres variants del mateix text s'imprimeixin inadvertidament en el mateix recull. Altres trets de les edicions alquímiques assenyalats per Robert Halleux són l'hàbit d'aplegar textos antics, medievals o contemporanis sense preocupar-se per les diferències cronològiques, i la tendència, compartida per l'alquímia amb altres sabers, a basar l'*editio princeps* en un sol manuscrit i anar-la reproduint en les posteriors. Per tant no és fàcil trobar textos veritablement renovats, més

3. Michela PEREIRA, *Arnaldo de Villanova e l'alchimia. Un'indagine preliminare*, dins J. PERARNAU (ed.), «Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova», Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1995, II, pp. 95-174. Per la meua part he recollit 21 escrius impresos: vegeu *infra* l'apèndix 1.

4. Vegeu Jacques PAYEN, *Flos florum et Semita semite. Deux traités d'alchimie attribués à Arnald de Villeneuve*, dins «Revue d'histoire des sciences et de leurs applications», 12 (1959), 289-300; Antoine CALVET - Sylvain MATTON, *Quelques versions de la Flos florum pseudo-arnaldienne* Le Livre de Roussinus, Liber perfecti magisterii, Opus magisterii, Perfectum magisterium, Parvum rosarium per O. Fineum transcriptum, dins «Chrysopoeia», 6 (1997-1999), 207-271. En aquest darrer treball es recull la tradició impresa de tots tres escrius.

enllà de correccions superficials, igual que en el corpus mèdic arnaldia, on els anuncis d'esmena textual en les obres mèdiques solen ser força exagerats i es van repetint inalterats en reedicions successives.⁵ Així mateix el sentit pràctic domina sobre la fidelitat al text medieval i, en conseqüència, en arribar a la impremta els textos s'esmenen, se'n modernitza el lèxic i fins i tot s'amplien amb passatges d'altres escrits per aclarir-ne el significat.⁶ A banda de la transmissió pseudoepigràfica heretada de temps anteriors, alguns dels escrits del corpus van tenir una mínima o nul·la tradició manuscrita sota el nom d'Arnau i, per tant, és possible que la falsa adscripció hagi sorgit en les edicions modernes o s'hagi propagat gràcies al seu efecte multiplicador. En aquest sentit he de dir que, en centrar-me en la tradició impresa, no m'ha calgut distingir els diferents estrats de la formació del corpus, tal com en el seu moment va distingir Michela Pereira dins el corpus pseudol·lul·lià,⁷ però certament es podria discernir entre un nucli format per aquelles obres que presenten una atribució llarga i més o menys coherent al llarg dels segles i les capes exteriors compostes per les obres que apareixen atribuïdes a Arnau ocasionalment o només en la impremta moderna. En darrer lloc cal assenyalar que la història dels impresos arnaldians demanaria una anàlisi atenta de la transmissió textual de les diverses edicions per tal d'examinar la relació entre elles i la relació d'elles amb la tradició manuscrita. Malauradament aquí tan sols estic en condicions d'oferir una primera aproximació, centrada exclusivament en la transmissió impresa i encara no del tot sistemàtica.

Per últim he d'advertir que la meua intenció no és solament recollir les diverses impressions de les obres pertanyents al corpus arnaldia sinó veure, en la mesura del possible, com s'insereixen en els medis editorials i intel·lectuals d'on van sorgir.

5. Luis GARCÍA BALLESTER - Eustaquio SÁNCHEZ-SALOR - Michael McVAUGH - Anna TRIAS (1985), *Las ediciones renacentistas de Arnau de Vilanova: su valor para la edición crítica de sus obras médicas*, dins «Asclepio», 27, (1989), 39-66; Juan Antonio PANIAGUA, *La obra médica de Arnau de Vilanova. Introducción y fuentes*, dins «Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina», 9 (1959), pp. 351-401.

6. Robert HALLEUX, *Les textes alchimiques*, Turnhout, Brepols, 1979, pp. 91-97. Quant a la tradició alquímica impresa vegeu, de més a més, Rudolf HIRSCH, *The invention of printing and the diffusion of alchemical and chemical knowledge*, dins «Chymia», 3 (1950), 115-141, reeditat dins *The printed word: its impact and diffusion primarily in the 15th-16th centuries*, Londres, Variorum reprints, X, 1978; en el marc més general de l'alquímia moderna Bernard JOLY, *La rationalité de l'alchimie au XVIIe siècle*, París, Librairie philosophique J. Vrin, 1992, esp. 28-32, i Michela PEREIRA, *Arca na sapienza. L'alchimia dalle origini a Jung*, Roma, Carocci editore, 2001, esp. 189-271.

7. Michela PEREIRA, *The alchemical corpus attributed to Raymond Lull*, Londres, The Warburg Institute, 1989, 61-96. Quant al valor mèdic de l'alquímia lul·liana, similar al de l'arnaldiana, i la seva recepció moderna vegeu Michela PEREIRA, *Alchemical writings attributed to Raimon Lull*, dins P. RATTANSI - A. CLERICUZIO (eds.), *Alchemy and chemistry in the 16th and 17th centuries*, Dordrecht - Boston - Londres, Kluwer Academic Publishers, 1994, 1-15.

El context intel·lectual

Des del darrer terç del XV trobem un interès envers el corpus arnaldià per part dels cercles influïts pel neoplatonisme hermètic, del qual és un exemple notable Marsilio Ficino. FICINO cita el pseudo-Arnau alquimicomedic en diverses de les seves obres com el *De vita libri tres*, el *Consiglio contro la pestilentia* i el comentari de les *Ennèades* de Plotí.⁸ D'altra banda es va estenent l'ús dels remeis destil·lats entre finals del segle XV i la primera meitat del XVI, com es reflecteix en la impressió d'alguns escrits arnaldians relacionats amb la destil·lació.

Tanmateix l'impuls decisiu a la quemiatria o ús de remeis químics es degué al revulsiu que va suposar per a la medicina moderna l'obra i la pràctica professional del metge i reformador suís Paracels (1493-1541), que fonamentà la terapèutica química en una filosofia natural plena de misticisme i influïda pel neoplatonisme i l'alquímia. Walter Pagel ha assenyalat un bon nombre de paral·lelismes entre Paracels i la tradició arnaldiana, tant l'autèntica com l'espúria: el recurs a la màgia natural i a l'astrologia, la creença en dimonis, el rebuig de la superstició dels endevins i fetillers, l'acceptació de remeis empírics del poble, que es pot observar sobretot en l'apòcrif *Breviarium practice*, les motivacions religioses per a la pràctica mèdica i l'interès envers la teologia —aquest darrer camp és l'únic en el qual Paracels, igualment influït per les idees escatològiques de Gioacchino da Fiore, reconeix un crèdit explícit al metge català. L'obra alquímica arnaldiana, igual que la resta de la tradició alquímica medieval orientada a combatre la malaltia i perllongar la vida —pseudo-Llull, Joan de Rocatalhada (Ioannes de Rupescissa)...—, també va exercir una forta influència en Paracels, el qual va contribuir decisivament a desplaçar el centre d'interès de l'alquímia cap a l'aplicació mèdica. És evident que Paracels va anar molt més enllà en les seves innovacions, fins al punt de rebutjar la doctrina humoral galenista. Però, malgrat la dificultat de destriar en quina mesura exacta a causa del seu costum de no donar citacions, el corpus arnaldià va ser sens dubte una de les fonts del metge suís, que l'hauria pogut llegir en alguna de les edicions generals d'inicis del segle XVI. Per un altre costat l'esmentada influència de les autoritats alquímiques tradicionals no és obstacle perquè Paracels sigui molt sovint crític amb elles en aspectes específics de la tècnica alquímica.⁹

8. Sylvain MATTON, *Marsile Ficin et l'alchimie. Sa position, son influence*, dins J.-C. MARGOLIN - S. MATTON (eds.), *Alchimie et philosophie à la Renaissance*. «Actes du colloque international de Tours (4-7 déc. 1991)», París, Vrin, 1993, 123-192; GIRALT, *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista*, 70-71.

9. Sobre Paracels: Walter PAGEL, *Paracelsus*, dins P. LAÍN ENTRALGO (dir.), *Historia universal de la medicina*, IV: *Medicina moderna*, Barcelona, Salvat, 1972, 107-118; Allen G. DEBUS, *The chemical philosophy. Paracelsian science and medicine in the sixteenth and seventeenth centuries*, Nova York, Science History Publications, 1977, 45-61; IDEM, *Man and Nature in Renaissance*, Cambridge, Cambridge University Press, 1978, 51-73 de la traducció castellana: *El hombre y la naturaleza en el renacimiento*, traducció de S. LUGO, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1985, i sobretot

La major part de l'obra de Paracels va restar inèdita a la seva mort i no va ser fins a la segona meitat del cinc-cents quan es va produir la primera onada de recopilació, d'impressió pòstuma i de traducció al llatí dels seus manuscrits, disseminats en nombroses ciutats durant la seva vida nòmada, en el marc del moviment que Lynn Thorndike va anomenar *Paracelsan revival*, que es va estendre per destacats cercles intel·lectuals europeus, sobretot suïssos, alemanys i francesos.¹⁰ De tota manera cal matisar la petja deixada pel reformador suís. Malgrat els conflictes que continuen tenint amb les autoritats universitàries, l'impuls rupturista i antiacadèmic de Paracels queda força més atenuat en els seus continuadors, els quals sovint són o han estat professors universitaris, de vegades pretenen conciliar la doctrina del mestre amb la tradició hipocratico-galènica, solen escriure en llatí i reverencien els alquimistes del passat. A partir dels paral·lelismes esmentats entre el corpus arnaldià i Paracels, molts paracelsistes i quemiàtres es mostren menys reticents a veure Arnau, igual que els altres pretesos alquimistes medievals —Llull, Rocatalhada o Bacon— com les seves fonts i els seus antecessors, segurament empesos per la necessitat de presentar-se com a hereus d'una tradició que es remunta al mític Hermes Trismegist i de trobar l'aval d'uns precedents de prestigi per a una medicina innovadora en el seu enfrontament amb l'ortodòxia aristotelicogalenista imperant.

Walter PAGEL, *Paracelsus. An introduction to philosophical medicine in the era of the Renaissance*, Basilea, Karger, 1958 (1982²). Aquest darrer llibre inclou dos apartats sobre els paral·lelismes amb les tradicions arnaldià i alquímica: *Paracelsus and Arnald of Villanova*, 248-258, i *Paracelsus and the alchemy*, 258-273 (i encara 370-371). Vegeu també Walter PAGEL, *Religious motives in the medical biology of the XVIIth century*, dins «Bulletin of the Institute of the History of Medicine», 3 (1935), 97-128, i, en l'àmbit religiós, IDEM, *Paracelsus and the neoplatonic and gnostic tradition*, dins «Ambix», 8 (1960), pp. 125-166 (reedició d'ambdós articles dins *Religion and neoplatonism in Renaissance medicine*, Londres, Variorum Reprints, 1985); Massimo BIANCHI, *The Visible and the Invisible. From Alchemy to Paracelsus*, dins el citat RATTANSI - CLERICUZIO (eds.), *Alchemy and chemistry...*, 17-50; Wolf-Dieter MÜLLER-JAHNCKE, *Paracelso*, dins Claus PRIESNER - Karin FIGALA (eds.), *Alchemie. Lexikon einer hermetischen Wissenschaft*, Munic, C.H. Beck, 1998, 369-373 de la traducció castellana de C. Rubies: *Alquímia: enciclopèdia de una ciencia hermética*, Barcelona, Herder, 2001.

10. Lynn THORNDIKE, *A history of magic and experimental science*, Nova York, The Macmillan Company, 1923-1958, V, 617-651. Sobre el paracelsisme i d'altres corrents més o menys afins vegeu: Allen G. DEBUS, *The French Paracelsians. The chemical Challenge to medical and scientific Tradition in early modern France*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991; IDEM, *La medicina chimica nella prima età moderna*, dins M. D. GRMEK (dir.), *Storia del pensiero medico occidentale. II: Dal Rinascimento all'inizio dell'ottocento*, Bari, Laterza, 1996, 51-92; IDEM, *El mundo médico de los paracelsistas*, dins P. LAÍN ENTRALGO (dir.), *Historia universal de la medicina*, IV, 118-126; IDEM, *The chemical philosophy*, 63-293; IDEM, *Iatrochemistry and the chemical revolution*, dins Z. R. W. M. von MARTELS (ed.), *Alchemy revisited: «Proceedings of the International Conference on the History of Alchemy at the University of Groningen, 17-19 April 1989»*, Leiden, Brill, 1990, 51-66; IDEM, *Paracelsianism and the diffusion of the chemical philosophy in early modern Europe*, dins Ole Peter GRELL (ed.), *Paracelsus: the man and his reputation, his ideas and their transformation*, Leiden, Brill, 1998, 225-244; Stephen PUMFREY, *The Spagyric Art; Or, The Impossible Work of Separating Pure from Impure Paracelsianism: a historiographical analysis*, *ibidem*, 21-51.

D'aquí, doncs, la voluntat de recuperar-los en noves edicions. D'altra banda la manera com foren rebuts el corpus doctrinari i pràctic de Paracels i la seva influència foren molt variades, de tal manera que sovint resulta ben difícil distingir els límits entre el paracelsisme i d'altres corrents de la quemiatria que rebutjaven una part més o menys gran del llegat paracelsià.

Així doncs, són ben diversos els corrents de la medicina moderna que reivindiquen l'alquímia arnaldiana i hi recorren: paracelsistes declarats com Adam von Bodenstein, Gerhard Dorn, Jacques Gohory (Leo Suavius); autors que intenten harmonitzar la medicina paracelsista i la tradicional com Theodor Zwinger, Johann Albert von Wimpfen o Robert Fludd, així com alguns dels galenistes que anaven acceptant progressivament un cert nombre de remeis químics al costat dels tradicionals.¹¹

La vinculació amb el paracelsisme i la quemiatria fou el motiu pel qual la impressió d'obres alquímiques arnaldianes tingué lloc en general en territoris protestants. L'expansió d'aquests corrents pels estats reformats s'explica perquè els paracelsistes, igual que els altres quemiastes, foren recolzats per nombrosos prínceps i teòlegs protestants, que menyspreaven l'aprenentatge mèdic tradicional tant com l'Església tradicional i que fomentaven els nous corrents per afermar la seva identitat davant un poder imperial catòlic. Per contra, en certs estats catòlics el paracelsisme s'associava amb heretgia, raó per la qual trobà una hostilitat molt més profunda no solament en l'establishment i en les facultats de medicina sinó també en la Inquisició. En efecte, el Sant Ofici, més enllà del conflicte amb l'escolàstica galenista i aristotelista, veia una amenaça en la cosmovisió, la filosofia natural, la interpretació bíblica i la fe majoritàriament protestant dels paracelsistes. En conseqüència el mateix Paracels i els seus seguidors, com Oporin, Bodenstein, Dorn i Zwinger, van ser objecte de prohibició en els territoris hispànics des de 1583, endurida i ampliada en els següents índexs.¹²

11. Sobre Gohory: Daniel P. WALKER, *Spiritual and demonic magic. From Ficino to Campanella*, Londres, Notre Dame Press, 1958 (1975³), 100-106; sobre Wimpfen i Fludd: DEBUS, *The chemical philosophy*, 217 i 135; de Zwinger, Bodenstein i Dorn en parlaré més endavant. Vegeu encara DEBUS, *The French paracelsians...*, 40-41 i 115.

12. A més de la bibliografia citada *supra* a la nota 10, vegeu Bruce T. MORAN, *The alchemical world of the German court. Occult philosophy and chemical medicine in the Circle of Moritz of Hessen (1572-1632)*, Stuttgart, Franz Steiner 1991, 171-176, i Laurence BROCKLISS - Colin JONES, *The medical world of early modern France*, Oxford, Clarendon Press, 1997 122. La persecució inquisitorial espanyola del paracelsisme en la impremta està tractada per José PARDO TOMÁS, *Ciencia y censura. La Inquisición española y los libros científicos en los siglos XVI y XVII*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1991, 220-227. De tota manera és perillós generalitzar-lo a tot arreu del món catòlic. Així, en ocasions es cultiva l'alquímia en el cercle protegit de la cort i les possessions centroeuropees dels Habsburg van conèixer un notable conreu de l'alquímia i del paracelsisme fins i tot entre eclesiàstics: Robert J. W. EVANS, *The Making of the Habsburg Monarchy, 1550-1700. An Interpretation*, Oxford, Clarendon Press 1979, 316-347 de la traducció castellana de J. L. GIL ARISTU, *La monarquía de los Habsburgo (1550-1700)*, Barcelona, Labor 1989.

L'interès despertat en el món protestant per Arnau no es va limitar a l'obra mèdica i alquímica sinó que va arribar a l'obra teològica, vista com un precedent d'antipapisme, amb la impressió repetida d'un dels seus escrits espirituals i un possible conat d'edició general teològica.¹³

Les primeres edicions

Durant el primer moment de la impremta són escasses les edicions de textos alquímics. Tot i així entre les primeres impressions alquímiques realitzades a Venècia s'ha de comptar almenys un incunable arnaldià: el *De aqua vite simplici et composita*, editat per Adam de Rottweil entre 1477 i 1480, però que no tornarà a aparèixer de nou (1)¹⁴. En canvi un altre imprès que s'ha considerat un incunable, la versió veneciana del *Rosarius philosophorum* arnaldià, cal retardar-lo probablement fins als primers anys del segle XVI. Per aquells temps el metge genovès Tommaso MURCHI va incloure cinc escrits alquímics en la primera edició general, impresa a Lió el 1504, de caràcter mèdic però amb un aparent esbiaixament neoplatònic: *Rosarius philosophorum*, *Lumen novum*, *Flos florum*, *Recepta electuarii mirabilis preservantis ab epidimia* i *Epistola super alchimia ad regem Neapolitanum*. Aquests títols es repetirien a la resta de les edicions generals d'Arnau que anirien apareixent al llarg del segle XVI: Venècia, 1505; Lió, 1509; Lió, 1520; Venècia, 1527; Lió, 1532; Basilea, 1585, i Lió, 1586. En només dues edicions posteriors (1520 i 1532) s'afegiria el *De philosophorum lapide* i en la *Praxis* de 1586 la *Cathena aurea* i el *Testamentum*¹⁵. La publicació dels dits escrits dins les edicions generals no impedeix que els seus prefacs esdevinguin escenari ja aleshores d'una precoç polèmica sobre l'autencitat de l'obra i l'activitat alquímiques d'Arnau, en el marc del debat renaixentista sobre la validesa intel·lectual de l'alquímia. En efecte, Murchi reivindica Arnau com a autor alquímic des de la primera edició de 1504, mentre que Symphorien CHAMPIER, a l'*Arnaldi vita* de 1520, es mostra escèptic davant les preteses consecucions alquímiques d'Arnau i relega la seva dedicació a l'alquímia a un pecat de joventut, tot posant en dubte que se'n conservin obres perquè, segons alguns, les va lliurar al

13. GIRALT, Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista, 61-62; Carlos GILLY, *Spanien und der Basler Buchdruck bis 1600. Ein Querschnitt durch die spanische Geistesgeschichte aus der Sicht einer europäischen Buchdruckerstadt*, Basilea - Frankfurt, Verlag Helbing & Lichtenhahn 1985, 115-116 i 513.

14. Inc.: "Humanum corpus, cum sit positum per ingressionem contrariorum. s. elementorum non est permanens". Sobre aquest breu text apòcrif, que exposa les aplicacions de l'alcohol i recorre a la melotèsia zodiacal, i les seves relacions amb altres textos, vegeu Antoine CALVET, *Mutations de l'achimie médicale au XVIe siècle. À propos des textes authentiques et apocryphes d'Arnaud de Villeneuve*, dins «Micrologus», 3 (1995), 185-209, i IDEM, *Le De secretis naturae du Ps.-Arnaud de Villeneuve. Édition, traduction et présentation*, dins «Chrysopoeia», 6 (1997-99), 155-206. Els números entre parèntesis fan referència a la descripció de les edicions particulars de l'apèndix 2.

15. Pel que fa a les edicions generals arnaldianes vegeu PANIAGUA, *La obra mèdica de Arnau de Vilanova...*, a més dels dos estudis citats a la nota 1.

foc quan va abandonar l'art. Més endavant el curador de l'edició de Basilea (1585), Theodor ZWINGER, defensa l'alquimista Arnau de l'atac de Champier¹⁶.

Durant la primera meitat del segle XVI s'estengué la preparació i l'ús dels medicaments destil·lats, que eren normalment considerats alquímics, gràcies als 'llibres de destil·lació' de Hieronymus von Brunschwig, Ulstadt i Gesner. El *Coelum philosophorum* (1525) de Phillip von ULSTADT, metge de Nuremberg i professor a la ciutat suïssa de Friburg durant la primera meitat del segle XVI, i el *De remediis secretis* (1552), escrit pel naturalista i filòleg suís Conrad GESNER (1516 - 1565), sota el pseudònim d'Evonymus PHILIATER, tenen entre les seves fonts declarades pseudo-Arnau, a més d'altres noms d'alquímia medieval, com pseudo-Llull o Joan de Rocatalhada, i sens dubte van contribuir en bona mesura a la fama d'alquimista d'Arnau.¹⁷ No ha d'estranyar, doncs, que alguna de les edicions de tots dos fossin complementades amb escrits arnaldians. El *Coelum philosophorum*, elaborat explícitament a partir d'extrets dels autors esmentats, va tenir un extens èxit editorial i aviat va esdevenir el principal difusor de medicaments destil·lats, gràcies a una gran accessibilitat per a un públic molt ampli deguda a la seva aclaridora destresa per seleccionar els passatges més pràctics i defugir els aspectes més esotèrics, així com als seus il·lustradors gravats tècnics¹⁸. Dues de les nombrosíssimes edicions (Lió, 1572, i Estrasburg, 1630) afegeixen en apèndix el *Rosarius philosophorum*, el *Novum Lumen*, el *Flos florum*, el *De philosophorum lapide*, l'*Epistola super alchimia* i la *Recepta electuarii mirabilis*, títols que coincideixen amb tots els escrits alquímics que havien estat impresos dins els *Opera* gòtics (12 i 25). Ara bé, la confrontació del text d'aquestes dues edicions amb el dels *Opera* dona un resultat divers segons les obres. En efecte, l'*Epistola super alchimia* i la *Recepta electuarii mirabilis* presenten el mateix text, llevat d'alguna correcció, mentre que el *Rosarius philosophorum* ofereix un grapat de diferències rellevants, si bé en la meua opinió imputables a criteris editorials

16. GIRALT, Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista, 34-35 i 44-48. Al voltant de la polèmica sorgida entorn de l'alquímia al renaixement vegeu Sylvain MATTON, *L'influence de l'humanisme sur la tradition alchimique*, dins «Micrologus», III (1995), 279-345, amb abundant recurs a les fonts. El debat medieval es remunta a Avicenna: Chiara CRISCIANI - Michela PEREIRA, *L'arte del sole e della luna. Alchimia e filosofia nel medioevo*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1996, 24 i 38-53.

17. Sobre ambdós autors vegeu sengles articles dins Ch. C. GILLISPIE, *Dictionary of scientific biography*, Nova York, Charles Scribner's Sons 1970-1980: P. E. PILET, *Gesner, Conrad*, V, 378-379, i Martin FICHMAN, *Ulstaed, Philipp*, XIII, 534-535, així com DEBUS, *The chemical philosophy...*, 22-23, i Robert P. MÜLTHAUF, *The significance of distillation in Renaissance medical chemistry*, dins «Bulletin of the History of Medicine», 30 (1956), 329-346.

18. En la dedicatòria d'Ulstaed a Felix de Gennasio queda clara la seva voluntat de síntesi i clarificació: «...Tametsi breve admodum ac succinctum fit, id tamen te maxime oblectaturum non dubito, cum quod novarum medicinarum et antiquarum sit velut repositum, tum quod perobscure a Ioanne de Rupescissa, Raymundo Lullio, Arnoldo de Villanova, Alberto Magno, secretarum Naturae rerum summis indagatoribus scripta sint, tam philosophica, quam medica et alchymica pleraque, atque adeo ut a paucis imo quasi nullis nostra aetate intelligi possunt...», *Coelum philosophorum*, Lió, Guillaume Roville 1572, 6-9.

i estilístics. En canvi, el *Novum lumen*, el *Flos florum* i el *De philosophorum lapide* resulten bastant divergents. A parer meu, doncs, hi ha pocs dubtes que els dos primers escrits esmentats procedeixen de les edicions generals, però els tres últims sí donen motius per a pensar que s'hi va recórrer a nous manuscrits, d'acord amb els indicis revelats per Antoine CALVET¹⁹: el *Flos florum* imprès amb el *Coelum philosophorum* presenta un 'explicit' que es troba en la tradició manuscrita i el *De philosophorum lapide* és ple d'interpolacions que l'allunyen del tractat transmès pels manuscrits amb el títol de *De secretis naturae*, reproduït per contra de manera molt més fidel pels *Opera*. De tota manera, en tant que no es faci un estudi més aprofundit i confrontat amb la tradició manuscrita, no s'ha de descartar del tot la possibilitat que els canvis hagin estat deguts a una intervenció editorial agressiva. Pel que fa al *De remediis secretis* de GESNER, la seva segona part, publicada pòstumament el 1569 a cura de Hans Kaspar WOLF, insertà el *De sanguine humano distillato* en l'edició de 1572 (Lió, Barthélémy Vincent) (13).

Una versió del *Rosarius* arnaldià és inclosa pel calabrès Giano Lacinio en una tria o 'collectanea' que afegeix rere la seva paràfrasi de la *Pretiosa margarita novella* de Pietro BONO, impresa a Venècia pels fills d'Aldo Manuzio el 1546 i el 1557. La intenció de Lacinio és demostrar l'acord essencial dels alquimistes més enllà de les seves aparents contradiccions. Segons Calvet el text del *Rosarius* resulta poc canviat i prové no pas del ja publicat en els *Opera* sinó de la tradició manuscrita (2 i 4)²⁰.

Malgrat algunes excepcions com les que hem vist, des de mitjan segle XVI la iniciativa editorial a l'entorn de l'alquímia arnaldiana, com va passar amb el gruix dels textos alquímics, va traslladar-se fonamentalment als territoris germanòfons i reformats, sobretot als centres editorials que eren les ciutats de Frankfurt, Basilea i Estrasburg. S'inicia llavors el període caracteritzat per l'aparició de les col·leccions d'escrits alquímics, que tendeixen a acumular-ne una quantitat progressivament creixent.

La primera compilació exclusivament alquímica on apareix íntegra una obra del corpus arnaldià és el segon recull alquímic dels diversos que s'aniran publicant entre els segles XVI i XVIII: *De alchimia opuscula* (Frankfurt, Cyriacus Jakob, 1550), on és imprès per primer cop la *Semita semitae* arnaldiana entre els nou escrits d'autors diversos presents en el primer volum (3).²¹ No s'especifica el

19. Cfr. CALVET, *Les alchimica d'Arnaud...*, 163; CALVET, *Le De secretis naturae...*

20. *Pretiosa margarita novella de thesauro [...] Artis huius diuinae typus et methodus: collectanea ex Arnaldo, Rhaymundo, Rhasi, Alberto, et Michaele Scoto*. Vegeu la introducció de Chiara CRISCIANI a Pietro BONO, *Preziosa margarita novella*, Florència, La nuova Italia, 1976, I-II, i CALVET, *Les alchimica d'Arnaud...*, 174. S'hi introdueix el *Rosarius* amb aquestes paraules: «Quamobrem, quia Arnaldus de Villanova in suo *Rosario philosophorum*, satis practice tractat de lapide philosophorum ideo ipsius dicta nunc commemorabo ea colligendo secundum hunc ordinem capitulorum», 136r.

21. El segon volum dels *Opuscula* del 1550, ocupat íntegrament per un *Rosarium philosophorum* anònim diferent de l'arnaldià (per bé que pseudo-Arnau és una de les seves principals fonts), ha estat editat com a facsímil: *Rosarium philosophorum. Ein alchemisches Florilegium des Spätmittelalters*, amb un estudi de Joachim TELLE i la traducció alemanya de Lutz CLAREN i Joachim

curador dels dos volums que el componen però l'impressor Jakob –actiu a Frankfurt des de 1539 fins a la seva mort el 1551–, en la dedicatòria a Ottheinrich, comte del Palatinat, afirma que li han arribat per atzar els escrits i ha decidit publicar-los pel profit que en poden treure els investigadors coetanis. A banda de l'habitual reivindicació de l'alquímia com a art veritable i de traspuar una motivació essencialment mèdica per a l'edició, el que resulta més interessant de les paraules de l'impressor és que justifica la publicació dels escrits d'alquimistes de temps més reculats pels èxits “miraculosos i quasi divins” que han tingut en una època recent les terapèutiques revolucionàries de Paracels, sobretot per combatre el poagre, la lepra i l'epilèpsia, a desgrat bé que hagin trobat la mateixa incomprensió que havien sofert els metges i filòsofs antics en el seu moment.²² L'al·lusió a Paracels en la dedicatòria al comte Ottheinrich (1502-1559) no és en absolut gratuïta, atès que aquest aristòcrata no solament es va envoltar d'alquimistes i es va dedicar ell mateix a l'alquímia, sinó que també es mostrava obert al paracelsisme. A més de llibres alquímics, va posseir i utilitzar obres de Paracels, i futurs paracelsistes notoris com Adam von Bodenstein o Toxites van trobar les portes d'Ottheinrich obertes. És més, va estimular Bodenstein, quan aquest era el seu metge, a estudiar els manuscrits inèdits de Paracels (1553). No és sorprenent, doncs, que li fossin dedicades amb posterioritat altres edicions alquímiques.

Aquest és el primer indici de la relació de les impressions d'escrits alquímics medievals, com els atribuïts a Arnau, amb el paracelsisme, en un període molt primerenc del *Paracelsan revival* que tindria la seva eclosió editorial durant la

HUBER, Weinheim, VCH, 1992. Pel que fa a les circumstàncies de la seva edició, així com a la seva relació amb el paracelsisme, vegeu l'estudi citat de TELLE (II, pp. 165-171) i MORAN, *The alchemical world...*, 175-176. Sobre l'impressor Jakob: Josef BENZING, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1982, 121-122.

22. «...Vidimus enim plerosque huius nostrae aetatis eidem labori insudare, qui praeterquam quod rei familiaris grandi dispendio non carent, etiam id quod quaerere tentant non assequuntur: Ita ars quae per se est certissima, falsa indoctorum opinione depravata, in contemptum abiit, quod plerumque rebus melioribus contingere solitum est. Sed longe aliud et maius quaevisit vetustas, quae naturalem rerum nascentium et crescentium intuens ordinem id ipsum quod cuncta vegetat atque producit, in nobilissimis quibusque perfectissimisque metallis, ceu limitibus suis inclusum, conata est arte deprahendere, idque deinde gravioribus corporis humani morbis adhibens, magna cum laude quam plurimos in speciem etiam incurabiles profligavit. Hinc est quod plerique veteres medici, ut Galenus, Avicenna, naturaeque oculatissimus indagator Aristoteles, suis temporibus vulgi iudicio prodigiosa potius quam admiratione digna effecerunt. Ferunt quibus est recens rei memoria non longe ante haec tempora fuisse Theophrastum quendam Transilvanum, qui deprahensis huius artis mysteriis penitioribus materiam invenerit, quam absque omni dubio antiqui illi naturae scrutatores philosophi suis parabolis atque velaminibus quasi tegentes significare voluerunt, eamque corporibus humanis applicando mirabilia et fere divina perfecit. Ausus est enim eiusdem rei opera curare tres gravissimos morbos: podagram, videlicet, lepram et epilepsiam, praeter caetera omnia quae et his multo maiora praestitit. Eam igitur ob causam, cum huius rei sit maximus aliquis usus, nosque inciderimus in aliquot eiusmodi veterum philosophorum lucubrationes, publico studiosorum commodo inservire cupientes, evulgandas esse duximus, bona spe ducti hanc nostram operam cuius secretioris philosophiae studioso non improbatam iri», *De alchimia opuscula*, Frankfurt, Cyriacus Jacob, 1550, iir-iii.

segona meitat del segle XVI, al cap d'uns anys de la mort de Paracels el 1541. N'anirem trobant diversos exemples, però alhora veurem que no per això els textos arnaldians deixarien pas de ser apreciats, utilitzats i editats per altres corrents atrets per l'alquímia però allunyats o fins i tot enfrontats amb el paracelsisme.

L'alquímia arnaldiana a Basilea

On resulta més palesa la confluència de l'activitat editorial entorn del paracelsisme i l'alquímia arnaldiana és a Basilea a la segona meitat del segle XVI. Aquesta ciutat, en plena efervescència política i religiosa, va esdevenir un dels principals centres impressors del territori protestant, on el neoplatonisme d'origen italià, amb els seus interessos hermètics, cabalístics i màgics, entrà en contacte amb un grup de metges atrets per la medicina, l'alquímia i la filosofia natural de Paracels.²³ A Basilea el mateix Paracels havia exercit la medicina i havia impartit un curs als estudiants universitaris en la seva tempestuosa estada entre 1527 i 1528, la qual, malgrat que breu, havia deixat sens dubte una influència fonda i duradora en determinats cercles. El nucli de la divulgació alquímica i paracelsiana seria el taller dels impressors-editors Perna i Waldkirch, al voltant del qual es reunirien, en qualitat de consellers i col·laboradors intel·lectuals, paracelsistes destacats com Adam von Bodenstein, Gerhard Dorn o Theodor Zwinger. L'oncle d'aquest darrer, Johann Oporin, hel·lenista, metge deixeble directe de Paracels i impressor de Basilea, havia estat un dels transmissors i impulsors del moviment, que va alimentar passant manuscrits del mestre a Bodenstein i a d'altres.²⁴

Així doncs, retrobem Adam von Bodenstein (1528-1577) instal·lat a Basilea després d'estar al servei d'Ottheinrich. En aquesta ciutat publicaria petits escrits alquímics, esdevindria intèrpret i editor de Paracels i ensenyaria a la facul-

23. Carlos GILLY, *Zwischen Erfahrung und Spekulation. Theodor Zwinger und die religiöse und kulturelle Krise seiner Zeit*, dins «Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde», 77 (1977), 57-137, esp. 63-65; CALVET, *Les alchimica d'Arnaud...*, 163-164; Frank HIERONYMUS, *Paracelsus-Druck in Basel*, dins Heinz SCHOTT - Ilana ZINGUER (eds.) *Paracelsus und seine internationale Rezeption in der frühen Neuzeit. Beiträge zur Geschichte des Paracelsismus*, Leiden - Boston - Colònia, Brill 1998, 36-57. Dóna una relació de les impressions arnaldianes a la Basilea del segle XVI GILLY, *Spanien und der Basler Buchdruck bis 1600...*, 448-452. A part dels treballs citats a la nota 1, es pot veure la meua primera aproximació, *Las ediciones renacentistas de Arnau de Vilanova en Basilea: entre el paracelsismo y el protestantismo*, dins J. M. MAESTRE - J. PASCUAL - L. CHARLO (eds.), *Humanismo y pervivencia del mundo clásico*. «Homenaje al profesor Antonio Fontán (Actas del III Congreso internacional de humanismo y pervivencia del mundo clásico, Alcañiz, Instituto de Estudios Humanísticos, del 8 al 13 de mayo de 2000)», Alcañiz - Madrid 2002, Instituto de Estudios Humanísticos - Laberinto - CSIC, V, 2357-2366.

24. Oporin (1507-1568), impressor des de 1536 i professor de grec a la universitat de Basilea, va publicar Vesal (1543) i va escriure el millor retrat de primera mà que resta de Paracels: PAGEL, *Paracelsus...*, 29-31, i BENZING, *Die Buchdrucker...*, 38-39.

tat de medicina fins a ser-ne expulsat pel seu radical paracelsisme (1564). Havia passat del galenisme a ser apòstol de la medicina paracelsiana estimulat pel seu senyor Ottheinrich, per bé que l'impuls determinant, segons declararia ell mateix en el prefaci d'una edició de Paracels, va ser un remei extrem paracelsià amb què un metge amic seu va guarir-lo d'unes perilloses febres que no es curaven pels mitjans tradicionals (1556). La seva evolució cap a l'acceptació de l'alquímia fou un procés en què, segons confessió pròpia, el *Rosarius* arnaldià va tenir un paper fonamental. Ell mateix relata detalladament la seva iniciació a l'alquímia des de la incredulitat i menyspreu previs en la llarga lletra adreçada als Fugger amb la qual encapçala la seva *Isagoge* al mateix *Rosarius*, impresa el 1559 (5).²⁵ L'interès que podia tenir la riquíssima família dels Fugger per l'alquímia s'ha de vincular amb les seves fortes inversions en indústries mineres a Àustria i Hongria, sigui com un mitjà de cercar or en un moment de declivi de la productivitat de les seves mines o simplement per la complementarietat que hi havia entre l'activitat minera-metal·lúrgica i la dels alquimistes, que solien oferir noves tècniques per millorar la producció minera en els processos d'extracció i refinament.²⁶

A l'epístola Bodenstein declara haver-se sentir-se atret des de la infantesa pel món natural, ocult o manifest, i per investigar-ne les causes, de manera autodidacta. Per casualitat va ensopegar amb un llibre d'alquímia, matèria que fins llavors li havia semblat suspecta d'amagar molt de mal. El tractat va resultar tan caòtic i ple de contradiccions, enganys i enigmes inintel·ligibles que no va fer més que confirmar-li els seus prejudicis. Alhora els pretesos alquimistes que ensopegava el foragitaven de les seves activitats com si fos un il·lús. La descripció que en dóna resulta molt gràfica i viva:

«Aquesta meua opinió, concebuda no pas a la lleugera, era confirmada per uns quants alquimistes impostors, homes miserables [...]. D'aquí que em causés una fonda estranyesa que prínceps i altres autoritats permetessin a uns homes d'aquella mena restar dins els seus estats, quan, deixant de banda i tot les seves mentides, aparten i allunyen els homes bons i senzills de les feines honestes i de debò per atreure'ls vers les coves, els fums, el sutge, les cendres, les tenebres i les ferums de la pitjor espècie, on es perden com en el Tàrtar, encunyen monedes falsificades, com servidors de Plutó, fabriquen falsos metalls i balafien els recursos de l'estat; en

25. *Isagoge in excellentissimi Arnoldi de Villanova Rosarium chymicum*, Basilea, Gabriel Ringysen, 1559, 3-60. La carta està dedicada a Anton, Johann Jakob, Georg i Ulrich Fugger. Vegeu també CALVET, *Les alchimica d'Arnaud...*, 175-176; HIERONYMUS, *Paracelsus-Druck in Basel*, 40, i Pearl KIBRE, *Adam of Bodenstein*, GILLISPIE, *Dictionary of scientific biography*, I, 49-50. Sobre Bodenstein, a més: GURLT (1929-35²), *Biographisches Lexicon...*, I, 586; ELOY, *Dictionnaire historique...*, I, p.366, i GILLY, *Spanien und der Basler Buchdruck bis 1600...*, 126-128; PAGEL, *Paracelsus...*, 126-127.

26. Tara E. NUMMEDAL, *Adepts and artisans. Alchemical practice in the Holy Roman Empire, 1550-1620*, tesi doctoral, Stanford University, 2001 (University Microfilms International, 2002), 68-88.

comptes d'or i de plata lliuren no pas carbons sinó fums que couen als ulls de la manera més llastimosa i que trastornen el cervell, ferums insuportables, immundícies i malalties inguaribles; les seves cares mostren el color de l'or falsificat, com si s'averkonyissin sempre de la seva art i els rosegués la consciència; fan grans promeses i amb la màxima fatxenderia asseguruen que faran riquíssimes altres persones, per bé que ells mateixos no tenen ni tan sols per comprar-se un llaç —si no és que ocasionalment han aconseguit alguna cosa per mitjà dels seus enganys. 'Oh estranya ceguesa i dissort' —pensava força sovint».²⁷

Tanmateix la seva dedicació tan absorbent a una tasca que li semblava repul-siva i vana, atesa la impossibilitat per a l'home de transformar les substàncies naturals, l'encuriosia i l'inspirava ni que fos un bri de credibilitat. Per fi un home de gran erudició i noblesa li va parlar de la veritat de l'alquímia. Per tal de vèncer la impetuosa reacció negativa de Bodenstein va preguntar-li com podia pensar que homes tan excel·lents, filòsofs, teòlegs, metges il·lustríssims mentirien en afirmar que era una art veritable. Va posar l'exemple d'Arnau:

«Què diré, per exemple, d'Arnau, que al seu *Rosarius* i a l'*Epistola ad regem Aragonum* sens dubte descrigué correctament la pedra filosofal, com un expert, i trans-meté perfectament la manera de preparar-la. Algú per qui tens tanta consideració en medicina i en el conjunt de la filosofia certament no has de considerar-lo pas un impostor i un mentider.»²⁸

Aquesta conversa el deixà dubtós, fins que li'n parlà de nou un altre amic seu, un astròleg de Basilea anomenat Iohannes Acronius Phrysius. L'explicació que li donà el féu reflexionar i finalment l'empenyí a interessar-se per l'alquí-mia i fins a practicar-la. Sota el guiatge arnaldià reeixí a realitzar molts experi-ments alquímics, si bé la manca d'experiència i la dispersió en altres ocupacions, a més de la falta d'altres requeriments, li impediren arribar a les últimes conse-

27. «Hanc meam non temere conceptam opinionem aliquot impostores Alchymistae, homi-nes miseri [...] confirmabant [...]; unde vehementer mirabar principes reliquosque magistratus tales homines retinere in suis Rebuspublicis, qui praeter id hoc, quod mentiantur, homines bonos et simplices revocant et abstrahunt a veris honestisque laboribus ad speluncas, fumos, fuligines, cineres, tenebras et foetores pessimos, ubi veluti in tartaro pereunt; cudunt nummos adulterinos, ut Plutonis ministri; falsa metalla conficiunt opesque Reipublicae perdunt; qui loco auri et argen-ti non carbones reddunt, verum fumos miserrime oculos pungentes, cerebrum perturbantes, foe-tores intolerabiles, squalores morbosque incurabiles; in quibus ostendunt facies ipsorum auri adulterini colorem, quasi artis semper et pudeat et conscientia mordeat ipsos, profitentur magna et summa ostentatione asserunt se alios effecturos ditissimos, quum tamen ipsi non tantum ha-beant (nisi aliquando suis praestigiis aliquid adepti fuerint) unde laqueum sibi comparent. "O miram caecitatem et miseriam" cogitabam saepius...», *Isagoge in Rosarium chymicum*, 7-9.

28. «Quid exempli gratia dicam de Arnaldo, qui in suo *Rosario* et *Epistola ad Regem Arago-num* sine dubio Lapidem philosophorum recte (ut expertus) descripsit, rationemque praeparandi ipsum diligentissime tradidit, cui in medicina totaque philosophia multum tribuis, non debes certe in hac re, ipsum existimare impostorem et mendacem», *ibidem*, 15-16.

qüències.²⁹ Llavors conegué un ancià foraster, que resultà ser un alquimista expert, i l'acollí a casa seva. Allí aquest continuà instruint-lo en l'alquímia i li permeté contemplar una transformació alquímica: en 24 hores un metall es transformà en un de millor. Era ja dels poquíssims que coneixia la pedra dels filòsofs i l'art de transformar els metalls, un procés extremadament difícil i llarg, només accessible a persones excepcionalment dotades, posseïdors d'unes qualitats que contrasten amb els defectes d'aquells altres falsos alquimistes amb qui havia ensopegat al principi:

«...no és obra d'un o dos mesos sinó que requereix indubtablement un filòsof pacient i constant, expert en l'harmonia universal i temerós de Déu, capaç de dur a terme en un temps no massa llarg el que la natura sola realitza en molts anys. Per tant aconsello als inexperts, als inconstants i als impius que defugin aquesta art, com si els fos un verí mortífer. Alguns d'ells estan falsament persuadits que aquesta pedra transmuta en or qualsevol cosa que toqui, com Midas: i ara! que idiotes! ai, admirable follia!». ³⁰

Bodenstein justifica la reelaboració que fa del *Rosarius* per mitjà del resum d'unes parts o la parafrasi d'unes altres perquè el considera l'escrit que millor explica quin és el procés de fabricar la pedra filosofal i quin és el fonament dels seus efectes, tal com ha pogut comprovar ell mateix per pròpia experiència. Però és justament la seva mateixa experiència el que li fa veure la necessitat d'aclarir els passatges foscos i abreujar aquells que resulten massa llargs:³¹

«He escrit un epítom del *Rosarius* d'Arnau amb tanta cura com he pogut, perquè per experiència trobava que molts passatges eren obscurs i en la major part es podien exposar amb més breuetat. Per tant alguns dels continguts els he parafrasejat, i si bé hi he introduït addicions que han estat provades per mi, altres continguts els he exposat resumidament, tot i que de manera ben entenedora, sense evitar

29. «Haec Arnoldus et vera ipsum scribere ausim asserere. Nam admovi ipsum igni praecepta Arnoldi sequens multaque expertus sum; immo omnia invenio ipsi convenire quae praefati philosophi ei tribuunt in regula ut cognoscatur. Extrema non sum expertus, quod mihi, huius alchymiae imperitissimo, variis negotiis occupato, hactenus plurima defuerint, quae ad hanc rem requiruntur», *ibidem*, 44.

30. «Optarem quandam eius partis chymiae expertum et pium adesse, qui totum ordinem absolveret, ipsumque lapidem ad perfectissimum statum perduceret: progressio est mirabilis, digressiones sunt complurimae, nec opus unius aut duorum mensium et requirit virum philosophum, patientem, industrium, in totius mundi harmonia peritum et Deum metuentem, qui dubio procul non longo tempore talia, qualia sola natura multis annis efficit, absolvere posset. Quare imperitis, inconstantibus et impiis consulo ut hanc artem fugiant, tanquam ipsis venenum mortiferum, quorum nonnulli sunt falso persuasi hunc lapidem quasi Midam quicquid tangat commutare in aurum: papae, papae, heu idiota, ah admiranda insania...», *ibidem*, 49-51.

31. «Modum autem preparandi lapidem, qui natura rudis et impolitus est effectus et quare ratione suos effectus nobilissimos praestet videtur omnium diligentissime Arnoldus de Villanova in suo *Rosario* tradere, quem in epitomen sive paraphrasin, qua potui diligentia redegei. Quaecumque enim probavi ea ipsum fideliter et recte docuisse video», *ibidem*, 49-51.

servir-me d'expressions enigmàtiques que ja empraven antiquíssims filòsofs i poetes empesos tant per l'obscuritat de la matèria com per un lleuger desdeny envers la gent corrent. [...] En canvi, en allò que no he provat he seguit l'opinió de l'autor, raonant amb cura a partir de l'anterior, per tal que no manqués res en tot l'estudi, però tot hi fos més manifest i més ben adaptat a la pràctica. Puix que l'artífex distingeix l'ordre del progrés com en una pintura, he respectat el mètode de l'autor, que segueix l'ordre de la natura –en la mesura que és possible. El mètode és a voltes resolució, altres vegades composició o també divisió, perquè aquesta art té alguna cosa de peculiar en el mètode a causa de les diverses operacions i especulacions.»³²

Bodenstein arriba a escriure un prefaci que posa sota el nom d'Arnau, que suposadament parla en primera persona però en realitat deu ser obra del metge alemany, tal com traspuen l'estil i les al·lusions propis de l'humanisme.³³

El de Bodenstein és un relat d'iniciació força típic en un art com el de l'alquímia que es divulgava al marge dels circuits acadèmics, de vegades de manera més o menys secreta, passant de mestre a novici en iniciació exclusiva, però alhora demostra la progressiva importància que va adquirint la impremta per donar-lo a conèixer. En efecte, a partir sobretot des de mitjan segle XVI la indústria editorial proporciona una via més fàcilment accessible i permet que una més gran quantitat de persones s'iniciï en l'alquímia, en especial a l'Europa central. D'altra banda el recurs al corpus arnaldianà com a primer graó per iniciar-se en l'alquímia, il·lustrat per Bodenstein, no era pas un fet excepcional. El 1573 l'alquimista Philipp Sömmerring aconsellava al seu patró, el duc Julius de Braunschweig-Wolfenbüttel, començar amb la lectura d'Arnau abans de continuar amb la d'altres autoritats medievals.³⁴

L'edició de Bodenstein és el primer imprès de l'alquímia arnaldiana a Basilea, ciutat que n'esdevindria el més gran focus d'irradiació editorial durant la segona meitat del cinc-cents. Malgrat que el nom d'Arnau no apareix a la primera antologia alquímica (*De alchemia*, Nuremberg, Johann Petreius, 1541) a cura d'un editor ocult sota un pseudònim que, segons apuntaria anys més tard Grataroli, hauria pogut ser el reformador Andreas Osiander,³⁵ el seu impressor ja és conscient de la importància de la tradició arnaldiana en l'alquímia. Això resulta palès

32. «Epitomen *Rosarii* Arnoldi, quam potui diligentissime, conscripsi, quod experientia invenirem multa esse obscura et pleraque brevius doceri posse; quare alia paraphrastice explicavi, iisque a me probata additis, alia compendiose, plane tamen aperte, docui, aenigmatibus etiam cum antiquissimis tam philosophis quam poetis usus et propter rerum obscuritatem et propter levem vulgi contemptum. [...] In hiis vero quae non probavi sum authoris sententiam sequutus ratiocinando diligenter ex praecedentibus, ne quid deesset in tota tractatione sed omnia forent manifestiora meliusque ad praxim accommodata; quo artifex tanquam in tabula dispiciat ordinem progrediendi, methodum authoris retinui, quae ordinem naturae (quoad fieri potest) sequitur. Ea est interdum resolutio, aliquando compositio, tum etiam divisió: quia haec ars habet in methodo aliquid peculiare, propter diversas operationes et speculationes», *ibidem*, 54-55.

33. *Arnoldi praefatio in tractatum De philosophorum lapide* (1-5 de la *Isagoge*).

34. NUMMEDAL, *Adepts and artisans...*, 29-31.

35. *Verae alchemiae...*, Basilea, H. Petri-P. Perna, 1561, f. *3r.

quatre anys més tard, quan Petreius llença una crida per trobar exemplars millors dels que té al seu abast, molts dels quals en males condicions o mal impresos, per portar a la impremta una magna recopilació alquímica. Entre els 33 títols o autors de què disposa cita el *Rosarius* i les *Quaestiones* arnaldianes.

Tanmateix Petreius va morir el 1550 sense haver dut a la pràctica el projecte i sense que li arribés a temps l'oferta epistolar feta per un canonge de Pavia de lliurar-li un conjunt de 53 manuscrits. Tot i així la carta va a parar a les mans d'un familiar de Petreius, també impressor, Heinrich Petri, el qual sí que reeixirà a acomplir el projecte d'una gran compilació alquímica, amb la col·laboració d'un altre impressor, Pietro Perna, que esdevindrà fonamental per a la divulgació editorial de l'alquímia i el paracelsisme.³⁶ Encarreguen l'edició científica del recull, titulat *Verae alchemiae artisque metallica, citra aenigmata, doctrina, certusque modus* (Basilea, 1561), a Guglielmo Grataroli (7). Grataroli (1516-1568) era un metge nascut a Bèrgam però que, perseguit i condemnat a mort arran de la seva conversió al calvinisme, es va exiliar des del 1552 a Basilea, on va ensenyar i practicar medicina i va desenvolupar el seu interès envers l'alquímia. Al contrari del que s'havia pensat, no és l'autor del diàleg anònim titulat *Chrysorrhoas*, que, tanmateix, inclou en el recull i en el qual apareix Paracels defensant l'alquímia per curar malalties desesperades i prolongar la vida, sinó que, per contra, va ser un detractor del moviment paracelsista.³⁷

A la dedicatòria al comte Ferran d'Ortenburg, que l'havia hostatjat a Augusta, i al prefaci adreçat als estudiosos Grataroli dona a entendre que ha anat recopilant manuscrits per terres italianes i germàniques i que ja és hora de donar-los a la impremta abans que la seva mort els dispersi i els faci perdre. Cal aclarir que, tot i les pretensions públiques de Grataroli, qui havia tingut la iniciativa de la recopilació havien estat els editors i havien estat ells mateixos qui tenien a les seves mans la gran majoria dels escrits que s'hi publicaven. El mateix Gra-

36. El procés editorial de les compilacions alquímiques a Basilea està narrat en diversos treballs: Frank HIERONYMUS, 1488 *Petri - Schwabe* 1988. *Eine traditionsreiche Basler Offizin im Spiegel ihrer frühen Drucke*, Basilea, Schwabe & Co., 1997, II, 1194-1199; HIERONYMUS, *Paracelsus-Druck in Basel*, 48-50; Carlos GILLY, *Sulla genesi del Theatrum Chemicum di L. Zetzner a Strasburgo*, dins C. GILLY - C. VAN HEERTUM (eds.), *Magia, alchimia, scienza dal '400 al '700. L'influsso di Ermete Trismegisto / Magic, alchemy and science 15th-18th centuries. The influence of Hermes Trismegistus*, Florencia, Centro Di, 2002, I, 417-453; Didier KAHN, *Présentation*, dins *Medic@, Collection de rééditions de textes anciens: sources de l'alchimie*, Bibliothèque Interuniversitaire de Médecine, Paris (<http://www.bium.univ-paris5.fr/histmed/medica/alchimie.htm>). Sobre Petreius, Perna, Petri i Henricpetri: BENZING, *Die Buchdrucker...*, 355, 41, 35 i 43 respectivament.

37. Sobre Grataroli vegeu, a més de la bibliografia esmentada a la nota anterior, THORNDIKE, *A history of magic...*, V, 600-616; GURLT, *Biographisches Lexicon...*, II, 834; ELOY, *Dictionnaire historique...*, II, 380-382; ROTONDÒ, *Pietro Perna...*, 283-286, i A. PASTORE, *Grataroli (Gratarolo), Guglielmo, Dizionario biografico degli italiani*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, LXVIII (2000), 731-735. La seva defensa aferrissada i fins agressiva de l'ortodòxia de Calvi, amb el qual tenia vincles estrets, i a qui com a metge va tractar d'hemorroides, li van provocar greus conflictes a Basilea. El fet que Perna patís la seva intransigència calvinista no va impedir que publicués en el seu taller.

taroli ho reconeixia en privat i especificava que només posseïa nou dels 53 textos impresos.³⁸

A parer meu el prefaci de Grataroli és molt il·lustratiu del punt d'inflexió que experimenta la tradició alquímica impresa a mitjan segle XVI, moment de la seva eclosió, quant al canvi de composició del públic lector i al canvi d'actitud en la transmissió de l'alquímia i dels seus textos. En primer lloc hom cerca satisfer la demanda d'un lector relativament nou: al públic de les primeres edicions, compost fonamentalment per alquimistes artesans, apotecaris i escriptors de secrets, orientats a la pràctica i, per tant, poc escrupolosos envers la manipulació dels textos, s'afegeixen, amb retard respecte dels altres sabers i de la mateixa tradició alquímica manuscrita, el que Pereira anomena 'els alquimistes de biblioteca'.³⁹ Es tracta d'un públic en creixement gràcies a les noves edicions, més interessat en la transmissió escrita dels textos, no solament per la utilitat que puguin aportar a la pràctica de l'art sinó també per poder complementar la pràctica amb un vessant espiritual o fins i tot per permetre una aproximació simplement teòrica, erudita, a la filosofia alquímica. Aquests són els principals destinataris contemplats per Grataroli, segons es desprèn del prefaci adreçat "als estudiosos de la física secreta, erudits i pius alquimistes". D'altra banda l'esclat editorial trenca la tendència al secretisme que havia existit fins llavors al voltant de l'alquímia i que havia estat un dels factors del retard de la seva entrada massiva a la impremta. Un canvi de mentalitat tan important en la transmissió de l'alquímia es manifesta quan Grataroli admet que la publicació implica refusar l'opció de mantenir en secret per a si mateix, amb l'expectativa d'enriquir-se, els sabers molt profitosos que poden aportar els escrits. Alhora espera, en canvi, que, a banda dels beneficis que pugui aportar a d'altres persones la divulgació d'uns escrits que altrament restarien inútils, la publicació el rescabali dels anys d'hostilitat i de dificultats econòmiques provocades per la persecució religiosa, l'enveja i l'animadversió de què ha estat objecte.

Finalment canvia també l'actitud envers la tasca editora: els nous editors intel·lectuals i el nou públic, més cultes i influïts per l'humanisme, exigeixen uns textos més acurats. En efecte, Grataroli declara que la intenció del recull és proporcionar textos sobre alquímia, fiables i intel·ligibles, inèdits o de millor qualitat que els impresos anteriorment:

«Sense témer la dent de cap Mom he volgut fer-vos públics, fidelment i íntegrament, tal com m'han arribat, alguns escrits excel·lents i antics de física oculta i d'art secreta no impresos abans, per bé que molt més corregits, amb la finalitat de fer-vos a mans una guia segura per al camí i un mitjà per resoldre els enigmes. Sóc conscient de quants i quins llibres, que he pogut veure, s'han editat fins ara en aquest camp d'estudi secret. Malgrat que alguns d'ells són prou bons en si mateixos, si bé obscurs, d'altres són centons aplegats o fragmentaris, i n'hi ha que són tan

38. GILLY, *Sulla genesi del Theatrum Chemicum...*, 419. Cfr. *Verae alchemiae...*, f. *3r.

39. PEREIRA, *Arcana sapientia...*, 200.

concisos o plens d'enigmes i paràboles que caldria un Èdip per entendre'ls. Però no em pertoca ara blasmar-los explicitant-ne els títols. A aquests manuscrits hem afegit les obres d'Arnau de Vilanova, home superior en aquesta art, en gran mesura més corregits que les anteriors impressions, sobretot aquell opuscle del *Perfectum magisterium* que s'anomena *Lumen luminum* i *Flos florum*, el qual ha estat tan esmenat a partir d'un antic exemplar manuscrit que resulta molt més clar i fiable.»⁴⁰

És possible que la seva crítica al·ludeixi a compendis més utilitaris com la *Collectanea* de Lacinio o el *Coelum philosophorum* d'Ulstad. Precisament al cap de ben poc el mateix Grataroli, en el prefaci de l'edició que dona a conèixer la versió íntegra del *De consideratione quintae essentiae*, recorda de manera explícita l'obra d'Ulstad per haver publicat extractes del dit tractat de Joan de Rocatalhada.

Tanmateix hem de recordar que la proclama que els textos han estat corregits respecte dels impresos anteriorment s'ha de posar sempre en qüestió. Tot i així, en el cas de Grataroli sí que resulta del tot creïble que hagi corregit en gran mesura el *Flos florum* seguint un manuscrit, tal com especifica en el prefaci, perquè el text que publica és sensiblement diferent del publicat per les edicions generals d'Arnau. En canvi, els altres escrits arnaldians —*Rosarius philosophorum*, *Novum lumen*, *Epistola super alchimia*— ofereixen un text força més similar al dels *Opera*, tot i que amb un cert nombre de variants, a parer meu simples correccions del curador sobre el text de les edicions generals. N'hem d'exceptuar, és clar, la *Practica ad quandam papam* i uns *Succosa carmina* traduïts de l'italià, que són les novetats fins llavors inèdites que incorpora.⁴¹ Per concretar més la font textual de les tres obres esmentades cal descartar les edicions generals de 1520 o 1532, atesa la no inclusió de l'escrit alquímic *De philosophorum lapide* que apareix només en aquestes dues impressions.

El mes de maig del mateix any 1561 Grataroli firmava una epístola nuncupatòria adreçada al metge Stephanus Lauraeus Amorfortius en un altre recull alquímic que encapçalava el *De consideratione quintae essentiae* de Joan de Roca-

40. «Volui, lectores charissimi, nullius Momi dentem reformidans, optima quaedam et vetusta abstrusioris physicae et secretioris artis scripta typis antea non vulgata, sincere et integre, ut ad me Dei voluntate pervenerunt, longe tamen correctiora, vobis communia facere, quo tandem certum viae ducem et aenigmatum enodationem haberetis. Neque enim sum nescius quot et quales hactenus, quos videre licuerit, editi sint in hac secreta facultate libri; quorum, etsi quidam satis in se boni sint, licet obscuri, aliqui tamen cohaerentes centones sunt aut fragmentosi, nonnulli vel breves vel aenigmatibus ac parabolis pleni, ut Oedipo sit opus, quo intelligantur; quos nominatim perstringere nunc meum non est. His manuscriptis adiecimus Arnaldi Villanovani, summi ea in arte viri, scripta longe correctiora quam quae antea impressa, praesertim illud *Perfecti magisterii opusculum* quod *Lumen luminum* et *Flos florum* nominatur, quod equidem ex antiquo exemplari manuscripto ita emendatum est, ut vulgatis multo clarius ac certius fit», *Verae alchemiae*, f. *3r. Mom és el déu grec de l'escarni.

41. *Succosa carmina quaedam Arnaldo attributa ex Italico in Latinum versa* (Inc. «Solvite corpora in aquam, omnibus dico...»). Malgrat que el títol encapçala una secció de poemes que arriba a la p. 298, només els dos primers semblen els atribuïts a Arnau (295), perquè el tercer du el títol *Vetusta quaedam carmina* i els altres són atribuïts a d'altres autors (Artur, Pitàgoras, Geber, Hermes, Marcellus Palingenius Stellatus) o semblen anònims.

talhada (Iohannes de Rupescissa), imprès a Basilea, probablement aquell mateix any i al taller del mateix Perna (8), que seria reeditat pel seu successor el 1597 (16). Es tractava d'una recopilació de caire mèdic, orientada vers la destil·lació i aparentment més personal. El text que la dedicatòria presenta com el principal és el de Rocatalhada, que Grataroli afirma que va arribar a les seves mans fa un any i del qual ofereix la primera edició després d'haver-lo corregit dels errors del manuscrit.⁴² Hi afegeix altres textos, entre els quals l'arnaldiana *Epistola de sanguine humano distillato* i dos del mateix Grataroli, a banda de l'*Ars operativa medica* pseudolul·liana.

Malgrat que la iniciativa de la primera recopilació havia eixit de Petri, en endavant seria Perna qui apostaria per una línia editorial decidida a publicar escrits d'alquímia i de Paracels fins a convertir-se'n un dels primers i més constants divulgadors de l'expansió de l'una i de l'altre. En efecte, Pietro Perna, impressor-editor entre 1558 i 1582,⁴³ a més de la producció editorial habitual en l'època com història, clàssics antics o astronomia, va exercir un paper capdavanter en un doble vessant: el debat religiós i el saber natural i mèdic més innovador. Havia començat per contribuir, juntament amb altres impressors com Sebastian Henricpetri, a fer de Basilea un dels centres de la difusió europea del platonisme i l'hermetisme per mitjà de l'edició de la traducció llatina feta per Marsilio Ficino de les *Ennèades* de Plotí (1559), reblada anys més tard per l'edició prínceps' del seu text grec (1580). Des de 1560 publicava textos alquímics i de Paracels. En efecte, aquell any apareixen en el taller de Perna la primera edició paracelsiana a Basilea, els *Libri quatuor de vita longa*, traduïts al llatí per Johann Oporin, i el recull titulat *Compendium alchemiae*, encapçalat per la *Tabula Smaragdina* hermètica, juntament amb els comentaris de John of Garland o Hortulanus sobre ella, afegint-hi per primera vegada l'explicació dels esmentats comentaris atribuïda a Arnau (*In Commentarios Hortulani expositio*) (6). La seva inclusió és justificada en la lletra nuncupatòria del seu editor Basilius Johann Herold al bisbe Melchior de Basilea, perquè amb ella Arnau va omplir la necessitat d'il·luminar la concisió de Garland amb una exposició més llarga per fer-ne entendre millor el sentit.⁴⁴ Precisament en una reedició ampliada del citat recull de 1571 (9) és on apareix un prefaci de l'impressor en el qual Perna exposa el seu propòsit de portar a la impremta alguns dels autors fonamentals en alquímia «seguint el consell d'homes molt savis» com a introducció per als qui

42. Lletra nuncupatòria de Grataroli (ed.), Joan de ROCATALHADA, *De consideratione quintae essentiae*, Basilea, [Pietro Perna, 1561], a2r-a5r.

43. Pietro Perna, originari de Lucca i establert a Basilea des de 1542, va col·laborar diverses vegades amb Heinrich Petri i amb el seu fill Sebastian Henricpetri. Va publicar amb T. Dietrich el *Nou Testament* políglota comentat per Matija VLACICH (1570). Vegeu sobretot els ja citats ROTONDÒ, *Pietro Perna...* i GILLY, *Zwischen Erfahrung und Spekulation...*, a més de la bibliografia citada *supra* a la nota 36.

44. «Sed cum brevitati studuisset, ut ea dilucidior atque magis perspicua esset, Arnoldus de Villa Nova explicationem fusiorem adiecit, ex qua sensus authori perciperetur», de la lletra de Basilius Johann Herold, dins John of GARLAND, *Compendium alchimiae*, Basilea, P. Perna, 1560, 2-8.

s'hi vulguin iniciar. Alhora hi defensa aquesta art advertint que els qui la consideren un esforç va no se n'han ocupat i, en canvi, els filòsofs naturals que s'hi han dedicat i en tenen experiència, entre els quals cita Geber, Ramon Llull i Arnau de Vilanova, la consideren possible.⁴⁵

Només cal esperar l'any següent perquè Perna dugui a la pràctica el seu programa: al llarg del 1572 treu a la llum cinc reculls de textos alquímics, dos dels quals en doble volum, que recuperen no solament els escrits que havien estat publicats per Grataroli sinó altres de nous. Les obres arnaldianes apareixen en dues d'aquestes recopilacions: d'una banda la titulada *Alchemiae, quam vocant, artisque metallica, doctrina, certusque modus* (10)—que inclou *Flos florum*, *Practica ad quandam papam*, *Epistola de sanguine humano distillato* i *Succosa carmina*— i, de l'altre costat, l'anomenada *Auriferae artis quam chemiam vocant*—que reuneix *Semita semitae*, *Rosarius philosophorum*, *Novum lumen*, *Flos florum* i *Epistola super alchimia ad regem Neapolitanum* (11). Resulta curiós fixar-se en el diferent origen textual dels escrits en l'un o l'altre recull. El primer deriva del titulat *Verae alchemiae*, si bé els seus 53 escrits queden minvats a 27 —i encara veiem que afegeix el *De sanguine humano* que havia estat publicat poc després en una altra col·lecció—, i, per tant, els textos provenen dels preparats per Grataroli. En canvi el segon dona aparentment una edició corregida dels textos dels *Opera*, llevat de la *Semita semitae*, impresa en els *De alchimia opuscula* de 1550.⁴⁶

Al prefaci de l'*Auriferae artis*, Perna insisteix en el seu programa alquímic: la bona acollida que va tenir la recopilació alquímica de Grataroli entre els estudiosos de l'alquímia —diu— l'ha empès a seguir divulgant aquesta art. Per això ofereix al cap d'uns anys una nova selecció, elaborada amb materials nous i amb l'ajut d'amics doctes, que li haurien proporcionat manuscrits i haurien contribuït a la tria, en dos volums més manejables i econòmicament més assequibles, alhora que projecta oferir noves edicions en el futur. Amb la present edició Perna pretén publicar obres dels principals autors de l'alquímia i declara que són inèdites o han estat millorades i ampliades respecte de les edicions precedents a partir de manuscrits. Torna a insistir a defensar aquesta art amb l'argument que hi han cregut homes de tan alt prestigi com els principals autors alquímics —Geber, Avicenna, Razés, Arnau de Vilanova, Ramon Llull, entre molts altres—, malgrat reconèixer que hi ha pogut haver impostors. Tanmateix Perna no gosa aprofundir en la demostració de la veritat de l'alquímia perquè ja ho han fet homes més doctes del passat i del present. La tasca que li correspon, com a impressor-editor, es limita a posar els mitjans per afavorir la discus-

45. GILLY, *Spanien...*, 35-37; CALVET, *Les alchimica d'Arnaud...*, 165-166. El recull s'inicia aquesta volta amb el *De ratione conficiendi lapidis philosophici* de Lorenzo VENTURA, amb dedicatòria datada del 1557 adreçada al mateix Ottheinrich del Palatinat a qui anaven dirigits els *De alchimia opuscula* de 1550 i inclou extractes de VINCENT DE BEAUVAIS.

46. Em baso en l'*Artis auriferae* de 1610, que n'és la successora a través de la de 1593 i que és el text que he pogut revisar. Si, com és de suposar, el text del 1572 és el mateix, algunes correccions que haurien estat introduïdes per algun dels col·laboradors anònims de Perna serien recuperades per ZWINGER en preparar els *Opera* de 1585.

sió entre els savis perquè les espurnes de la veritat surtin «com d'un xoc de pedres». ⁴⁷ I en efecte Perna no solament publica Paracels i els seus seguidors sinó també els quatre volums de l'obra polèmica antiparacelsiana d'un dels seus principals detractors, Thomas Erastus (Liebler). ⁴⁸

Per fi el programa paracelsià de Perna culmina amb una recopilació de 26 obres de Paracels en dos volums (1575), en el prefaci de la qual declara la seva intenció d'editar en llatí i alemany l'obra completa del metge suís recollint-ne els escrits inèdits dispersos per tot arreu. ⁴⁹

Així mateix Perna pensava a editar una nova recopilació de textos alquímics encara més completa, una *Turba magna alchimistarum* en foli, que a l'*Index librorum* que va presentar a la fira de Frankfurt de 1578 apareixia com de pròxima publicació, però la seva mort el 1582 va truncar el projecte. Malgrat que el programa de Perna en la seva doble línia alquímica i paracelsiana va tenir un fidel continuador en el seu gendre i successor al capdavant de la impremta, Konrad Waldkirch, aquest no va portar a la conclusió la *Turba*, sinó que es va limitar a reimprimir l'*Artis auriferae* a expenses de Marne i Aubry de Frankfurt dues vegades el 1593 i 1610 (15 i 22). A la darrera s'afegiria un tercer volum que contindria dos inèdits arnaldians –les *Quaestiones tam essentielles quam accidentales* i el *Novum testamentum*– i que apujaria el nombre de textos inclosos a 46.

En el mateix catàleg de Perna es poden veure, a més de nombrosos volums d'alquímia i *Paracelsica* publicats o previstos, els *Opera* generals d'Arnau anunciats 'en premsa'. En aquest cas Waldkirch sí va dur a terme el projecte, amb els comentaris de Nicolaus Oechslein, incomplets, i el prefaci, l'ordenació i la

47. "Ante annos aliquot, amice lector, edidimus volumen satis iustum variorum autorum περί χημείας tractantium opera Guglielmi Grattaroli medici collectum. Id cum non male nobis cecisset gratumque fuisse huius Philosophiae studiosis animadverteremus, animum ad eam artem magis excolendam et illustrandam, quod in nobis fuit, appulimus. Itaque iuvantibus amicis, viris doctis, plura collegimus et ex eis collectis meliora, ut puto, selegimus, duobusque hisce voluminibus, forma commodiori nec sumptuosa, distribuimus cogitamusque adhuc praestantiora, si Deus nobis otia fecerit amicique iuverint, in lucem dare, quibus homines huius praestantissimae utilissimaeque artis cupidi uti fruique possint. [...] Quibus cum a praestantibus doctissimisque philosophis certis demonstrationibus satis superque responsum sit probataque huius artis veritas [...], nihil mea responsione opus est, cum praesertim meum non sit docere aut partes defendere, sed bonarum literarum et artium doctores in publicum ad communem utilitatem edere et inter se eos committere, ut veritas tanquam ex silicum collisione excutiat. [...] Non possum tamen in animum inducere meum, tot doctos philosophos et magni nominis viros, imo etiam illustres reges huius artis praecipuos scriptores, quorum scripta etiam proferimus, deceptos fuisse aliosque decipere voluisse, cum alias nomen praestantissimum apud omnes doctos iam per tot saecula consecuti sint, uti Geber, Avicenna, Rasis, Villanovanus, Raymundus et alii paene infiniti. [...] Autores viros doctos et vere philosophos tibi, amice Lector, nunc proponimus huius artis praecipuos autores. [...] omnia vero ex manuscriptis exemplaribus vel nunquam edita prius vel meliora et auctiora damus», *Auriferae artis quam chemiam vocant...*, Basilea, Petrus Perna, 1572, 1-5. El mateix prefaci es repeteix a les dues edicions d'*Artis auriferae* de 1593 i 1610.

48. Thomas ERASTUS, *Disputationes de medicina nova Philippi Paracelsi*, Basilea, P. Perna 1571-1573.

49. ROTONDÒ, Pietro Perna..., 364. Sobre la seva línia editorial paracelsista i alquímica vegeu *ibidem*, 337-391, i HIERONYMUS, *Paracelsus-Druck in Basel*.

correcció dels escrits per Theodor Zwinger, la feina del qual resta anònima.⁵⁰ Zwinger (1533-1588), metge humanista i estudiós de les llengües clàssiques, home d'amplis interessos i inquiet activista intel·lectual, va intentar conciliar la tradició hipocaticogalènica i el paracelsisme en la seva *Physiologia medica Theophrasti Paracelsi* i va ser un dels primers a parlar lliurement de Paracels en la universitat.⁵¹ Ja havia estat col·laborador i instigador de diverses edicions eixides del mateix taller des dels temps de Perna i immediatament publicaria una edició de la *Cheirurgia* de Paracels (1585-1586) en la impremta ja en mans de Waldkirch, pocs anys abans que aquest dugués a la pràctica el somni del seu sogre: la primera edició general de Paracels, realitzada per Johann Huser en deu volums en quart (Waldkirch, 1589-1591).

En la meua opinió, doncs, i atès el context, en què van reaparèixer, el que atragué de nou l'atenció sobre l'obra d'Arnau fins al punt de reeditar els *Opera* el 1585 va ser la confluència de l'interès per l'alquímia i per la medicina de Paracels. Tanmateix els indicis que podem rastrejar d'aquest interès en el contingut del volum imprès són mínims: tan sols resulta significatiu que l'única afirmació compromesa del prefaci anònim de ZWINGER, sigui a favor de l'alquímia arnaldiana enfront de l'opinió contrària de CHAMPIER. Per contra, les innovacions, per bé que nombroses, són més aviat formals i, de fet, l'edició general de Basilea es caracteritza per un clar conservadorisme en el manteniment de la mateixa selecció d'obres que les gòtiques, en concret la del 1527, que sembla ser-ne la font —la qual cosa explica la manca del *De philosophorum lapide*, tractat alquímic agregat a les lioneses de 1520 i 1532. Sorpren que no s'hi afegís cap escrit no publicat en les edicions generals gòtiques, tot i haver-se imprès mentrestant algunes altres obres alquímiques atribuïdes a Arnau, i al mateix taller de Perna i Waldkirch. Les úniques empremtes de l'anterior activitat editorial d'aquesta oficina detectables en els *Opera* de 1585 són, potser, algunes correccions coincidents amb l'*Auriferae artis* que Zwinger va fer en els pocs textos alquímics inclosos. Tampoc no es va eliminar un text considerat conflictiu per Zwinger, el *De sigillis*.⁵² Més enllà de la inèrcia pròpia de la impremta moder-

50. El curador anònim es descobreix en la correspondència entre Oechslein i Zwinger: GILLY (1977), *Zwischen Erfahrung und Spekulation...*, esp. 65, 92 i 134, a més de GILLY (1985), *Spanien und der Basler Buchdruck bis 1600...*, 126-128. Pel que fa Oechslein, llatinitzat en Taurellus (Montbéliard, 1547-Altldorf, 1606), va estudiar a Tübingen i a Basilea. En aquesta ciutat i a Estrasburg va exercir la medicina. Va ensenyar moral a Basilea i medicina a Altldorf. Va escriure no solament obres mèdiques sinó també filosòfiques, que van provocar controvèrsies amb col·legues i teòlegs: GURLT, *Biographisches Lexicon...*, V, 521-522, i N. F. J. ELOY, *Dictionnaire historique...*, IV, 364-365.

51. GILLY, *Zwischen Erfahrung und Spekulation...*; GILLY, *Spanien und der Basler Buchdruck bis 1600...*, 126-128. Zwinger estudià llengües clàssiques a París i medicina a Basilea i Pàdua. A Basilea exercí de metge i ensenyà a la universitat grec, ètica i medicina teòrica. Escrigué comentaris de Galè i Hipòcrates. Sobre ell vegeu a més GURLT, *Biographisches Lexicon...*, V, 1056; ELOY, *Dictionnaire historique...*, IV, 622-623; ROTONDÒ, *Pietro Perna...*, *passim* i esp. 286-294.

52. Zwinger expressa la por que la inclusió d'aquest breu tractat sobre segells mèdics no agradi a tothom, potser per certes aplicacions pròximes a la nigromància que s'hi troben i perquè ha estat expurgat per la Inquisició, però el deixa per respecte al bon criteri del lector: «Lectori

na, un tal conservadorisme és atribuïble a la por de no perjudicar-ne la circulació i el possible mercat, tant perquè anés destinat a tots els públics, no solament els atrets pel paracelsisme i la quemiatria sinó també els tradicionals, estudiants i professors universitaris, segons assenyala Calvet,⁵³ com per tal d'evitar trobar nous obstacles provinents de la censura inquisitorial. En efecte, la no inclusió de nous textos alquímics, el prefaci poc compromès o l'anonimat de la tasca editora de Zwinger –un paracelsista destacat el nom del qual havia estat inclòs en diversos índexs de llibres expurgats o prohibits,⁵⁴ – podrien explicar-se per la censura inquisitorial, així com la divisió en dos toms.

En efecte, hom ja ha assenyalat que l'edició lionesa de 1586 parteix estratègicament en dos volums, probablement per esquivar la censura inquisitorial i per aconseguir tothom: els escrits mèdics van en el primer, mentre que els esotèrics en el segon, adreçat als «estudiosos de l'art alquímica i dels secrets de la natura».⁵⁵ De fet segurament segueix el model de l'anterior –de la qual és un derivat, almenys en la part alquímica–, perquè la de 1585 també estava dividida en dos toms per un criteri molt similar, tot i que reunits en un mateix volum. De tota manera és possible que en fos distribuït un cert nombre d'exemplars sense el segon tom que contenia els escrits esotèrics, segons em fan pensar alguns indicis observats en l'examen de l'exemplar present a la Universitat de Barcelona, expurgat per un inquisidor, que va ratllar el *De remedis maleficiorum* i el *De somniorum interpretatione* del primer tom. El segon tom podria haver estat simplement arrencat, perquè el rellegat està tallat just en aquest punt, però en l'última pàgina del primer tom es detecten algunes petites diferències tipogràfiques significatives respecte d'altres exemplars sencers: acaba amb les paraules «Finis tomi» en comptes de «Finis I tomi» dels exemplars complets i no hi apareix el 'tomus' com a guia de compaginació per a indicar que el fascicle següent és el començat per «Tomus secundus».

salutem. Non omnibus operam nostram in Arnaldi editionem collatam omnino probatum iri minime dubitamus. Omnibus enim quis unquam satisfacit? Sed cum non inepti lectoris iudicio Arnaldi scripta omnia subicere voverimus, neque hoc *De sigillis* tractatu, quem non sine rationibus expungere potuissemus, defraudare quenquam voluimus. Suo quilibet recte et in hoc et in aliis utatur iudicio. Vale», *Opera*, Basilea, 1585, c. 2037. La mateixa nota es repeteix a la *Praxis* de 1586, II, 30. Sobre l'edició de 1585 i el prefaci de ZWINGER vegeu GIRALT, *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista*, esp. 32-33 i 152-156.

53. CALVET, *Les alchimica d'Arnau...*, 172.

54. El *Theatrum vitae humanae*, obra iniciada per Conrad LYCOSTHENES (Wolfhart) i acabada per ZWINGER (Basilea, Johann Oporin-Ambrosius i Aurelius Froben, 1565), va ser expurgat per l'índex espanyol de 1583 per la raó de ser d'autor herege' en la seva tercera edició (París 1572) i condemnat pel d'Anvers de 1570 i el portuguès de 1581. Vegeu Jesús MARTÍNEZ DE BUJANDA (dir.), *Index des livres interdits*, Ginebra, Centre d'Études de la Renaissance (Université de Sherbrooke, Québec) - Librairie Droz., IV (1995), 461-462, VI (1993), 57, 265, 867-868, i VII (1988), 233-234. Al segle XVII va continuar expurgat: Bernardo de SANDOVAL Y ROJAS, *Index librorum prohibitorum et expurgatorum*, Madrid, Luis Sánchez, 1612, 687-721.

55. Pel que fa a aquesta edició i a la censura inquisitorial que va afectar en general les edicions arnaldianes vegeu PANIAGUA, *La obra médica de Arnau de Vilanova...*, 397-400, i GIRALT, *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista*, esp. 33-35 i 49-54.

El 1583, encara sota el nom d'hereus de P. Perna, Waldkirch va publicar el *De chymico miraculo* atribuït a Bernardus TREVISANUS, preparat per Gerhard Dorn, traductor i editor de Paracels⁵⁶ (14). Al final dels *Annotata quaedam* de Nicolas FLAMEL trobem el brevíssim *Testamentum* atribuït a Arnau, imprès per primer cop, i a continuació les *Aliae quaedam annotationes ex variis auctoribus*, entre els quals hi ha nombrosos extractes de pseudo-Arnau. L'edició es repetiria l'any 1600 idèntica, però ja sota el segell editorial de Waldkirch (18).

Frankfurt, al tombant del segle XVII

Hem vist, per tant, que la impressió de les obres alquímiques atribuïdes a Arnau i l'edició general de 1585 van lligades a la difusió del paracelsisme. De tota manera els partidaris de Paracels no són els únics a interessar-se per l'alquímia arnaldiana: Andreas Libau o Libavius (c. 1560-1616), detractor del metge suís perquè es decanta vers una quemiatria desproveïda de l'embolcall místic i màgic paracelsià, interpreta el *Rosarius* d'una manera més pràctica en el seu *Novus de medicina tam veterum hippocratica quam hermetica tractatus* (Frankfurt, 1599), on sembla moure's entre la paràfrasi i el comentari, en especial amb nombroses al·lusions a la *Clavicula* de Llull, que edita a la mateixa segona part del volum (17). En el prefaci d'aquesta, Libau addueix que recorre a Llull i Arnau, «màxims artífexs de l'art», per fer front a la falsa praxi dels paracelsistes i anuncia que, amb la finalitat que el lector la pugui entendre, complementa la doctrina d'ambdós amb algunes addicions seves que ha contrastat «amb la raó i l'experiment» i n'aclareix el llenguatge críptic.⁵⁷ Així mateix en la introducció al seu *Commentariolum alchimiae* (1606) divideix els metges en els galenistes, els *chemiatri* —dels quals distingeix entre els que intentaven afegir la química farmacològica a la matèria mèdica tradicional, com ara Arnau, i els hermètics—

56. Dorn (Dornaeus), metge nascut a Malines, prop Brussel·les, va viure a Frankfurt, Estrasburg i Basilea, i va escriure diversos texts polèmics a favor de Paracels contra Erastus: THORNDIKE, *A history of magic...*, V, 630-635; GURLT, *Biographisches Lexicon...*, II, 297; Jean-François MARQUET, *Philosophie et alchimie chez Gerhard Dorn*, dins el ja citat MARGOLIN - MATTON (eds.), *Alchimie et philosophie à la Renaissance...*, 215-221; Didier KAHN, *Les débuts de Gérard Dorn d'après le manuscrit autographe de sa Clavis totius Philosophiae Chymisticae (1565)*, dins Joachim TELLE (ed.), *Analecta Paracelsica. Studien zum Nachleben Theophrast von Hohenheims im deutschen Kulturgebiet der frühen Neuzeit*, Stuttgart, F. Steiner, 1994; IDEM, *Dorn, Gerhard*, dins PRIESNER - FIGALA (eds.), *Alchemie...*, 181-184 de la versió castellana, i Alfred RIBI, *Gerhard Dorn: ein verkannter Fortsetzer paracelsischer Alchemie und paracelsischer Philosophie: das Problem von Drei und Vier*, dins «Nova Acta Paracelsica. Neue Folge», 16 (2002), 61-92.

57. «Sed praxi fictae per Lullium et Arnoldum, artifices in ea summos, nec absolutos tantum, sed etiam synceros et fidelesque occurrendum iudicavi. Adieci illi mea nonnulla, quae ratione et experimento iudicavi esse solida, itaque dogmata artificum illustrare sum conatus, ut facillime eorum sensum posses assequi...», dins el prefaci al lector de la segona part (249-252), que inclou la *Clavicula Raymundi Lullii* (253-450) i les *Periochae et paraphrases capitum Rosarii quod Arnoldo ascribitur* (456-565). Vegeu també CALVET, *Les alchimica d'Arnaud...*, 177.

i els paracelsistes, per concloure a la fi que tant els metges hermètics com els paracelsistes són condemnable, mentre que troba valuosos els quemiatsres no hermètics com Arnau.⁵⁸

El *Speculum alchimiae* va aparèixer per primera volta imprès en una edició realitzada i impulsada econòmicament per l'alemany Hieronymus Megiser (1553-1618), filòleg i historiògraf de l'arxiduc Carles d'Àustria (Frankfurt, Hereus de Romanus Beatus, 1602) (20).⁵⁹ Entre els seus múltiples interessos i les seves nombroses publicacions no es troba cap altra incursió fora de l'àmbit de les humanitats –ni a l'alquímia ni a la medicina– més que les dues edicions arnaldianes de les quals parlaré. Acompanya el *Speculum* amb una *Vita* d'Arnau que resumeix la de Champier inclosa en les edicions generals a partir de 1520⁶⁰ i un *Carmen* atribuït a Arnau (*inc.* «Mercurium retinens...») amb altres poemes alquímics més breus –dos d'anònims i un de Iohannes Ticinensis.

L'any següent el mateix Megiser es fa càrrec d'una nova edició de diverses obres alquímiques sota el títol *Arnaldi de Villanova [...] Omnia, quae exstant, opera chymica: Rosarius philosophorum, Lumen novum, Flos florum, Speculum alchimiae* (Frankfurt, Joachim Brathering, 1603) (21). A més dels escrits esmentats en el títol també hi és impresa l'*Epistola super alchimia ad Regem Neapolitanum*, tot i que és oblidada novament en l'enumeració de les obres arnaldianes de la mateixa *Vita* d'Arnau que torna a publicar Megiser al costat del *Speculum* i dels poemes de la seva edició. Cal dir que, a l'interior del recull, el *Speculum* té portada

58. Allen G. DEBUS, *The paracelsians and the chemists: the chemical dilemma in Renaissance medicine*, dins «Clio Medica», 7 (1972), reimpressió: *Chemistry, alchemy and the New Philosophy, 1550-1700: studies in the history of science and medicine*, Londres, Variorum Reprints, 1987, II, p. 194, i PUMFREY, *The Spagyric Art...*, 28. Sobre Libau vegeu l'article *Libavius* de Włodzimierz HUBICKI, dins GILLISPIE, *Dictionary of scientific biography*, VII, 309-312, i Bruce T. MORAN, *Medicine, alchemy, and the control of language: Andreas Libavius versus the Neoparacelsians*, dins el ja citat GRELL (ed.), *Paracelsus...*, 135-149; Wolf-Dieter MÜLLER-JAHNCKE, *Libavius, Andreas*, dins PRIESNER - FIGALA (eds.), *Alchemie...*, 296-298 de la versió castellana.

59. *Allgemeine deutsche Biographie*, Munic, Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1875-1912, 56 vols. (reedició: Berlin, Duncker & Humblot, 1967-1971), i *Deutsche biographische Enzyklopädie*, ed. Walther KILLY, Munic - Londres, K.G. Saur, 1995-1999, s. v. *Megiser, Hieronymus*. Pel que fa als tres impressors de Frankfurt que publiquen ambdues edicions: BENZING, *Die Buchdrucker...*, 130-131.

60. «*Vita Arnaldi de Villa Nova*: Arnaldus de Villanovanus, philosophus insignis et medicus excellens, et si cultus literarum accessisset humaniorum, et antiquis conferendus: fuit natione Gallus, ut testatur Symphorianus Campegius. Natus est enim in Provincia Narbonensi, in oppido quodam appellato Villa Nova circa annum Christi 1300, eo ferme tempore quo Petrus Apennensis dictus Conciliator et Raymundus Lullius claruerunt. Reliquit multa opera in Theologia et Philosophia, plura autem in arte Medica. In Alchimia tantus fuit Artifex, ut Raymundi Lullii in ea arte Magister exstiterit, et laminas quoque fecerit aureas, non cedentes perfectissimo auro. Secreta enim naturae adeo rimatus est, ut altius post ipsius etatem fere nemo penetraverit. Unde a rege Sicilie Friderico in magno habitus est honore, a quo, cum ad Romanum pontificem sanandum esset missus, in eo tandem itinere diem obiit, et Genuae fuit sepultus. Opera Arnaldi Chymica, quae ad nostram aetatem pervenere, haec fere sunt: *Rosarius philosophorum, Lumen novum, Flos florum* et *Speculum Alchimiae*: quorum hoc postremum nunquam ante in lucem fuit editum».

i paginació pròpies, però no es tracta pas d'una simple reimpressió de l'edició de 1602, ja que ni coincideixen en el nombre de pàgines ni en l'impressor, el qual d'altra banda resulta també diferent del de la primera part del mateix recull (Frankfurt, Matthäus Becker, 1603). D'altra banda, malgrat que pretén aplegar totes les obres alquímiques arnaldianes, en realitat només aprofita la descoberta del *Speculum* i dels poemes com a textos inèdits per afegir aquelles incloses a les edicions generals, de les quals reproduceix el text i resumeix la *Vita*, probablement a partir de la de 1585. És possible que, com a profà de l'alquímia, no conegués d'altres escrits editats. De tota manera, ni que sigui per la seva pretensió d'oferir l'obra alquímica arnaldiana en el seu conjunt i en exclusiva, aquesta edició resulta única i força notable, així com per la continuïtat que tindrà en algunes edicions posteriors.

El Theatrum chemicum

Qui representa sens dubte la successió de Perna i Waldkirch en la publicació de textos alquímics són els editors Zetzner. L'activitat editorial de Lazar Zetzner, que s'estengué de 1582 fins a la seva mort el 1616, es desenvolupà tant a la seva seu central d'Estrasburg com a les seves filials de Colònia i Frankfurt, i no es basava en una impremta pròpia, sinó que donava a imprimir els seus llibres a tallers situats en aquestes ciutats i a Oberursel, Montbéliard i Basilea.⁶¹ La seva producció fou ben diversa i abraçava des de la *Bíblia* de Luter i des del servei a l'acadèmia d'Estrasburg, amb l'edició de clàssics i textos tant jurídics com mèdics, fins a matèries i autors extraacadèmics com l'alquímia, el paracelsisme i Ramon Llull. Zetzner començà a editar textos alquímics el 1598 amb la col·laboració, com a curador en algunes edicions, de Johann Friedrich Jung, un jurista i artista estrasburguès que s'interessà per l'alquímia i el paracelsisme. És probable que Jung contribuís a definir la línia editorial en aquests dos vessants quan Zetzner prengué el relleu del taller de Perna i Waldkirch. Així, el 1603 Zetzner adquirí de Waldkirch els drets per imprimir l'edició *in folio* dels *Opera, Bücher und Schrifften* de Paracels, realitzada per Huser i que, segons hem vist, havia estat publicada per primer cop en quart per Waldkirch. Zetzner el féu imprimir a Basilea al taller d'aquest mateix, que era un dels que utilitzava habitualment. També imprimí altres escrits de Paracels, entre els quals les obres quirúrgiques en alemany preparats també per Huser però refusats per Waldkirch en la primera edició.

61. Quant a Zetzner vegeu Rita STURLESE, *Lazar Zetzner*, Bibliopola Argentinensis. *Alchimie und Lullismus in Strassburg an den Anfängen der Moderne*, dins «Sudhoffs Archiv», 75/2 (1991), 140-162; GILLY, *Sulla genesi del Theatrum Chemicum...*, on explica amb detall la formació del *Theatrum chemicum*; i Anthony BONNER, *El lul·lisme alquímic i cabalístic i les edicions de Llätzer Zetzner*, dins «Randa», 27 (1990), 99-117, resumit dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1992), 668, núm. 7697.

La recopilació de textos alquímics aplegada per Zetzner va rebre el nom de *Theatrum chemicum* i va reunir una vuitantena de textos en els tres volums de la seva primera edició (Oberursel, Cornelius Sutor, 1602) (19). Era dedicada al duc Friedrich de Württemberg, un noble tan interessat en l'art que solia contractar els alquimistes més cèlebres, però si no responien a les seves expectatives arribava a executar-los. En el prefaci s'afirma que, seguint el model d'altres ciències i arts, no s'han estalviat treballs ni diners per aplegar en una mateixa edició els textos alquímics més importants escrits en totes les èpoques i presentar-los com un 'theatrum' perquè els estudiosos de la filosofia química els tinguin a l'abast sense haver de perdre temps i esforços i puguin confrontar-los i estudiar-los.⁶² Els textos arnaldians publicats en aquesta primera edició són el *Testamentum*, el *Flos florum* i la *Practica ad quendam Papam*, els dos darrers en la versió de Grataroli. S'ho val d'assenyalar que el *Testamentum* apareix dues vegades, però en dues versions amb profundes diferències textuais entre elles: la versió més llarga publicada per DORN a la fi dels *Annotata quaedam* de Nicolas FLAMEL i una altra de més breu apareguda per primer cop a la *Praxis* de 1586.⁶³

El *Theatrum chemicum* es va publicar dues vegades més, i en cada una s'ampliava amb nous textos. A aquestes ampliacions hi va contribuir Benedikt Töpfer (Benedictus Figulus). Figulus no havia estudiat formalment medicina i, malgrat que es descrivia ell mateix com a deixeble de Paracels, l'interès principal envers la seva obra era teològic i alquímic.⁶⁴ Tot i així havia col·laborat amb Zetzner a editar dos escrits de Paracels sobre medicina pràctica i planejava fer publicar pel mateix editor un *Chrysotheatrum novellum* per completar el *Theatrum chemicum*. Entre els autors o títols que hi pensava inserir trobem tres cops el nom d'Arnau: *In Commentarios Hortulani expositio*, *Quaestiones tam essentiales quam acci-*

62. «Ea plerisque in facultatibus bonisque artibus per annos iam aliquot ab artificialibus adhibita fuit diligentia [...] ut singuli tractatus et libri de singulis materiis a diversis elaborati auctoribus et distinctis in lucem temporibus seorsim editi, unum in corpus et volumen coacti, singularum artium et facultatum cultoribus exhiberentur. Quae sane res in eum potissimum suscepta finem esse videtur: ut quae scripta in singulis scientiis dissipata lateque dispersa iacerent: nec sine molestia et sumptu passim conquisita legerentur: ea in unum volumen ad hunc modum redacta, omnem totius artis vel sane praecipuum apparatus, veluti pulcherrimo quodam in theatro cum voluptate intuendum spectandumque studiosis proponerent [...]. Et quoniam permulti praestantes summisque ingeniis praediti et singulari sapientia ornati homines, tam nostro hoc tempore quam seculis superioribus de hac arte multa praeclare ac divinitus quasi diversis in locis scripserunt: ego illorum opera, quotquot indagari quidem potuerunt magno sumptu et labore undique conquisita, unum in corpus et quasi theatrum quoddam digeri disponique curavi. Spe optima ductus fore ut hac mea opera studiosis philosophiae chemicae non iniucundum ingratumve praestarem officium: qui hac occasione diversis auctoribus inter se collatis, alia ex aliis colligere facilius atque hoc modo propositi sui metam contingere possent commodius», *Theatrum chemicum*, Estrasburg, 1559, I, a2r-2v.

63. Crida l'atenció que un text tan breu presenti divergències tan notables. I encara en serà publicada una tercera versió el 1641 (vegeu *infra* i l'apèndix 1).

64. Sobre Figulus vegeu, a més dels treballs citats a la nota 60, MORAN, *The alchemical world...*, 141-144, i Carlos GILLY, *Adam Haslmayr. Der erste Verkünder der Manifeste der Rosenkreuzer*, Amsterdam, Bibliotheca Philosophica Hermetica 1994, 93-105.

dentales i *Arnoldi praefatio in tractatum De philosophorum lapide* —un títol que coincideix exactament amb el prefaci que Bodenstein posa a la seva *Isagoge in Rosarium chymicum*—, a més d'un *Lumen iuvenis experti* anònim. Però el projecte de Figulus va ser avortat pel seu empresonament per motius religiosos durant cinc anys (1612-1617), tot i que algun dels tractats proposats va aparèixer finalment en el volum quart que es va afegir a la reedició del *Theatrum chemicum* del 1613, impresa aquesta volta a Estrasburg (23). És el cas de les esmentades *Quaestiones*, amb un text que devia provenir d'un manuscrit, perquè és molt diferent de l'imprès el 1610. Així mateix el volum incorpora de principi a fi l'edició del *Speculum alchimiae* de Megiser, publicat el 1602, precedit igualment per la breu *Vita* d'Arnau i seguit del *Carmen* arnaldià i els altres poemes que l'acompanyaven.⁶⁵ Justament la incorporació de les *Quaestiones* i del *Speculum* són perfectes exemples del doble origen que Zetzner reconeix en el prefaci del volum quart per als escrits que aplega, això és: textos provinents d'antics manuscrits inèdits o bé impresos anteriorment però de manera dispersa i poc accessible a la majoria. Zetzner continua dient que no ha estalviat esforços i ha maldat a desxifrar les més dificultoses escriptures dels manuscrits però que ha renunciat a esmenar-los —com per contra hem vist que havien procurat altres editors—, per inculta que sigui la seva llengua o encara que puguin induir a lectures errònies, a partir de la consideració que el lector i el recercador alquímics no busquen l'elegància del llenguatge sinó extreure la veritat de l'indret recòndit on s'oculti.⁶⁶

Segons Rita Sturlese el contingut del primer volum, que és més coherent que la resta, i el prefaci del quart indiquen que la recol·lecció dels materials pre-

65. Així, a la proposta de Halbrecht per a la reedició del volum quart del *Theatrum chemicum* es llegeix: «Speculum alchimiae in lucem editum opera et impensis Hieronymi Megiseri...», segons es pot veure a GILLY, *Sulla genesi del Theatrum Chemicum...*, 430.

66. «En quartum nunc tibi, amice lector, trado tomum, qui duo scriptorum genera continet: unum quidem illorum quae ante hoc tempus licet publice prostabant, sigillatim tamen illa, et variis locis ac successivis temporibus, quia erant edita, nec distracta ad plurimorum manus pervenire poterant, hoc meo libro singula coegi [...]. Alterum genus vetustissimorum manuscriptorum est, quae hucusque publica facta numquam sunt et paucissimis, nullis imo dixerim, nostrae aetatis hominibus visa. Quibus comparandis ac divulgandis sumptus feci et labores posui. Ita enim antiqua et obsoleta litera ex illis nonnulla erant perscripta, illorum ut nuda lectio saltem non parum nostros exercuerit. In quibus tamen vel emendandis vel mutandis manus abstinuimus, quamcunque etiam in dicendo barbariem nonnunquam prae se ferrent aut etiam literae errorem inferrent, lectori modo et gravissimae huius artis indagatori satisfaceremus, qui nequaquam sermonis spectat elegantiam, sed abstruso loco positae veritati potius eruendae cognoscendaeque satagit. [...] Cum vero nonnulla alia quoque scripta chemica in manibus habeam, quae praeli beneficio publici iuris facta hactenus non sunt, pro viribus enitar, ut quintus quoque (aut forsitan plures) tomus chemicus prodeat. Ad quam rem gerendam, omnes illos, quibus philosophiae chemicae studia curae cordique sunt, cuiuscunque status aut conditionis existant, obnixè rogatos volo, ut, si penes se huius generis scripta habeant, benigne communicent ac, si in hoc laudabilibi meo proposito, me iuvare possunt, iuvent communeque bonum in medium conferant. [...] Tandem notum lectori volo, posteaquam hactenus in illis, quae rem metallicam spectant, operam nostram impendimus contulimusque, post haec Theatrum quoque Chemicomedicum ex officina nostra, Deo dante, proditum, praestantissimorum remediorum farragine instructum, quod te monere volumus», *Theatrum chemicum*, Estrasburg 1559, IV, ff. a2r-a3r.

tén donar crèdit i prestigi a la medicina i la filosofia de Paracels i cercar antiguitat i una base ferma per al paracelsisme en la tradició alquímica. En el mateix sentit aniria el projecte d'un *Theatrum chemicomedicum* que anuncia el prefaci però que s'acabaria frustrant.⁶⁷ En canvi, sí que es complirà el compromís d'editar un cinquè volum, o fins i tot més, a partir dels manuscrits que encara li resten. A tal finalitat demana la col·laboració dels lectors i especialistes per mitjà del lliurament dels nous i millors manuscrits.

Els papers de Figulus relatius al *Chrysotheatrum novellum* van restar en poder de Zetzner fins que, després de la seva mort escaiguda el 1616, els hereus de l'editor els van passar al metge Isaac Habrecht, a qui van encarregar la preparació del cinquè volum del *Theatrum chemicum* que sortiria el 1622. La seva primera proposta abraçava 26 autors –incloses tres obres de pseudo-Arnau: *Rosarius philosophorum*, *Lumen novum*, *Epistola super alchimia*–, però després va suggerir una nova proposta basada en els dos primers volums de l'*Artis auriferae*. Tanmateix, com que aquests encara eren disponibles i en venda, va haver de refer la tria, aquesta volta sense cap text arnaldià. Per fi l'última edició de 1659, promoguda pels hereus d'Eberhard Zetzner i impresa a Estrasburg, torna a publicar els mateixos escrits arnaldians entre els 209 textos que acaba per aplegar (27). A més, Carlos Gilly identifica amb el *Novum lumen* arnaldià l'anònim *Lumen iuvenis experti* que, d'acord amb les llistes donades pel mateix Gilly, apareixeria com una de les novetats afegides a la fi del volum quart de 1659.⁶⁸ En efecte, es tracta de l'obra normalment atribuïda a Arnau, a desgrat que l'editor no degué adonar-se'n, però el text no coincideix amb els impresos a Basilea, com suggereix Gilly, ni amb cap altre de publicat anteriorment en reculls alquímics o en els *Opera*. Tanmateix el títol és el mateix que havia encapçalat la seva primera edició, als *Opera* de 1504, però que desapareixeria en edicions successives. Per tant, el text del *Novum lumen* imprès dins el *Theatrum chemicum*, abreujat al prefaci i al final i amb variants notables, deu provenir, a parer meu, directament de la tradició manuscrita, si tenim en compte les diferències textuais, el títol i l'anonimat. Probablement l'origen seria un manuscrit recollit per Figulus, ja que constava en el seu projectat *Chrysotheatrum novellum*. Finalment dos volums que completarien el *Theatrum chemicum* dos anys després (1661) no aportarien cap novetat arnaldiana.

De la cort a la universitat

Fins ara hem vist l'impuls impressor de l'alquímia arnaldiana fonamentalment provinent dels mateixos entorns editorials. Però el conreu de l'alquímia a les corts europees va ser també l'origen d'algunes iniciatives com els *De alchimia*

67. STURLESE, *Lazar Zetzner*, Bibliopola Argentinensis..., 156.

68. GILLY, *Sulla genesi del Theatrum Chemicum...*, 439.

opuscula que hem vist dedicats al comte Ottheinrich o la *Philosophia reformata* de MYLIUS. Johann Daniel Mylius (1584?-1628?), nascut a Wetterau (Hessen), va estudiar teologia i medicina a la universitat de Marburg. Malgrat que s'autodefineix com a estudiant de quemiatria, no consta que arribés a graduar-se com a metge, perquè en alguna de les seves obres es presenta com a *theologus et medicinae candidatus*. Entre 1610 i 1620 va impartir docència no formal a la recentment fundada universitat luterana de Giessen per després entrar com a quemiatre a la cort del landgravi Moritz de Hessen-Kassel (1572-1637), situada a Kessel, un dels principals centres d'arts alquímiques, màgiques i màgiques del segle XVII. Mylius va estar vinculat a la germandat dels Rosa-Creu. Va escriure diverses obres sobre teologia reformada i quemiatria, però no destaca com un pensador original, sinó que més aviat adaptava o plagiava materials d'autors precedents. N'és un exemple clar la seva obra més famosa, la *Philosophia reformata*, publicada el 1622 pel seu habitual impressor Lucas Jennis de Frankfurt, especialitzat en textos alquímics i rosa-creu (24). L'obra és coneguda sobretot pels 60 gravats de Balthasar SCHWANN o Matthieu MERIAN.⁶⁹ Consta de dos llibres: el primer és un compendi dels principis generals de l'alquímia i, sense reconèixer-ne l'origen, integra diversos escrits d'alquimistes anteriors. Així, el *Rosarius philosophorum* arnaldià constitueix la tercera part del llibre I (60-95) sota l'epígraf *Pars tertia de scientia divina abbreviata*, sense advertir enlloc del nom de l'autor ni del títol de l'obra, com ja va observar Calvet. El text és el mateix que el d'*Artis auriferae*, amb canvis que són lleugers –introducció o eliminació d'il·latius, supressió dels capítols, els títols dels quals es deixen als marges com les altres notes marginals, etc.–, excepte que se suprimeix tot el proemi, l'índex i les darreres línies, segurament amb la finalitat d'adaptar-lo al llibre primer i fer-ho passar com a material propi. Segons denuncia Sylvain Matton, una altra víctima del plagi de Mylius és el tractat *De arte chymica*, publicat unes vegades anònim –per exemple dins l'*Artis auriferae*– i altres sota el nom espuri de Marsilio Ficino, ja que Mylius el situa a la primera part del llibre I, tot esborrant-ne les referències biogràfiques de l'autor inconegut. Igualment, segons adverteix Adam McLean, la quarta part del mateix llibre és una reelaboració del poema *The twelve gates*, que forma part de l'obra *The compound of alchimy* (1471) de l'alquimista anglès George Ripley, mentre que la setena part és resum del *Rosarium philosophorum* anònim.

Per contra la segona part ja es presenta obertament com un elenc de tractats de les autoritats alquímiques tradicionals, en general sota el seu nom: Bacon, Trevisanus, Morienus, Calid, Arnau i Lull. D'Arnau recull els tractats següents: *Lumen novum* –proemi i, amb alguns canvis en la divisió del text, –*Flos*

69. Mylius va ser també músic llautista. Sobre Mylius i la seva *Philosophia reformata* vegeu *Deutsche biographische Enzyklopädie*, s. v. Mylius, *Johann Daniel*; MORAN, *The alchemical world...*, 111-114; MATTON, *Marsile Ficini et l'alchimie...*, 130; CALVET, *Les alchimica d'Arnaud...*, 173 i 189-190; i ADAM MCLEAN, *Introduction*, dins Johann Daniel MYLIUS, *The alchemical engravings of Mylius*, Edimburg, Magnum Opus Hermetic Sourceworks 1984, 1-4. Moran i McLean divergeixen en l'autoria dels gravats: Schwann segons el primer o Merian segons el segon.

florum, Epistola super alchimiam, Novum testamentum, Semita semitae (anònim). El text que presenten aquests escrits i la tria de les obres fan pensar que la font és l'*Artis auriferae* del 1610.

Moritz no solament va impulsar el conreu de l'alquímia i el paracelsisme en el marc de la seva cort sinó també la seva introducció en la universitat de Marburg amb la contractació de nous professors i amb la creació de la primera plaça docent de quemiatria (1609). D'ençà d'aleshores, al llarg del segle XVII, els estudis de quemiatria aniran entrant a les universitats, sobretot a l'Europa central. Una modesta mostra que aquest procés va involucrar l'alquímia arnaldiàna és la figura de Johann Gerhard (1598-1657), professor i rector de la universitat de Tübingen. Gerhard afegirà –tot comentant-lo versicle per versicle– una versió inèdita (la tercera) del *Testamentum* arnaldià al seu comentari del pseudolul·lià *Apertorium animae et clavis scientiae occultae*, publicat a Tübingen el 1641, amb una dedicatòria a diversos metges, professors i quemiats (26).⁷⁰ El petit volum es completa amb una de les obres de medicina alquímica que va escriure Gerhard: les *Quaestiunculae quaedam chymicae*.

El segle XVIII: les últimes edicions

La *Bibliotheca chemica curiosa* de Jean-Jacques Manget (Ginebra, 1702) fou l'última gran recopilació alquímica. Va aplegar 140 tractats en dos volums, amb la convicció en la veritat de l'alquímia encara viva i expressada en el prefaci: la transmutació és possible, com demostren alguns casos reeixits de transformació de plom en or, entre els quals recorda un dut a terme per Sidonius Scotus a casa de Theodor Zwinger i un altre de realitzat el 1685 per un desconegut en el laboratori de Robert Boyle.⁷¹ A més, el seu interès pràctic envers l'alquímia mèdica és testimoni per algunes de les obres de l'autor. Manget (1652-1742) va ser un metge de Ginebra que va compatibilitzar una carrera professional d'èxit amb unes molt voluminoses publicacions, caracteritzades pel seu infatigable afany compilador, sobre les diverses branques del saber mèdic: anatomia, cirurgia i farmacologia, inclosa la de caire químic.⁷² Fruit del seu treball incessant és també l'enciclopèdica *Bibliotheca scriptorum medicorum*. Pel que fa a Arnau, a banda de dedicar-li un article biogràfic en aquesta darrera obra, en el qual ressalta sobretot la seva presumpta dedicació a les arts ocultes i a l'alquímia –que

70. *Commentatio perbrevis et perspicua in Apertorium Raimundi Lulii*, Tübingen, Philibertus Brunn, 1641. Sobre Gerhard vegeu GURLT, *Biographisches Lexicon...*, II, 711; ELOY, *Dictionnaire historique...*, II, 334, i CALVET, *Les alchimica d'Arnaud...*, 177, n. 124.

71. *Bibliotheca chemica curiosa*, Ginebra, 1702, ff. 1v-2r.

72. Marie-Louise PORTMANN, *Jean-Jacques Manget, 1652-1742, médecin, écrivain et collectionneur genevois*, dins «Gesnerus», 32 (1975), 147-152; s. v. *Manget, Jean-Jacques*, dins *Biographie universelle, ancienne et moderne*, París, Michaud, 1811-1862; *Nouvelle biographie générale*, París, Firmin Didot Frères, Fils et Cie., 1857-1866.

hauria ensenyat a París—,⁷³ en la *Bibliotheca chemica* arriba a reunir onze escrits sota el seu nom, el nombre més elevat dels inclosos en una mateixa col·lecció, a desgrat que queda lluny d'ajuntar la vintena de les obres alquímiques arnaldianes impreses al llarg de l'era moderna (28). Són els següents: *Testamentum*, *Rosarius philosophorum*, *Lumen novum*, *Flos florum*, *Epistola super alchimia ad regem Neapolitanum*, *Practica ad quendam papam*, *Semita semitae*, *Novum testamentum*, *Speculum alchimiae*, *Carmen* i *Quaestiones tam essentielles quam accidentales*. Apareixen en la secció tercera (subsecció quarta), destinada a explicar els termes tant dels elements en si com de les operacions que s'hi exposen. El text ofert per Manget és bàsicament el de l'*Artis auriferae* de 1610, tot i que hi introdueix algunes correccions puntuals —per exemple el *Rosarius* presenta algunes lliçons que semblen provenir dels *Opera* de 1585—, excepte les quatre obres que he esmentat en darrer lloc, el text de les quals prové del *Theatrum chemicum*, atès que tres d'elles no són presents en l'*Artis auriferae*, que en canvi sí dona un text de les *Quaestiones* molt diferent respecte del que trobem a les recopilacions de Zetzner i Manget. La secció primera, que pretén reportar la història de l'alquímia, és on s'insereix la primera revisió històrica completa de l'alquímia: el *De ortu et progressu chemiae dissertatio* del metge, químic i filòleg danès Olaus Borrichius (I, 25-37), publicat per primer cop a Copenhagen el 1668, complementat pel *Conspectus scriptorum chemicorum celebriorum* (38 i ss.). En cap de les dues aproximacions historiogràfiques no hi manca, per descomptat, la figura d'Arnau (32-33 i 42).

L'última edició llatina d'una obra alquímica sota el nom d'Arnau són uns *Experimenta* inserits en un llibret titulat *Mirabilia mundi* de Ioannes Iacobus de Maldiny (Braunschweig, 1726) (29). Maldiny es presenta com un cavaller piemontès que ha estat conseller del rei de Dinamarca. El volum, definit per l'autor com un llibre de secrets útils, experiments i meravelles d'alquímia i d'altres ciències, està encapçalat per una dedicatòria al rei Jordi I d'Anglaterra, en la qual li demana protecció, com la que li havia atorgat el rei de Dinamarca. El prefaci presenta els *Experimenta* arnaldians com un tractat inèdit, rar i de gran valor, que ajudarà els amants de l'art alquímica a fer grans progressos, si posen en pràctica els experiments que descriu,⁷⁴ i acaba dient que el llibre ha estat

73. «Villanova (Arnoldus de): Natus Villanovae, in oppido Galliae Narbonensis —ipse se dicit Mediolanensem, ab aliis creditur Catalanus— an. Christi 1300 (multo vetustior reputatur) patre plebeio; Petri Aponensis et Raymundi Lullii coetaneus. Medicinae praxim et alchymiam sive auri conficiendi methodum Parisiis publice docuit. Magicarum artium, quod sigillorum, characterum, divinationis et praedictorum astrologicarum facultatem approbaverit, nec non singularis cuiusdam haereseos suspectus, ad Siciliae regem, Federicum, perfuga se contulit. Hinc a rege Romam missus ad sanandum Summum Pontificem, in itinere A. C. 1363 (aliis multo prius) aetatis suae 63 obiit in mari, ex eoque Genuam translatus, ibi sepultus est, cum marmoreo monumento, quod adhuc ibi visitur» (Segueix la llista de les seves obres mèdiques i alquímiques), *Bibliotheca scriptorum medicorum*, Ginebra, Perachon i Cramer 1731, IV, 531-532)

74. «...Miraberis fortasse in tam parvo volumine, tot arcana, tot experimenta, et ut dicam tot mirabilia contineri: ea sunt Chymiae practicae elementa, quae a primis, simplicibus, iisque utilissimis experimentis ad summum et perfectum Artis opus dirigit. Nihil in hac arte certius,

imprès a les seves expenses i que reserva tots els exemplars als amics. Curiosament els dos exemplars que he consultat donen dates diferents a la portada –1725 el de la BL i 1726 el de la BNF–, malgrat que ambdós reclamen ser la primera edició. L'onzè capítol està íntegrament consagrat a aquests *Experimenta*.⁷⁵ El seu text es divideix en dotze figures, que remetien a dotze gravats que es troben a les primeres pàgines del llibre. El llibre seria reeditat a Augsburg (Hereus de Johann Jakob Lotter, 1754) (30).

Les edicions en llengües vernacles

La que té l'honor de ser la primera edició en una llengua vernacle és una versió veneciana del *Rosarius philosophorum* arnaldià que va eixir al tombant del segle XVI amb el títol de *Uno giardino de veritate. Rose de philosophie e de tutti secreti* (31). La seva data resulta dubtosa: Reichling l'havia situat al voltant del 1500, mentre que el *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* el considera ja del segle XVI, atenent els seus tipus de lletra.⁷⁶ Actualment és molt difícil de trobar-ne exemplars. No és fins al cap de quasi un segle que el trobem novament traduït a l'italià, quan Giovanni Battista Nazari afegeix la traducció italiana dels quatre principals tractats arnaldians rere la segona edició, publicada a Brescia el 1599 (32), del seu *Della tramutatione metallica sogni tre* (1572) –la tercera, si es compta una edició amb només dos somnis (1564): *Concordantia de filosofi et practica figuradamente descrita* (*Rosarius philosophorum*), *Novo lume, Libro chiamato magisterio et allegrezza* (*Flos florum*) i l'*Epistola dell'autore al re di Napoli, nella quale parla dell'alchimia*. Tots quatre escrits apareixen anònims, malgrat que són enumerats en una bibliografia alquímica que surt prèviament entre els vint que s'hi atribueixen a Arnau, molts dels quals desconeguts per cap altra font.⁷⁷

En francès trobem dos tractats traduïts: el *Testamentum*, dins *De la transformation metallique*, imprès en tres ocasions (París, Guillaume Guillard i Amaury Warancore, 1561; Lió, Boveist Rigaud, 1589; Lió, Pierre Rigaud, 1618) (33,

nihil exploratus unquam habuimus. Illic inteximus Arnoldi de Villa Nova doctissimi celeberrimique Philosophi tractatum, monumentum sane pretiosissimum, rarum, ineditum, quod mihi visum fuit dignum hic in lucem edi: nec dubito quin huius abditissimae et reconditissimae Artis amatores, adiuti doctrina tanti magistri, magnum facturi sint iis in scientiis progressum, si videret manum operi admoveant», *Mirabilia mundi*, Braunschweig, 1726, 5 del prefaci.

75. *Arnoldi de Villanova rara, certa elaborataque experimenta, ad nonum usque Artis chymicae opus, auctoribus usu et annotationibus illustrata*. Inc: «Egregium illud opus continet duodecim figuras ad perfectam Artis chymicae officinam instruendam...», cap. XI (136-165).

76. D. REICHLING, *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium Bibliographicum additiones et emendationes*, Munic, I. Rosenthal, 1905-1911, núm. 405; *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Leipzig, 1928 (2a edició: Stuttgart - Nova York, Hiersemann - Kraus, 1968).

77. *Della tramutatione metallica sogni tre*, Brescia, Pietro Maria Marchetti, 1599, p. 135; THORNDIKE, *A history of magic...*, V, 625; la llista d'autors es reproduïx a l'apèndix 3, 679-695.

34 i 35), i la *Semita semitae*, en versió de Sieur GAUCHEZ (*Le sentier des sentiers*, París, Perier 1624) (36).

La versió anglesa de la primera part del *De remediis secretis* de Gesner (*Treasure of Euonymus*, Londres, 1559) va contribuir decisivament a la introducció dels remeis destil·lats. No és estrany, doncs, que, quan va sortir pòstumament la segona part (1569), Thomas Hill s'apressés a traduir-lo també a l'anglès, tot i que la mort li va impedir veure la seva feina publicada. Això no obstant, va llegar el manuscrit al destacat cirurgià George Baker (1540-1600), que el va treure a la llum amb el títol *The neue jewell of health* el 1576 (37), amb una versió anglesa de l'*Epistola de sanguine humano distillato* (*Epistle of mans blood distylled*). En el prefaci que hi va afegir Baker justifica l'edició per la necessitat de publicar en la llengua més extensament coneguda. La traducció no ha de ser –continua dient– paraula per paraula sinó menys literal, més flexible –tal com és la versió de Hill. Així mateix defensa els medicaments destil·lats perquè les seves propietats són superiors a les dels altres, malgrat que no per això deixa de defensar el galenisme en altres llocs.⁷⁸ Probablement l'epístola arnaldiana va ser tornada a publicar en la segona edició del mateix llibre, reeditada amb el nou títol de *The practise of the new and old phisicke* (Londres, Peter Short 1599), però no ho he pogut comprovar.

Per bé que existeix el precedent de l'èxit editorial del tractat arnaldià sobre vins, traduït per Wilhelm von Hirnkofen,⁷⁹ les versions en alemany del corpus alquímic arnaldià sembla que són les que comencen a publicar-se més tard, tot i que finalment també seran, amb diferència, les més nombroses, més reeditades i les que tindran una vida més llarga.⁸⁰ La primera edició d'alchimica' arnal-

78. «I would prove howe all Artes and sciences may be published in that tongue which is best understood. [...] if it were not permitted to translate but word for word, then I say, away with all the translations, which were great losse to the common weale [...]. And moreover, that by the Chymical Arte, those medicines which are harde and hidden, their forces and vertues are plainly manifested and proved...», *The neue jewell of health*, Londres, Henrie Denham 1576, iiii-iiiv. L'epístola arnaldiana ocupa la primera part del capítol 23 (168v-170r). Vegeu *The dictionary of national biography*, Leslie STEPHEN i Sidney LEE (eds.), Londres, Oxford University Press 1882, s. v. *Baker, George*; Robert P. MULTHAUF, *The significance of distillation in Renaissance medical chemistry*, dins «Bulletin of the History of Medicine», 30 (1956), 329-346; DEBUS, *The chemical philosophy...*, 176-177.

79. El text d'aquesta versió alemanya, que va arribar a quasi una trentena d'impressions, és en realitat producte de la fusió del *De vinis*, atribuït a Arnau, sobre vins terapèutics, amb un altre tractat sobre l'elaboració del vi. Vegeu la introducció de Henry E. Sigerist a la seva traducció anglesa (amb el facsímil de l'original alemany de 1478) dins *The earliest printed book on wine. By Arnald of Villanova*, Nova York, Schuman's 1943, i Thomas GLONING, *Der Weintraktat des Arnald von Villanova und die deutsche Bearbeitung durch Wilhelm von Hirnkofen* (1478). *Neue Beobachtungen zur Textgeschichte*, dins «Würzburger medizinhistorische Mitteilungen», 13 (1995), 199-208.

80. De tota manera no descarto que n'hi hagi alguna versió impresa anteriorment. En concret és possible que alguns escrits arnaldians hagin estat inclosos dins Hieronymus REUSNER, *Pandora: Das ist, die edelst Gab Gottes oder der werde und heilsame Stein der Weysen...*, Basilea, Sebastian Henricpetri 1582, ja que es tractaria d'una tria de textos atribuïts a Arnau, Llull, Tomàs i Rocatalhada amb un títol i una dedicatòria al·lusives a Paracels, d'acord amb HIERONYMUS, *Paracelsus-Druck in Basel*, 54-55.

dians du el títol d'*Opus aureum* (Frankfurt, Johann Spiess 1604) i anuncia en la portada el *Flos florum*, el *Rosarius* i el *Novum lumen*, per bé que a l'interior es descobreix també l'*Epistola super alchimia* (38). Malgrat que l'autor destacat en portada és Arnau, s'afegeixen obres alquímiques atribuïdes a d'altres autors: la profetessa Maria, Kallid i Aristòtil. La tria tant dels escrits arnaldians com de la resta fa pensar que és basada de l'*Artis auriferae* de 1593, que publica tots els textos que s'hi tradueixen. El traductor és Iohannes Hippodamus Cherusus. Al cap de quasi vuitanta anys (Frankfurt - Hamburg, Georg Wolff 1683) es tornarien a imprimir totes aquestes versions d'Hippodamus sota el títol de *Chymische Schrifften* (43), amb l'afegit del *Speculum alchimiae*, a més dels poemes i la vida d'Arnau que havien aparegut plegats en l'edició llatina de Megiser (1603), sens dubte la font de la nova traducció. En efecte, igual que l'edició de Megiser, la part nova té portada pròpia que anuncia el *Speculum* i el prefaci de l'editor presenta el volum com una recopilació de totes les obres alquímiques d'Arnau, per a la qual es reimprimeixen les que havien estat ja publicades i s'afegeixen les que mancaven en alemany. La nova edició és plenament justificada per la necessitat de satisfer l'interès que Arnau encara desperta en els amants de l'alquímia.⁸¹ La traducció dels nous textos és signada amb les inicials J. L. M. C., que corresponen a l'anagrama que emprava Johann LANGE, *Medicinae Candidatus*, barber i cirurgià d'Hamburg (fl. 1670-1696), que va editar i traduir nombroses obres de medicina, alquímia i altres matèries.⁸² Els catàlegs de la British Library i de la National Library of Medicine identifiquen Hippodamus amb Lange, però de fet la dita equivalència resulta impossible si hom atén la data de la primera edició de la traducció d'Hippodamus. Al meu parer es tractaria d'una confusió induïda per l'afegit, en aquesta edició, de la versió feta per Lange del *Speculum* a les precedents d'Hippodamus. Tots aquests escrits s'imprimien altra volta el 1748 (Viena, Johann Paul Krauss) (48).

Un *Tractatus chemicus* sobre la pedra filosofal que no he sabut identificar va aparèixer en un petit volum imprès en un lloc indeterminat l'any 1611, tal com es reflecteix en un anagrama de la portada (39). El llibre annexa els *Succosa carmina* en llatí a l'última pàgina.⁸³ Poc després un desconegut Philipp Morgens-tern signava la traducció alemanya dels dos volums de l'*Artis auriferae* apareguts el 1593, publicada l'any 1613 amb el títol de *Turba philosophorum* per Ludwig Königs a la mateixa ciutat de Basilea de l'original (40), i reimpressa a Viena per Johann Paul Strauss el 1750 (49). Entre els 34 textos traduïts trobem els arnaldians *Semita semitae*, *Rosarium philosophorum*, *Novum lumen*, *Flos florum* i *Epistola super alchimia*. El prefaci de l'editor al segon volum posa de relleu el prestigi

81. Vorrede, de *Chymische Schrifften*, Frankfurt - Hamburg, Georg Wolff 1683.

82. Vegeu *Allgemeine deutsche Biographie*, s. v. "Lange, Johann". Quant a Hippodamus (convertit en Hoppodamus per un error tipogràfic en les edicions posteriors de 1683 i 1750) no n'he trobat cap dada.

83. Inc.: «Hie hebt sich an Meister Arnoldi Tractat von dem Newndorff...». L'anagrama és «TV es saCerDos In aeternVM».

d'Arnau, recordant que va ser un metge molt apreciat per reis i papes —la qual cosa no és sorprenent perquè ho ressalta l'encapçalament apòcrif de molts dels escrits alquímics que se li atribueixen. Segueix dient:

«Aquí s'imprimeixen alguns dels seus petits opuscles que contenen el moll i l'essència de la veritable filosofia hermètica, a desgrat que cal reconèixer que exigeixen un lector amb una certa experiència en la pràctica química.»⁸⁴

Un altre text arnaldià traduït a l'alemany fou l'*In Commentarios Hortulani expositio*. Primerament aparagué dins un petit recull de quatre escrits alquímics titulat *Hermetischer Rosenkrantz*, imprès a Hamburg per Michael Pfeiffern per a Johann Naumans en dues ocasions, el 1659 i el 1682 (41 i 42). En fou curador David Herlitz o Herlicius (1557-1636), poeta llatí, professor de matemàtiques, metge i responsable d'edicions astrològiques i mèdiques. El 1730 tornà a publicar-se, just després de la *Tabula smaragdina*, en una recopilació en alemany molt més generosa, el *Deutsches theatrum chemicum* (Nuremberg, Felsseckern) que aplegà 52 textos alquímics, enriquets amb introduccions i anotacions originals per l'editor (46). Aquest fou Friedrich Roth-Scholtz (1687-1736) important llibreter i impressor establert a Nuremberg, que, malgrat la seva manca d'estudis, tenia la vanitat de passar per erudit i expert en alquímia.⁸⁵

En la primera meitat del segle XVIII encara es realitzaran noves versions de tractats alquímics arnaldians. Així el volum de Lacinio amb la *Pretiosa margarita* de Bono acompanyada de la *Collectanea* arnaldiana i d'altres autors és objecte d'una traducció per part de l'alquimista Wolfgang Georg Stollen (Leipzig, Johann Friedrich Braun 1714) (44). Finalment un tractat que no he sabut identificar fou inclòs dins el recull titulat *Fasciculus Unterschiedlicher alten raren und wahren Philosophischen Schrifften vom Stein der Weisen* (Leipzig - Bremen, Johann Andreas Grim 1719) (45). Qui presenta el llibre és Christoph von Hellwig (1663-1721), metge a Erfurt i autor de nombrosos escrits científics populars. En el prefaci Hellwig comença dient que li ha arribat un manuscrit llatí amb escrits de diversos autors entorn la pedra filosofal i que li ha semblat escaient traduir-lo a l'alemany perquè li plau i per a la gent que no entén el llatí. Alguns tractats són anònims, d'altres són d'autors poc coneguts. El dotzè dels tret-

84. «Welchem Anfänger der Alchimie ist wol der Name des grossen Päbstlichen Leib-Medici, und weltberühmten Chymici, des um seiner Weissheit und grossen Künste willen von vielen Königen geliebt und venerirten Arnoldi de Villa Nova unbekannt? von dessen kleinen opusculis allhier etliche inseriret sint, welche das Mark und den Kern der wahren Philosophiae Hermeticae enthalten, obschon nicht zu läugnen ist, dass dieselben einen in praxi chymica nicht ungeübten Leser erfordern», *Turba philosophorum*, Ludwig Königs, 1613, II, *Vorrede*, A2-A4. John FERGUSON, *Bibliotheca Chemica. A catalogue of the alchemical, chemical and pharmaceutical books in the collection of the late James Young of Kelly and Durris*, Glasgow, James Maclehose & Sons, 1906, II, pp. 106-107, suggereix que Philipp Morgenstern és probablement un pseudònim.

85. Vegeu *Allgemeine deutsche Biographie*, s. v. "Roth-Scholtz, Friedrich", i A2-A4, i FERGUSON, II, pp. 297-300.

ze escrits porta el títol *Arnoldi de Villa Nova Opus de arte maiori* i conté sis operacions de la pedra filosofal.⁸⁶

Conclusions

No hi ha dubte que l'ampli corpus de textos mèdics i alquímics heretat de la tradició manuscrita medieval sota el nom d'Arnau de Vilanova va gaudir d'una continuïtat ben llarga i abundant en la impremta moderna. Ara bé, els ritmes i els àmbits d'introducció i de producció varien molt segons si es tracta dels escrits mèdics o dels alquímics, perquè les edicions dels uns o dels altres estan relacionades amb corrents clarament distints de la medicina moderna.⁸⁷ Mentre que els impresos mèdics no químics sorgeixen normalment de medis interessats a perpetuar el galenisme, els alquímics s'han de vincular, en canvi, a l'expansió del paracelsisme i la quemiatria. El període d'esplendor editorial del corpus mèdic arnaldià se situa en la impremta primerenca –l'últim terç del segle XV i el primer del XVI. En canvi, durant aquesta etapa les impressions alquímiques independents sota el nom d'Arnau són molt esporàdiques, i en realitat els escrits alquímics tenen el seu principal vehicle de difusió a coll-i-bé de les voluminoses edicions generals d'Arnau, les quals, per bé que fonamentalment orientades a la medicina no química, deixen entreveure un cert biaix neoplatònic que les obre a un cert nombre d'escrits alquímics al costat dels pertanyents a d'altres arts ocultes com l'astrologia o la màgia. És a partir de mitjans del cinc-cents que es produeix l'esclat editorial de l'alquímia amb el gir vers la medicina química impulsat en gran part per l'impacte de Paracels i per l'expansió del paracelsisme i de la quemiatria en un llarg procés de dos segles i mig que acabaria per donar origen a la química moderna.⁸⁸ Des de mitjan segle XVI, doncs, les compilacions de textos alquímics d'autors diversos succeeixen els *Opera* arnaldians en la difusió de l'alquímia arnaldiana, que coneix la seva era daurada editorial durant els tres darrers decennis del segle XVI i els tres primers del XVII. Certament veiem que sovint els mateixos tallers imprimeixen tant les compilacions alquímiques on s'inclouen els escrits arnaldians com les obres de Paracels, i els editors i col·laboradors intel·lectuals que hi participen solen ser paracelsistes reconeguts. En aquest marc s'ha de situar l'edició de l'obra alquímica de pseudo-Arnau, al costat d'altres autoritats alquímiques, a les

86. *Inc.*: «Es ist aber die Materie unsers Steins ein Ding von schlechtem Werth; Ist allenthalben zu finden, weil es ein schleimicht Wasser, Aqua viscosa».

87. Vegeu l'evolució editorial del corpus alquímic arnaldià reflectida en la gràfica 1 de l'apèndix 3, i en confrontació amb el mèdic: GIRALT, *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista*, 85.

88. DEBUS, *Iatrochemistry and the chemical revolution*, proposa que la revolució científica en l'àmbit químic, imbricat amb el mèdic, va començar al segle XVI amb Paracels i no va culminar fins a finals del segle XVIII.

quals es recorria per fonamentar en un passat pretesament remot una filosofia natural i unes terapèutiques trencadores amb la tradició natural i mèdica predominant. Tal era l'ambivalència de la impremta moderna, que editava materials antics, susceptibles tanmateix de lectures renovadores. D'altra banda, no s'ha de menystenir la influència de l'humanisme en la recuperació dels autors alquímics medievals, davant les exigües restes de l'alquímia antiga. Un dels companys més constants del nom d'Arnau en les edicions alquímiques és el nom del seu coetani i conterrani Ramon Llull, al qual s'atribueix també apòcrifament un no menys important corpus alquímic. A tots dos catalans els uneix, a més, una llegenda que els fa mestre i deixeble.

A la segona meitat del cinc-cents els impresos alquímics tenen el seu principal centre editorial a Basilea, sobretot al taller de Perna i Waldkirch. Degué ser el mateix interès que despertava el pseudo-Arnau alquimista el que explica ara la resurrecció allà mateix dels *Opera* arnaldians el 1585 —a la inversa del que passà en les primeres dècades d'aquell segle—, que tingué ressò a la mateixa Lió on havien nascut amb la *Praxis* de 1586. Des del tombant del segle XVII Zetzner, a Estrasburg, prengué el relleu de les premses de Basilea en la difusió de l'alquímia i el paracelsisme amb noves grans recopilacions. Mentrestant tenien lloc altres iniciatives menys ambicioses per editar els 'alchimica' arnaldians a Frankfurt i a d'altres ciutats, quasi sempre del món protestant. És important destacar que, en la difusió de l'alquímia com a saber extraacadèmic que només tardanament entraria en l'àmbit universitari de la mà de la quemiatria, hi van tenir un paper cabdal els mateixos empresaris editorials com Perna o Zetzner, que van aconseguir atreure's al seu voltant la col·laboració dels intel·lectuals, així com els prínceps i nobles que promovien el conreu de l'alquímia a les seves corts. Després del tercer decenni del sis-cents s'espaien les edicions, en especial en llatí. En canvi el ritme és diferent en les edicions en llengües vernacles: comencen a fer-se veure al darrer quart del segle XVI —en anglès, francès i italià— i van en augment des del canvi de segle, quan trobem en la impremta les primeres versions alemanyes, que acabaran per ser les més nombroses i les que seguiran amb una certa regularitat fins a mitjan set-cents, com a lògica contrapartida de la precedent producció editorial dels textos llatins en el món germanòfon. Pel que fa a les edicions en llatí gairebé es limitaran a la reedició del recull de Zetzner (1559) i l'última gran compilació de Manget (1702). Al segle XVIII les explicacions químiques de la malaltia i dels fenòmens fisiològics cedeixen pas a les explicacions mecanicistes i vitalistes, si bé persisteix la farmacologia de base química, però deseixida dels elements místicocoscsmològics de l'alquímia tradicional. En conseqüència, els metges deixen d'interessar-se per l'alquímia i aquest saber queda esbandit del món científic i editorial. En el cas que ens ocupa el pseudo-Arnau alquimista s'esvaeix de la impremta en llatí a principis de segle, amb la petita excepció de Maldiny, i finalment a mitjan segle també en alemany.

Durant els gairebé tres segles d'impremta alquímica arnaldiana sobresurt l'èxit editorial del *Rosarius philosophorum* seguit de prop pel *Flos florum*, entre els

quatre escrits editats més vegades, al llarg de més temps i en diverses versions, en els quals també s'inclouen el *Novum lumen* i l'*Epistola super alchimia*.⁸⁹ Tots quatre foren ja impresos dins les edicions generals, fet que, més enllà de la difusió prèvia manuscrita que poguessin haver tingut, demostra la influència decisiva que van exercir aquestes en configurar la fortuna no solament del corpus mèdic arnaldià sinó també de l'alquímic. L'ascendència dels *Opera* es constata també en el mateix origen dels textos impresos, que solen remuntar-s'hi directament o indirecta, llevat d'uns pocs casos concrets en què es recorre a manuscrits. Així doncs, es poden considerar els textos de les edicions generals com els estàndards, a desgrat que sovint sofreixen modificacions o correccions. De tota manera d'altres 'alchimica' arnaldians, no inclosos en els *Opera*, van tenir també una difusió destacable, tot i més reduïda en el nombre i en el temps: *Semita semitae*, *Speculum alchimiae*, *Practica ad quendam papam*, *Carmen*, *In Commentarios Hortulani expositio* i *Epistola de sanguine humano distillato*.

No deixa de ser irònic el fet que Arnau, defensor aferrissat de la introducció de Galè en les facultats de medicina baixmedievals, sigui reivindicat en l'era moderna pels paracelsistes i quemiatsres com un precedent en la seva lluita contra el galenisme imperant dins les universitats. Il·lustratiu d'aquesta paradoxa és el fet de trobar Arnau en el bàndol de la filosofia moderna en la lluita descrita en un relat al·legòric anònim intitulat *Le Parnasse assiégué ou La guerre déclarée entre les philosophes anciens et modernes* (1697): després de la mort d'Apol·lo el Parnàs és ocupat per Paracels i els seus partidaris com a posseïdors de la veritat que són, però, assetjats per l'exèrcit dels filòsofs antics, encapçalats per Aristòtil, entre els quals no hi manca Galè. Tanmateix Arnau de Vilanova apareix defensant el Parnàs a primera línia, juntament amb Salomó, Hipòcrates, Llull i altres alquimistes.⁹⁰

89. Vegeu el gràfic 3 l'apèndix 3.

90. El contingut del text és descrit per Allen G. DEBUS, *The Paracelsians in eighteenth-Century France: A Renaissance tradition in the age of the Enlightenment*, dins «Ambix», 28 (1981), 36-54, i DEBUS, *The French paracelsians...*, 164-165.

APÈNDIX I:

ESCRITS DEL CORPUS ALQUÍMIC ARNALDIÀ
IMPRESOS ENTRE ELS SEGLES XV I XVIII

Utilitzo els títols més comuns en la tradició impresa, sense reflectir les variants que presenten, malgrat que poden diferir dels més habituals en la tradició manuscrita. Les dates fan referència a les edicions relacionades dins l'apèndix 2.

- 1) *Carmen (Inc. «Mercurium retinens..»)*
edicions particulars en llatí: 1602b, 1603, 1613, 1659, 1702
en alemany: D-1683, D-1748
- 2) *Catbena aurea*
Opera 1586
- 3) *De aqua vite simplici et composita*
edicions particulars en llatí: 1477-1480
- 4) *De philosophorum lapide*
Opera 1520, 1532
edicions particulars en llatí: 1572c, 1630
- 5) *Epistola de sanguine humano distillato*
edicions particulars en llatí: 1561b, 1572a, 1572d, 1597
en anglès: E-1576
- 6) *Epistola super alchimia ad regem Neapolitanum*
Opera 1504, 1505, 1509, 1520, 1527, 1532, 1585, 1586
edicions particulars en llatí: 1561a, 1572b, 1572c, 1593, 1603, 1610, 1622, 1630, 1702
en alemany: D-1604, D-1613, D-1683, D-1748, D-1750
en italià: I-1599
- 7) *Experimenta*
edicions particulars en llatí: 1725-1726, 1754
- 8) *Flos florum / Perfectum magisterium*
Opera 1504, 1505, 1509, 1520, 1527, 1532, 1585, 1586
edicions particulars en llatí: 1561a, 1572a, 1572b, 1572c, 1593, 1602a, 1603, 1610, 1613, 1622, 1630, 1659, 1702
en alemany: D-1604, D-1613, D-1683, D-1748, D-1750
en italià: I-1599
- 9) *In Commentarios Hortulani expositio*
edicions particulars en llatí: 1560, 1571
en alemany: D-1659, D-1682, D-1728, D-1747
- 10) *Novum lumen*
Opera 1504, 1505, 1509, 1520, 1527, 1532, 1585, 1586
edicions particulars en llatí: 1561a, 1572b, 1572c, 1593, 1603, 1610, 1622, 1630, 1659, 1702
en alemany: D-1604, D-1613, D-1683, D-1748, D-1750
en italià: I-1599

- 11) *Novum testamentum* (Inc.: «Ego Arnaldus de Villanova incipio istum librum...») edicions particulars en llatí: 1610, 1622, 1702
- 12) *Opus de arte maiori*
en alemany: D-1719
- 13) *Practica ad quendam papam* (*Breviarius*)
edicions particulars en llatí: 1561a, 1572a, 1602a, 1613, 1659, 1702
- 14) *Quaestiones tam essentielles quam accidentales* (Inc. «Non sublimantur corpora sublimatione vulgari...», només per a 1610; «Incipiunt quaestiones tam essentielles quam accidentales magistri Arnaldi de Nova Villa ad reverendum eo competente compositionis formam...») edicions particulars en llatí: 1610, 1613, 1659, 1702
- 15) *Recepta electuarii mirabilis praeservantis ab epidemia*
Opera 1504, 1505, 1509, 1520, 1527, 1532, 1585, 1586
edicions particulars en llatí: 1572c, 1630
- 16) *Rosarius philosophorum*
Opera 1504, 1505, 1509, 1520, 1527, 1532, 1585, 1586
edicions particulars en llatí: 1546, 1557, 1559, 1561a, 1572b, 1572c, 1593, 1599, 1603, 1610, 1622, 1630, 1702
en alemany: D-1604, D-1613, D-1683, D-1714, D-1748, D-1750
en italià: I-p. 1500, I-1599
- 17) *Semita semitae*
edicions particulars en llatí: 1550, 1572b, 1593, 1610, 1622, 1702
en alemany: D-1613, D-1750
en francès: F-1624
- 18) *Speculum alchimiae*
edicions particulars en llatí: 1602b, 1603, 1613, 1659, 1702
en alemany: D-1683, D-1748
- 19) *Succosa carmina* (Inc. «Solvite corpora in aquam, omnibus dico...») edicions particulars en llatí: 1561a, 1572a. D-1611
- 20) *Testamentum* (Inc. : T¹ = «Lapis philosophorum de terra scaturiens...»; T² = «Lapis generatus ortusque de terra...»; T³ = «Petra philosophorum surgens seu oriens de terra...») *Opera* 1586 (T²)
edicions particulars en llatí: 1583 (T¹), 1600 (T¹), 1602a (T¹ i T²), 1613 (T¹ i T²), 1641 (T³), 1659 (T¹ i T²), 1702 (T²)
en francès: F-1589, F-1618
- 21) *Tractatus chemicus*
en alemany: D-1611

Apèndix 2:

EDICIONS DEL CORPUS ALQUÍMIC ARNALDIÀ

Localització

- BC: Biblioteca de Catalunya, Barcelona (<http://www.gencat.net/bc>).
 BIUM: Bibliothèque Interuniversitaire de Médecine, París
 (<http://www.bium.univ-paris5.fr>).
 BL: British Library, Londres (<http://www.bl.uk>).
 BNF: Bibliothèque Nationale de France, París (<http://www.bnf.fr>).
 BNCR: Biblioteca Nazionale Centrale, Roma.
 BSB: Bayerische Staatsbibliothek, Munic (<http://www.bsb-muenchen.de>).
 BUB: Biblioteca de la Universitat de Barcelona (<http://www.bib.ub.es>)
 BUC: Universidad Complutense, Biblioteca Histórica “Marqués de Valdecilla”,
 Madrid (<http://www.ucm.es/bucm>).
 NLM: National Library of Medicine, Bethesda (<http://www.nlm.nih.gov>).
 WL: Wellcome Library, Londres (<http://www.wellcome.ac.uk>).

Catàlegs generals

- Catàleg Col·lectiu del Patrimoni Bibliogràfic de Catalunya*: <http://www.gencat.net/bc/virtua2/catalan/vtls-basic.html>
Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español: <http://www.mcu.es/ccpb>
COPAC University Research Library Catalogue (Gran Bretanya): <http://copac.ac.uk/copac>
Istituto Centrale per il Catalogo Unico (Itàlia): <http://opac.sbn.it>

Accés a exemplars digitalitzats

- Biblioteca digital ‘Dioscórides’, Biblioteca de la Universidad Complutense, Madrid: <http://cisne.sim.ucm.es>
 ‘Gallica’, Bibliothèque numérique de la Bibliothèque Nationale de France: <http://gallica.bnf.fr/>
 ‘Medic@’, collection de rééditions de textes anciens, Bibliothèque Interuniversitaire de Médecine, París: <http://www.bium.univ-paris5.fr/histmed/medica.htm>

Repertoris bibliogràfics

John FERGUSON, *Bibliotheca Chemica. A catalogue of the alchemical, chemical and pharmaceutical books in the collection of the late James Young of Kelly and Durris*, Glasgow, James Maclehose & Sons 1906, 2 vols.

GW: *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Leipzig, 1928 (2a edició: Stuttgart - Nova York, Hierseemann - Kraus, 1968ss.).

Ludovicus HAIN, *Repertorium bibliographicum*, Stuttgart, J.G. Cotta, 1826-1838 (reimpressió: Milà, Görlich editore 1966).

D. REICHLING, *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium Bibliographicum additiones et emendationes*, Munic, I. Rosenthal 1905-1911.

Elies ROSENTAL - Estanislau DURAN, *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, proemi, addicions i índex de Ramon d'ALÓS-MONER, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1927 (facsimil en tres fascicles: Mallorca, Miquel Font, 1989).

EDICIONS PARTICULARS EN LLATÍ⁹¹

1) 1477-1480

Clarissimi et excellentissimi philosophi medicique magistri Arnaldi de Villanova de aqua vite simplici et composita tractatus pulcherimus incipit.

[Venetiis (=Venècia), Adam de Rottweil, 1477-1480]

4 °; [21 pp.].

> *De aqua vite simplici et composita*: pp. 1-20

altres escrits: *De virtutibus rosmarini*: pp. 20-21.

Localització: BL, BNF*.

Referències: HAIN, 1816 ; GW, 2520.

2) 1546

[Pietro BONO], *Pretiosa margarita novella de thesauro, ac pretiosissimo philosophorum lapide. Artis huius diuinae typus, et methodus: collectanea ex Arnaldo, Rhaymundo, Rhasi, Alberto, et Michael Scoto; per Ianum Lacinium Calabrum nunc primum, cum luculetissimo indice, in lucem edita.*

Colofó: Venetiis apud Aldi filios, 1546 [=Venècia, Fills d'Aldo Manuzio, 1546].

8°; [20], 202, [16] ff.

Curador: Giano Lacinio.

Prefaci de Lacini al lector: [pp. 3r-9r].

91. He indicat amb el signe > els escrits atribuïts a Arnau publicats en cadascuna de les edicions ressenyades, i amb un asterisc (*) les biblioteques on he consultat directament els exemplars. L'enumeració de les biblioteques no pretén ésser ni molt menys exhaustiva sinó que recull les que he visitat i algunes altres de referència. Pel que fa a les referències només recullo els repertoris citats en l'apartat anterior i no incloc la resta de la bibliografia emprada 'supra' en tractar cadascuna de les edicions per evitar repeticions innecessàries.

> *Collectanea Lacinii ex Arnaldo de Villa Nova quae practicae compositionem lapidis philosophorum continent et exquisite docent* [=Rosarius philosophorum]: pp. 136r-159r.

Localització: BL, BNF, BNCR, WL*.

Referències: FERGUSON, II, pp. 2-3.

3) 1550

De alchimia opuscula complura veterum philosophorum, quorum catalogum sequens pagella indicabit.

Francoforti, ex officina Cyriaci Iacobi, 1550 mense Iunio [=Frankfurt, Cyriacus Jakob, 1550].

4°; 2 vols, 1r vol: [4], 168 ff.

Dedicatòria al comte Ottheinrich del tipògraf Cyriacus Jakob, datada a Frankfurt, 1550.

> *Semita semitae*: I, pp. 69r-74v.

Localització: BL*, BSB, BUC, Università degli Studi di Milano.

Accessible a Dioscórides.

Facsimil (només del segon vol.): *Rosarium philosophorum. Ein alchemisches Florilegium des Spätmittelalters*, Weinheim, VCH, 1992.

Referències: FERGUSON, I, p. 19; ROGENT - DURAN 96.

4) 1557 (reedició de 1557)

[Pietro BONO], *Pretiosa margarita novella de thesauro ac pretiosissimo philosophorum lapide, artis huius divinae typus et methodus*, collectanea ex Arnaldo, Rhaymundo, Rhasi, Alberto et Michaelae Scoto, per Ianum Lacinium Calabrum nunc primum, cum lucupletissimo indice, in lucem edita.

Venetii, apud Aldi filios, 1557 [=Venècia, Fills d'Aldo Manuzio, 1557].

8°; [22] 202 [16] ff.

Curador: Giano Lacinio.

Prefaci de Lacini al lector: [pp. 3r-9r].

> *Collectanea Lacinii ex Arnaldo de Villa Nova quae practicae compositionem lapidis philosophorum continent et exquisite docent* [=Rosarius philosophorum]: pp. 136r-159r.

Localització: BNF*, BUC, WL*.

Accessible a Dioscórides.

5) 1559

Isagoge in excellentissimi philosophi Arnoldi de Villa Nova, Rosarium chymicum, per Adamum a Bodenstein artium et medicinae Doctorem, paraphrastice et magna diligentia tradita.

Epistola operi praefixa ad amplissimos et generosos dominos, dominos Fuggeros, in qua argumenta Alchymiam infirmantia et confirmantia adducuntur, quibus et eam artem esse certissimam demonstratur, lapisque vere inventus ostenditur.

Basilea, Gabriel Ringysen, 1559.

8º; 2 parts: 64, 71 pp.

Autor-curador: Adam von Bodenstein.

1ª part:

Epístola a Anton, Johann Jacob, Georg i Ulrich Fugger: pp. 3-60.

Prefaci al lector: p. 62.

2ª part:

> *Isagoge in Arnoldi de Villa Nova Rosarium chymicum*: pp. 1-71. Inclou *Arnoldi praefatio in tractatum De philosophorum lapide*: pp. 1-5.

Localització: BL*, BSB.

6) 1560

Compendium alchimiae Ioannis Garlandii, Angli philosophi doctissimi, cum dictionario eiusdem artis, atque de metallorum tinctura praeparationeque eorundem libello, ante annos DXX eodem auctore conscripto. Adiecimus eiusdem compendii per Arnoldum de Villanova explicationem. Cum tractatu de salium aluminumque varietate, compositione et usu, scriptoris incerti. Omnia nunc primum in lucem edita.

Basileae [Pietro Perna], 1560.

8º; [16] 174 [2] pp.

Curador: Johann Herold.

Lletra nuncupatòria de Basilius Johann Herold al bisbe Melchior de Basilea: pp. 2-8.

> *In Commentarios Hortulani expositio*: pp. 33-52.

Localització: Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio (Bologna), BNF*, BSB, WL.

Referències: FERGUSON, I, p. 420.

7) 1561

Veræ alchemiae artisque metallica, citra aenigmata, doctrina, certusque modus, scriptis tum novis tum veteribus nunc primum et fideliter maiori ex parte editis, comprehensus: quorum elenchum a praefatione reperiens.

colofó: Basileae, Per Henricum Petri et Petrum Pernam, 1561 [=Basilea, Heinrich Petri - Pietro Perna].

in folio; 2 parts: [16] 244, 299 [1] pp.

Curador: Guglielmo Grataroli.

Epístola nuncupatòria de Grataroli al comte Ferran d'Ortenburg: pp.*2r-*2v.

Prefaci de Grataroli: «Secretioris physicae studiosis omnibus, eruditisque ac piis Alchemistis...»: pp. *3r-*3v.

Prolegomena de Grataroli: pp. *4v-*5r.

> *Rosarius philosophorum*: pp. 35-59

> *Novum lumen*: pp. 60-65

- > *Epistola super alchimia ad regem Neapolitanum*: pp. 60-67
- > *Flos florum*: pp. 67-73
- > *Practica Arnaldi ad quendam papam*: pp. 73-78
- > *Succosa carmina quaedam Arnaldo attributa ex Italico in Latinum versa*: pp. 295.

Localització: BIUM*, BL, BNF, BSB, BUC, WL.

Accessible a Medic@ i Dioscórides.

Referències: FERGUSON, I, pp. 341-342; ROGENT - DURAN 99.

8) 1561b

Ioannis de Rupescissa, qui ante CCCXX annos vixit De consideratione quintae essentiae rerum omnium opus sane egregium. Arnaldi de Villanova Epistola de sanguine humano distillato. Raymundi Lullii Ars operativa et alia quaedam. Omnia ad selectissimam materiam medicam et morborum curationem vitaeque conservationem mirabiliter facientia. Nunc primum in lucem data. Accessit Michaelis Savonarolae libellus optimus de aqua vitae, nunc valde correctior quam ante annos 27 editus. Item Hieronymi Cardani libellus de aethere [...].

Basilea, [Pietro Perna, 1561].

8º; 341 [11] pp.

Curador: Guglielmo Grataroli.

Lletra nuncupatòria de Grataroli al metge Stephanus Lauraeus Amorfortio (datada el maig de 1561): pp. a2r-a5r.

- > *Epistola de sanguine humano distillato*: pp. 169-174.

Localització: Biblioteca Casanatense (Roma), BUC*, BNF, WL.

Accessible a Dioscórides.

Referències: FERGUSON, II, p. 306; ROGENT - DURAN 100.

9) 1571

Laurentii Venturæ De ratione conficiendi lapidis philosophici, liber unus. Huic accesserunt eiusdem argumenti Ioannis Garlandii Angli liber unus. Et ex Speculo magno Vincentii libri duo,

Basilea [Pietro Perna], 1571.

8º; 3 parts: [16], 203, [19], 121 [i.e. 119], [7], 173 pp.

Autor: Lorenzo Ventura.

- > *In Commentarios Hortulani expositio*: 2ª part, pp. 25-35.

Localització: Biblioteca Casanatense (Roma), BL*, BUC, WL.

Referències: FERGUSON, I, p. 420.

10) 1572a

Alchemiae, quam vocant, artisque metallica, doctrina, certusque modus, scriptis tum novis, tum veteribus, duobus his voluminibus comprehensus. Quorum elenchum a praefatione reperies [...].

Basileae, per Petrum Pernam, 1572 [=Basilea, Pietro Perna, 1572].

8º; 2 vols.; I: [16], 686, [32]; II: 733, [24] pp.

vol. I

Prefaci de Grataroli: «Secretioris physicae studiosis omnibus, eruditisque ac piis Alchemistis...»: pp. 2r-4r (numeració independent).

Prolegomena de Grataroli: [pp. 5r-8v].

vol. II

> *Flos florum*: pp. 209-228

> *Practica Arnaldi ad quendam papam*: pp. 228-241

> *Epistola de sanguine humano*: pp. 485-489

> *Succosa carmina*: pp. 717-732.

Localització: BNF, BUC, Merton College (Oxford)*, WL*.

Accessible a Dioscórides.

11) 1572b

Auriferae artis quam chemiam vocant, antiquissimi auctores sive turba philosophorum.

Basileae, apud Petrum Pernam, 1572 [=Basilea, Pietro Perna, 1572].

8º; 2 vols. I: [16], 672, [48] pp.; II: 468 [i.e. 560], [32] pp.

vol. I

Prefaci de Perna: «Typographus lectoribus»: pp. 1-5 (num. independent).

> *Semita semitae*: pp. 468-479.

vol. II

> *Rosarius philosophorum*: pp. 419-496

> *Novum lumen*: pp. 497-512

> *Flos florum*: pp. 513-531

> *Epistola super alchimia ad regem Neapolitanum*: pp. 532-537.

Localització: BL, NLM, WL*.

Referències: ROGENT - DURAN 118.

12) 1572c

Coelum philosophorum; seu, Liber de secretis naturae per Philippum Ustaldium {sic}

Accessit Ioannis Antonii Campestii Directorium Summae Summarum Medicinae.

Nunc autem recens apposuius Rosarium philosophorum, Magistri Arnaldi de Villanova.

Lugduni, apud Gulielmum Rovillium, 1572 [=Lió, Guillaume Roville, 1572].

16º; 649 [23] pp.

Prefaci: «Ad lectorem»: pp. 3-5

Dedicatòria d'Ulstad a Felix de Gennasio, datada a Friburg, 1543: pp. 6-9.

> *Rosarius philosophorum*: pp. 432-553

> *Novum Lumen*: pp. 553-557 (anònim)

- > *Flos florum*: pp. 578-608
- > *De philosophorum lapide*: pp. 609-631
- > *Epistola nova super Alkimia*: pp. 632-641
- > *Recepta electuarii mirabilis praeservantis ab epidemia*: pp. 642-649.

Localització: BNF, NLM, WL*.

13) 1572d

Conradi Gesneri Evonymus sive de remediis secretis, nunc denuo studio et diligentia Caspari Wolphii, medici et physici singularis illustratus et in lucem editus. Adiecimus in Pharmacopolarum gratiam plurimas fornacum figuras, quo facilius haec materia et dilucidior habeatur. Pars secunda.

Lugduni, apud Bartholomaeum Vicentium, 1572 [=Lió, Barthélémy Vincent, 1572].

Epístola nuncupatòria de Caspar Wolf a Petrus de Grantye, datada el 1569: pp. 3-8.

Curador: Caspar Wolf

- > *Epistola de sanguine humano distillato*: pp. 289-304.

Localització: BL, BNF*, WL.

14) 1583

Trevisanus de chymico miraculo quod Lapidem philosophiae appellant. Dionysius Zecharius Gallus de eodem. Auctoritatibus variis principum huius artis, Democriti, Gebri, Lullii, Villanovani, confirmati et illustrati per Gerardum Dorneum.

Basileae, ex officina haeredum Petri Perna, 1583 [=Basilea, Hereus de Pietro Perna, 1583].

8°; [6], 198 pp.

Curador: Gerhard Dorn.

- > *Testamentum*: pp. 126-127

Aliae quaedam annotationes ex variis autoribus (entre els quals pseudo-Arnau): pp. 127-152.

Localització: BNF, BUC*.

Accessible a Dioscórides.

15) 1593

Artis auriferae quam chemiam vocant, volumen primum: quod continent Turbam Philosophorum aliosque antiquissimos autores.

Basileae, excudebat Conradus Waldkirch, expensis Claudii de Marne et Ioannis Aubry, 1593 [=Basilea, Konrad Waldkirch per a C. de Marne i J. Aubry].

8°; 2 vols; I: 631 pp.; II: 525 [1] pp.

vol. I

«Typographus lectoribus» (el mateix prefaci de Perna que 1572b): pp. 1-5 (num. independent).

> *Semita semitae*: pp. 437-448

vol. II

> *Rosarius philosophorum*: pp. 385-455

> *Novum lumen*: pp. 456-470

> *Flos florum*: pp. 470-488

> *Nova epistola super alchimia ad regem Neapolitanum*: pp. 488-493.

Localització: BL*, BNF, BSB.

Referències: ROGENT - DURAN 140.

16) 1597 (reedició de 1561b)

Ioannis de Rupescissa qui vixit ante CCCXX annos de consideratione quintae essentiae rerum omnium opus sane egregium. Accessere Arnaldi de Villanova Epistola de sanguine humano distillato. Raymundi Lullii Ars operativa et alia quaedam. Michaelis Savanarolae libellus optimus de aqua vitae nunc valde correctior quam ante annos LXX editus. Omnia ad selectissimam materiam medicam, et morborum curationem, vitaeque conservationem mirabiliter facientia.

Basileae, per Conradum Waldkirch, 1597 [=Basilea, Konrad Waldkirch, 1597]. 8°; [8] 292 [4] pp.

> *Epistola de sanguine humano distillato*: pp. 145-149.

Localització: BIUM*, NLM, WL.

Accessible a Medic@.

Referències: FERGUSON, II, p. 306; ROGENT - DURAN 143.

17) 1599

Novus de medicina veterum tam hippocratica quam hermetica tractatus, in cuius priore parte dogmata pleraque inter utriusque professores recentes controversa, adversus ultimum per Iosephum Michelium Paracelsitarum conatum discutuntur; in posteriore universale alchymistarum, autoribus Lullio et Arnaldo, quam liquidissime exponitur. Aspersa sunt passim Peripateticorum dogmata nonnulla et a corruptelis vindicata, Auctore Andrea Livabio M. D...

Francoforti, 1599, Excudebat Ioannes Lechlerus, impensis Petri Kopffii [=Frankfurt, Johann Lechler per a Peter Kopf].

8°; [16] 567 [1] pp.

Autor-curador: Andreas Libau (Libavius).

Segona part: pp. 241-567

Dedicatòria a Adamus Geusio: pp. 243-248.

Ad lectorem: pp. 249-252.

> *Periochae et paraphrases capitum Rosarii quod Arnaldo asscribitur* [=Rosarius philosophorum]: pp. 456-565.

Localització: BL*, BNF, BNCR, NLM, WL.

Referències: ROGENT - DURAN 146.

18) 1600 (reedició de 1583)

Trevisanus de chymico miraculo quod Lapidem philosophia appellant. Dionysius Zecharius Gallus de eodem. Auctoritatibus variis principum huius artis, Democriti, Gebri, Lullii, Villanovani, confirmati et illustrati per Gerardum Dorneum [...].

Basileae, typis C. Waldkirchii, [=Basilea, Konrad Waldkirch, 1600].

8°; [6] 198 [4] pp.

> *Testamentum*: pp. 126-127.

Curador: Gerhard Dorn.

Localització: BL*, BNF.

Referències: FERGUSON, I, p. 222.

19) 1602a

Theatrum chemicum, praecipuos selectorum auctorum tractatus de chemiae et lapidis philosophici antiquitate, veritate, iure, praestantia et operationibus, continens: in gratiam verae chemiae, et medicinae chemicae studiosorum (ut qui uberrimam inde optimorum remedium messem facere poterunt) congestum, et in tres partes seu volumina digestum; singulis voluminibus, suo auctorum et librorum catalogo primis pagellis: rerum vero et verborum indice postremis annexo.

Ursellis, Ex officina Cornelii Sutorii, sumtibus Lazari Zetzneri bibliopolae Argentinensis, 1602 [=Oberursel, Cornelius Sutor per a Lazar Zetzner, 1602].

8°; 3 vols.; I: [8], 901, [23] pp.; II: [4], 630, [6] pp.; III: [4], 969, [11] pp.

Curador: Lazar Zetzner.

vol. I

> *Testamentum*: p. 26

> *Testamentum*: pp. 854-855.

vol. III

> *Flos florum*: pp. 118-128

> *Practica ad quandam Papam (Breviarius)*: pp. 129-136.

Localització: BNCR, WL*.

Referències: ROGENT - DURAN 151.

20) 1602b

Arnaldi de Villanova, medici et philosophi excellentissimi, Speculum alchimiae: quo videlicet artis chimicae mysteria etiam secretissima, luculenter enodantur, et, quam maxima licet et potest fieri, perspicuitate explicantur: Liber, nunc primum in lucem editus, opera et impensis Hieronymi Megiseri, Co. P. Caesarii et Archidd. Austriae Historiographi.

Frankofurti, Officina Typographica haeredum Romani Beati, 1602 [=Frankfurt, Hereus de Romanus Beatus, 1602].

8º; 76 [4] pp.

Curador: Hieronymus Megiser.

Dedicatòria a Wolfgang Eberhard von Heussenstam: pp. 3-4.

Vita Arnaldi de Villa Nova: pp. 5-6

> *Speculum alchimiae*: pp. 7-74

> *Carmen* (i altres poemes): p. 75-76.

Localització: BSB, BL*.

Referències: FERGUSON, I, p. 43.

21) 1603

Arnaldi de Villanova, philosophi, medici et chymici excellentissimi, omnia, quae exstant, opera chymica: videlicet, Thesaurus thesaurorum, seu Rosarius philosophorum: ac omnium secretorum maximum secretum, Lumen novum. Flos florum, Speculum alchimiae. Quibus nimirum artis huius mysteria etiam secretissima, luculenter enodantur, et quam maxima licet, et potest fieri perspicuitate explicantur. Nunc primum ita coniunctim edita, opera et impensis Hieronymi Megiseri, Co. P. Caesarii et Archidd. Austriae Historiographi.

Frankofurti, Typis Ioachimi Bratheringii, 1603 [=Frankfurt, Joachim Brathering, 1603].

8º; 120, 80 pp.

Curador: Hieronymus Megiser.

> *Rosarius philosophorum*: pp. 3-79

> *Novum lumen*: pp. 79-95

> *Flos florum*: pp. 95-114

> *Epistola super alchimia ad Regem Neapolitanum*: pp. 115-120.

A continuació nova portada i paginació:

Arnaldi de Villanova, medici et philosophi excellentissimi, Speculum alchimiae: quo videlicet artis chymicae mysteria etiam secretissima, luculenter enodantur, et, quam maxima licet et potest fieri, perspicuitate explicantur: Liber, nunc primum in lucem editus, opera et impensis Hieronymi Megiseri, Co. P. Caesarii et Archidd. Austriae Historiographi.

Frankofurti, Officina Typographica Matthiae Beckeri, 1603 [=Frankfurt, Matthäus Becker, 1603].

Dedicatòria a Wolfgang Eberhard von Heussenstam: pp. 3-4.

Vita Arnaldi de Villa Nova: pp. 5-6

> *Speculum alchimiae*: pp. 7-79

> *Carmen* (i altres poemes): p. 79-80.

Localització: BSB, NLM, WL*.

Referències: FERGUSON, I, p. 43.

22) 1610 (reedició ampliada de 1593)

Artis auriferae, quam chemiam vocant, volumina duo, quae continent turbam philosophorum aliosque antiquissimos auctores, quae versa pagina indicat. Accessit noviter volumen tertium, continens: {...} Arnaldi Quaestiones de arte transmutatione metallorum eiusque Testamentum. Omnia hactenus nunquam visa nec edita. Cum indicibus.

Basileae, Typis Conradi Waldkirchi [=Basilea, Konrad Waldkirch, 1610].

8º; 2 vols., I: [16], 405, [27] pp.; II: 346, [i.e. 342] [18] pp.; III: [2], 185, [5] pp.

vol. I

«Typographus lectoribus» (el mateix prefaci de Perna que 1572b): [pp. 2r-4v]

> *Semita semitae*: pp. 280-287

vol. II

> *Rosarius philosophorum*: pp. 253-298

> *Novum lumen*: pp. 298-311

> *Flos florum*: pp. 311-322

> *Nova epistola super alchimia ad regem Neapolitanum*: pp. 323-326

vol. III

> *Quaestiones tam essentiales quam accidentales*: pp. 151-165

> *Novum testamentum*: pp. 176-185.

Localització: BNF*, BNCR, NLM.

Referències: FERGUSON, I, pp. 51-52; ROGENT - DURAN 164.

23) 1613 (reedició ampliada de 1602a)

Theatrum chemicum, praecipuos selectorum auctorum de chemiae et lapidis philosophici antiquitate, veritate, iure, praestantia, et operationibus, continens: in gratiam verae chemiae, et medicinae chemicae studiosorum (ut qui uberrimam inde optimorum remediorum messem facere poterunt) congestum, et in quatuor partes seu volumina digestum; singulis voluminibus, suo auctorum et librorum catalogo primis pagellis, rerum vero et verborum indice postremis annexo.

Argentorati, Sumptibus Lazari Zetzneri, 1613 [=Estrasburg, a expenses de Lazar Zetzner, 1613].

8º; 4 vols., I: [8], 869 [i.e. 871], [33] pp.; II: [4], 598, [6] pp.; III: [4], 911, [13] pp.; IV: [8], 1146, [34] pp.

Curador: Lazar Zetzner.

vol. I

> *Testamentum*: p. 23

> *Testamentum*: p. 825

vol. III

- > *Flos florum*, longe correctior et melior hactenus impressis: pp. 112-121
- > *Practica ad quendam Papam* (Breviarius): pp. 122-128

vol. IV

- > *Speculum alchimiae*: pp. 584-613
- > *Carmen*: pp. 614-615
- > *Quaestiones tam essentiales quam accidentales*: pp. 616-626.

Localització: BIUM*, BL (2 vols.), BNF, BNCR, Biblioteca Pública Episcopal del Seminari Conciliar de Barcelona, BUB (2 vols.), NLM, WL.

Referències: ROGENT - DURAN 174.

24) 1622

Ioannis Danielis Mylii t. et med. candidati Wetterani Hassi Philosophia reformatata continens libros binos: I. Liber in septem partes diuisus est. Pars 1. agit de generatione metallorum in visceribus terrae. 2. tractat principia artis philosophicae. 3. docet de scientia diuina abbreviata. 4. enarrat 12. grad. sapientum philosoph. 5. declarat amb. in hac diuina scientia. 6. dicit de recap. artis diuinae theori. 7. ait de artis diuinae recap. practica. II. Liber continet auctoritates philosophorum.

Frankofurti, apud Lucam Iennis, anno 1622 [=Frankfurt, Luca Iennis, 1622].

4°; [40], 703, [37] pp.

Autor-curador: Johann Daniel Mylius.

Prefaci: pp. d3-er.

- > *Pars tertia de scientia diuina abbreviata* [=Rosarius philosophorum (anònim)]: pp. 60-65
- > *Lumen novum*: pp. 447-454
- > *Flos florum*, pp. 454-464
- > *Epistola super alchimiam*, 464-467,
- > *Novum testamentum*, 467-477
- > *Semita semitae*: pp. 578-583 (anònim).

Localització: BL*, BNF*, BNCR.

25) 1630 (vegeu 1572c)

Philippi Ulstadii, patr. N. Coelum philosophorum, seu Liber de secretis naturae: id est, quomodo non solum e vino, sed etiam ex omnibus metallis, fructibus, carne, ovis, radicibus, herbis, etc. Quinta essentia, sive aqua vitae, ad conservationem humani corporis educi debeat, liber tum medicis ac chirurgis. Accessit Ioannis Antonii Campesii Directorium summae summarum medicinae. Nunc autem recens apposuius Rosarium philosophorum M. Arnaldi de Villanova. Editio emendatior et annotationibus locupletior.

Augustae Trebocorum, Typis Caspari Dietzelii, et Haeredum Christofori ab Heyden Bibliopol.

Anno 1630 [= Estrasburg, Kaspar Dietzel i hereus de Christof von Heyden, 1630].

p. 231 (una altra portada):

Rosarius philosophorum ac omnium secretorum maximum secretum. De verissima compositione naturalis philosophiae, qua omne diminutum reducetur ad Solificum et lunificum verum: per Arnaldum de Villanova. Nunc autem recens apposuimus Novum Lumen, eiusdemque auctoris Magisterium perfectum et gaudium perfectum.

Augustae Trebocorum, Anno 1630.

> *Rosarius philosophorum*: pp. 232-296

> *Novum lumen*: 296-309.

p. 311 (una altra portada):

Arnaldi de Villanova Perfectum Magisterium et Gaudium, quod quidem est Flos florum, Thesaurus omnium incomparabilis, Margarita, in quo reperitur vera compositio et perfectio Elixir, tam ad album quam ad rubeum componendum: videlicet ad Solem et Lunam comparatum, cui accessit eiusdem auctoris libellus, De lapide philosophorum, Epistola nova super Alkimia, Electuarium mirabilis praeservantis ab epidemia et confortantis mineram omnium virtutum.

Augustae Trebocorum, Anno 1630.

> *Flos florum*: pp. 312-326

> *De lapide philosophorum*: 327-338

> *Epistola nova super Alkimia*: pp. 339-343

> *Electuarii mirabilis praeservantis ab epidemia*: pp. 344-347.

Localització: BL*, BSB.

Referències: FERGUSON, II, p. 482-483.

26) 1641

Commentatio perbrevis et perspicua in Apertorium Raimundi Lulii, verorum philosophorum facile principis, De lapide philosophorum cum adiecta interpretatione Testamenti novissimi Arnoldo de Villanova attributi De eodem lapide.

Autore Johanne Gerhardo d. et professore publico et ordinario in Academia Tubingensi [...]

Tubingae, Typis Philiberti Brunni, anno 1641 [=Tübingen, Philibertus Brunn, 1641].

8º; [24], 96 pp.

1v-2v: dedicatòria a 4 metges, profs. univ. i quemiastres, datada a Tübingen, maig de 1641: Iohannes Sebastianus Blossius, Iohannes Christophorus Ersenmenger, Iohannes Andreas Hessus, Fredericus Greiffius.

Curador-comentador: Johann Gerhard.

> *Testamentum*: pp. 81-82, amb comentari (pp. 82-89).

Escrips d'altres autors: *Apertorium Raimundi Lulii de lapide philosophorum* (pp. 1-80), *Quaestiunculae quaedam chymicae* (pp. 90-96).

Localització: BL, WL*

Referències: FERGUSON, I, p. 311; ROGENT - DURAN 217.

27) 1659 (reedició ampliada de 1613)

Theatrum chemicum, praecipuos selectorum auctorum tractatus de chemiae et lapidis philosophici antiquitate, veritate, iure, praestantia, et operationibus, continens: in gratiam verae chemiae, et medicinae chemicae studiosorum (ut qui uberrimam inde optimorum remediorum messem facere poterunt) congestum, et in sex partes seu volumina digestum; singulis voluminibus suo auctorum et librorum catalogo primis pagellis, rerum vero et verborum indice postremis annexo.

Argentorati [=Estrasburg], sumptibus Heredum Eberhardi Zetzneri, 1659-1661 [=Estrasburg, a expenses dels Hereus d'Eberhard Zetzner, 1659-1661].

8º; 6 vols., I (1659): 794, [30] pp.; II (1659): 549, [7] pp.; III (1659): 859, [13] pp.; IV (1659): [8], 1014, [13] pp.; V (1661): [8], 912, [29] pp.; VI (1661): [18], 772, [25].

vol. I

Dedicatòria de Lazar Zetzner al duc de Württemberg: pp. A2-A3.

> *Testamentum*: p. 28

> *Testamentum*: pp. 753-4

vol. III

> *Flos florum*: pp. 128-136,

> *Practica ad quandam papam*: pp. 137- 143

vol. IV

Prefaci de Lazar Zetzner al lector: pp. A2-A3

Vita Arnaldi de Villanova: p. 514

> *Speculum alchymiae*: pp. 515-542

> *Carmen*: pp. 542-543

> *Quaestiones tam essentiales quam accidentales*: pp. 544-549

> *Novum lumen* (anònim): pp. 934-940.

Localització: BIUM, BL, BNF, BSB, Institut Botànic de Barcelona, NLM.

Facsimil: Torí, Bottega d'Erasmus, 1981, amb introducció de Maurizio BARRACANO.

Referències: FERGUSON, II, pp. 436-439; ROGENT - DURAN 239.

28) 1702

Bibliotheca chemica curiosa, seu rerum ad alchemiam pertinentium thesaurus instructissimus: quo non tantum artis auriferae, ac scriptorum in ea nobiliorum historia traditur; lapidis veritas argumentis et experimentis innumeris, immo et iuris consultorum iudicii evincitur; termini obscuriores explicantur; cautiones contra impostores, et difficultates in tinctura universali conficienda occurrentes, declarantur: Verum etiam tractatus omnes virorum celebriorum, qui in magno sudarunt elixyre, quique ab ipso Hermete, ut dicitur, Trismegisto, ad nostra usque tempora de Chrysopoea scripserunt, cum praecipuis suis commentariis, concinno ordine dispositi exhibentur. Ad quorum omnium illustrationem additae sunt quamplurimae figurae aeneae.

Genevae [=Ginebra], Sumptibus Chouet, G. De Tournes, Cramer, Perachon, Ritter et S. De Tournes, 1702.

In-folio, 2 vols.; I: [20] 936 pp.; II: [2] 904 pp.

Curador: Jean-Jacques Manget.

Vol. I

Olaus BORRICHIVS, *De ortu et progressu chemiae dissertatio*: p. 1 ss.

Olaus BORRICHIVS, *Conspectus scriptorum chemicorum celebriorum*: p. 38 ss.

> *Testamentum*: p. 389

> *Rosarius philosophorum*: pp. 662-676

> *Lumen novum*: pp. 676-679

> *Flos florum*: pp. 679-684

> *Epistola super alchimia ad regem Neapolitanum*: pp. 683-684

> *Practica ad quendam papam*: pp. 684-687

> *Speculum alchimiae*: pp. 687-698

> *Carmen*: p. 698

> *Quaestiones tam essentiales quam accidentales*: pp. 698-702

> *Semita semitae*: pp. 702-704

> *Novum testamentum*, pp. 704-707.

Localització: BIUM*, BL, BNF, Biblioteca Trivulziana (Milà), NLM, WL.

Facsimil: [Sala Bolognese], A. Forni, [1976].

Referències: FERGUSON, II, p. 68; ROGENT - DURAN 285.

29) 1725-1726

Ioannis Iacobi de Maldiny, equitis Pedemontani, sacrae regiae mai. Danicae et Norweg. Consilarii, Mirabilia mundi, sive de Scientiarum artiumque omnium origine et progressu tractatus, in quo perutilia reserantur arcana mathematica, mechanica, physica, medica et chymica. Accesserunt insuper rara, certa elaborataque Arnoldi de Villanova Experimenta, usque ad nonum artis chymicae opus, auctoris usu et annotationibus illustrata cum elegantibus manupictis figuris.

Editio prima, authoris impensis, anno 1726, Brunsvigae [=Braunschweig, a expensis de l'autor, 1726].

8°; 5 [7], 186 [6].

Autor-curador: Ioannes Iacobus de Maldiny.

Dedicatòria al rei Jordi I d'Anglaterra: pp.)(1-)(5.

Prefaci.

> *Rara, certa elaborataque experimenta, ad nonum usque Artis chymicae opus*: cap. 11, pp. 136-165.

N. B.: L'exemplar de la BL és igual que el de París, però la data és de 1725, malgrat que tots dos duen la llegenda 'editio prima'.

Localització: BL*, BNF*

30) 1754 (reedició de 1725-1726)

Ioannis Iacobi de Maldiny, equitis Pedemontani, sacrae regiae mai. Danicae et Norweg. Consiliarii, Mirabilia mundi, sive de Scientiarum artiumque omnium origine et progressu tractatus, in quo perutilia reserantur arcana mathematica, mechanica, physica, medica et chymica. Accesserunt insuper rara, certa elaborataque Arnoldi de Villanova Experimenta, usque ad nonum artis chymicae opus, authoris usu et annotationibus illustrata cum elegantibus manupictis figuris.

Augustae Vendelicorum, sumptibus Ioannis Iacobi Lotteri Haeredum, 1754 [=Augsburg, a expenses dels Hereus de Johann Jakob Lotter, 1754].

8°; [12] 135 [2] pp.

Autor-curador: Ioannes Iacobus de Maldiny.

Localització: WL.

Referències: FERGUSON, II, p. 67.

Edicions en italià

31) I-p. 1500

(Q)uesto e uno libro succincto abreviato coe uno thesauro de tutti thesori terreni: uno çardino de veritade rose de philosophie et de tutti secreti lo maior secreto de una verace compositione de naturali philosophi {...}. Et io Arnoldo de Villa nova ho nominato questo libro uno çardino de veritade...

[Venècia, p. 1500].

4°; [22 ff.]

Referències: REICHLING; GW.

Localització: Duveen collection, University of Wisconsin-Madison, segons la referència procedent de la *Database of alchemical books* de *The alchemy web site* (<http://www.le-venty.com/alchemy>).

32) I-1599

Della tramutatione metallica sogni tre, di Giovanni Battista Nazari Bresciano; Nel primo de quali si tratta della falsa tramutatione sofistica: Nel secondo della utile tramutatione detta reale usuale: Nel terzo della divina tramutatione detta reale filosofica. Aggiuntovi di nuovo la concordanza de filosofi, e loro prattica; nellaquale, si vede i gradi, e termini di esso divino magistero, e della verissima compositione della filosofia naturale, con laquale ogni cosa diminuta si riduce al vero solifico, e lunifico. Con un copioso indice per ciascun sogno di gli auttori, e dell'opere c'hanno sopra di ciò trattato.

In Brescia, appresso P.-M. Marchetti, 1599 [=Brescia, Pietro Maria Marchetti, 1599].

4°; [16] 231 [1] pp.

Autor-curador: Giovanni Battista Nazari.

> *Concordantia de filosofi et practica figuradamente descrita* [=Rosarius philosophorum]: pp. 169-210

> *Novo lume* [=Novum lumen]: pp. 211-219

- > *Libro chiamato magisterio et allegrezza* [=Flos florum]: pp. 220-228
- > *Epistola dell'autore al re di Napoli, nella quale parla dell'alchimia* [=Epistola super alchimia]: pp. 229-231.

Localització: BIUM, BL, BNF.

Facsimil: G. B. NAZARI DA SAIANO, *Della tramutatione metallica sogni tre*, Milà, Arché, 1967.

Els tractats arnaldians traduïts són transcrits dins *The alchemy web site* (<http://www.levity.com/alchemy/nazari.html>).

Referències: FERGUSON, II, pp. 131-132.

Edicions en francès

33) F-1561

De la Transformation metallique, trois anciens tractez en rithme François. Ascavoir La fontaine des amoureux de science, auteur Jean de la Fontaine. Les Remonstrances de Nature à L'alchymiste errant: avec la responce dudict Alchymiste par Jean de Meung. Ensemble un tracté de son Romant de la Rose, concernant ledict art. Le Sommaire Philosophique de N. Flamel. Avec la defense diceluy art et des honestes personages qui y vaquent: Contre les effortz que J. Girard met à les oultrager.

A Paris, Chez Guillaume Guillard et Amaury Warancore [...] 1561 [=París, Guillaume Guillard i Amaury Warancore, 1561].

8°; [4] 75 ff.

- > *Testament attribué a Arnould de Villeneuve* [=Testamentum]: ff. 52r-52v.

Localització: BNF, BUC*.

Accessible a Dioscórides.

34) F-1589 (reedició de F-1561)

De la transformation metallique, trois anciens tractez en rithme François. Assavoir, La fontaine des amoureux de science, auteur Jean de la Fontaine. Les Remonstrances de Nature à l'alchymiste errant: avec la responce dudict Alchymiste par Jean de Mung. Ensemble un tracté de son Romant de la Rose, concernant ledict art. Le Sommaire Philosophique de N. Flamel. Avec la defense d'iceluy art et des honestes personnages que y vaquent: Contre les effortz que J. Girard met à les oultrager.

À Lyon, par Benoist Rigaud, 1589 [=Lió, Benoist Rigaud, 1586].

12°; 86 [1] pp.

- > *Testament attribué à Arnault de Villeneuve*: p. 59 (Inc: «La pierre des philosophes sourdant de terre...») [=Testamentum].

Localització: BUC*.

Accessible a Dioscórides.

35) F-1618 (reedició de F-1589)

De la transformation metallique, trois anciens tractez en rithme François. À scavoir La fontaine des amoureux de science, auteur Jean de la Fontaine. Les Remonstrances de Nature à l'al-

chymiste errant: avec la response dudict Alchymiste par Jean de Meung. Ensemble un tracte de son Romant de la Rose, concernant ledict art. Le Sommaire Philosophique de N. Flamel. Avec la defense diceluy art et des honestes personages qui y vaquent: Contre les effortz que J. Girard met à les outrager.

Dernière edition.

Lyon, Chez Pierre Rigaud [...], 1618 [=Lió, Pierre Rigaud, 1618].

12º; 88 ff.

> *Testament attribué à Arnault de Villeneuve* [=Testamentum]: p. 59.

Localització: BIUM, BL*, BNF, NLM.

36) F-1624

> *Le sentier des sentiers*, París, Perier, 1624. Versió de Sieur Gauchez de la *Semita semitae*.

8º; 30 pp.

Localització: BIUM, BUC.

Edicions en anglès

37) E-1576 (traducció de 1569)

The neue jewell of health, wherein is containned the most excellent secretes of phisicke and philosophie, divided into fower bookes. In the which are the best approved remedies for the diseases as well inwarde as outwarde, of all the partes of mans bodie: treating very amplye of all dystillations of waters, of oyles, balmes, quintessences, with the extraction of artificiall saltes, the use and preparation of antimonie and potable gold. Gathered out of the best and most approved authors by that excellent Doctor Gesnerus. Also the pictures and maner to make the vessels, furnaces and other instruments thereunto belonging. Faithfully corrected and published in Englisbe, by George Baker, Chirurgian,

at London, by Henrie Denham, 1576 [=Londres, Henrie Denham, 1576].

4º; [12], 258 pp.

Autor: Conrad Gesner.

Traductor: [Thomas Hill].

Curador: George Baker.

> *Of the oyles out of Beastes or their parts, togyther with an Epistle of Arnoldus de Villanova of mans blood dystilled* [=Epistola super alchimia] (cap. 23): pp. 168v-170r.

Localització: BL*, WL.

Facsimil: Conrad GESNER, *The neue ieuell of health*. London 1576, Amsterdam - Nova York, Theatrum Orbis Terrarum - Da Capo Press, 1971.

Edicions en alemany

38) D-1604 (traducció de 1593?)

Opus aureum Medici Arnaldi de Villa Nova, Dess hoch und weit berühmten Philosophi und Medici, drey unterschiedliche Tractat von der Alchimey / Darinn der Schatz aller Schätzer / Der Philosophen Rosengarten / und das gröste Geheimnuss aller Geheimnissen / begrieffen. Nemlich: I. Rosarius philosophorum, II. Flos florum, III. Novum Lumen. Dessgleichen auss: IIII. Die edle Practicka der Prophetin Mariae {...}, V. Das Büch Calidis, des Sohns Iazibii, von den Geheimnissen der Alchimie, VI. Kallid Rachaidibi von den 3 Worten, VII. Aristotelis Tractätlein von der Practicken des philosophischen Steins, VIII. Ludus puerorum, das Kinderspiel und der Weiber Arbeit {...} aus dem Latein mit höchstem Fleiss in unsere Teutscher Sprach übersetzt und an Tag geben: durch Johannem Hippodamum Cheruscum [...]

Frankfurt-am Mayn durch Johann Spiess, 1604 [=Frankfurt, Johann Spiess, 1604].

Traductor: Iohannes Hippodamus Cheruscus.

Dedicatòria a Balthasar Ketb de Johann Spiess, datada a Frankfurt, 29 d'agost de 1604.

> *Rosarius philosophorum*: pp. 1-81

> *Novum Lumen oder das Neue Liecht*: pp. 82-99

> *Flos florum, Das allervollkommenste Magisterium [...]* *Blume aller Blumen*: pp. 100-117

> *Eine Epistel wegen der Alchimie an den Neapolitanischen König geschrieben* [*Epistola super alchimia*]: pp. 118-123.

Localització: BL*, BSB.

39) D-1611

Tractatus chemicus des Altenbocherleuchten philosophi theologi und Medici Arnaldi de Nova Villa, so vor vierhundert Jahren gelebt. Vor niemals im druck gesehen jetz aber durch einen Liebhaber der Spagirischen kunst den Filiis doctrinae zu gut an tag geben.

TV es saCerDos In aeternVM [= (s. l.) 1611]

8°; [30] pp.

> *Tractatus chemicus*

> *Succosa carmina*: [p. 30].

Localització: WL, BL*.

40) D-1613 (traducció de 1593)

Turba philosophorum, das ist, das Buch von der gülden Kunst, neben andern Authoribus, welche mit einander 36 Bücher in sich haben, darinn die besten urältesten Philosophi zusammen getragen, welche tractiren alle einhellig von der Universal Medicin, in zwey Bücher abgetheilt vnnd mit schönen Figuren gezieret, jetzundt newlich zu Nutz vnd Dienst allen waren kunstliebenden der Natur (so der Lateinischen Sprach vnerfabren) mit besondern fleiss, mühe vnnd arbeit treulich an Tag geben / durch Philippum Morgenstern Islebiensem.

Zu Basel, in Verlegung Ludwig Königs, 1613 [=Basilea, Ludwig Königs, 1613].

8°; 2 parts: [14] 560; [6] 455 [1] pp.

Traductor: Philipp Morgenstern

1^a part:

> *Semita semitae oder Fussteig des Fussteigs*: p. 378ss.

2^a part:

Das ander Theil, der Guldinen Kunst, die sie sonst Chymia nennen {...}. Verteuscht durch Philippum Morgenstern [...]

Getruckt zu Basel, bey Johann Schröter, 1613 [=Basilea, Johann Schröter, 1613].

Traductor: Philipp Morgenstern

> *Schatz aller Schätze und das Rosarium philosophorum*: pp. 369ss.

> *Novum lumen oder Neues Licht*: pp. 393ss.

> *Blume aller Blumen* [=Flos florum]: pp. 407ss.

> *Epistel über die Alchimia an den König Neapolitanum* [=Epistola super alchimia]: pp. 422ss.

Localització: BL, NLM, WL.

Referències: FERGUSON, II, p. 106

41) D-1659

Hermetischer Rosenkrantz, das ist vier schöne / ausserlesene chymische tractätlein / nemlich [...].

I. *Artephii* [...], II. *Johannis Garlandii seu Hortulani Angli, Compendium Alchimiae oder Erklärung der Smaragdischen Tafel Hermetis Trismegisti*, III. *M. Arnoldi de Villa Nova Erklärung den Commentarium Hortulani*, IV. *Bernhardi Comitis Trevis* [...] *Vom Stein der Weisen*. Allen Liebhabern dieser edlen Kunst zum besten / aus dem Latein / ins Teutsche gebracht [...],

Hamburg, bey Michael Pfeiffen / in Verlegung Joh. Naumans / Buchh. 1659 [=Hamburg, Michael Pfeiffen, 1659].

Curador: David Herlitz.

> *Erklärung über Commentarium Hortulani*: pp. 81-97.

Localització: BL*, BSB.

Referències: FERGUSON, I, pp. 396-397.

42) D-1682 (reedició de D-1659)

Hermetischer Rosenkrantz, das ist vier schöne / ausserlesene chymische tractätlein / nemlich [...]

I. *Artephii* [...], II. *Johannis Garlandii seu Hortulani Angli, Compendium Alchimiae oder Erklärung der Smaragdischen Tafel Hermetis Trismegisti*, III. *M. Arnoldi de Villa Nova Erklärung den Commentarium Hortulani*, IV. *Bernhardi Comitis Trevis* [...] *Vom Stein der Weisen*. Allen Liebhabern dieser edlen Kunst zum besten / aus dem Latein / ins Teutsche gebracht [...]

Hamburg, bey Michael Pfeiffen / in Verlegung Joh. Naumans / Buchh. 1682 [=Hamburg, Michael Pfeiffen, 1682].

Curador: David Herlitz.

> *Erklärung über Commentarium Hortulani*: pp. 81-97.

Localització: BL*.

Referències: FERGUSON, I, p. 397.

43) D-1683 (reedició de D-1604 ampliada)

Des Weiterriimten und Hoherfahrnen Philosophi und Medici Arnaldi de Villa Nova Chymische Schriffthen {...} Darinenn begriffen I. Der Schatz aller Schätzer, II. Der Philosophen Rosen-Garten, III. Das gröste Gebeimnuss aller Gebeimnissen, IV. Spiegel der Chymischen Kunst. Worbey zugleich mitangefügert: V. Die edle Practica der Prophetin Mariae {...} VI. Das Büch Calidis, des Sohns Jazibii, von den Gebeimnissen der Alchimie. VII. Kallid Rachaidibi von den 3 Worten. VIII. Aristotelis Tractätlein von der Practic des philosophischen Steins. IX. Ludus puerorum, das Kinder-Spiel und der Weiber-Arbeit. Allen Liebhabern der wahren Alchimie zu Gefallen aus dem Latein mit höchstem Fleiss in Teutscher Sprache übersetzt durch Johannem Hoppodamum,

Frankfurt - Hamburg, Georg Wolff, 1683.

8°; [8] 350, [1] pp.

Traductor: Iohannes Hippodamus Cherusus.

> *Rosarius philosophorum*: pp. 1-102

> *Novum Lumen oder das Neue Licht*: pp. 103-125

> *Flos florum, Das allervollkommenste Magisterium [...]* eine Blume aller Blumen: pp. 126-149.

p. 150 (nova portada):

Spiegel der Alchimie, nun zum ersten mahl in Hoch-Teutscher Sprache heraussgaben durch J.L.M.C., Hamburg, Georg Wolff.

Traductor: Johann Lange.

Leben des Arnaldi de Villa Nova [=Vita]: pp. 151-152

> *Spiegel der Alchimie [=Speculum alchimiae]*: pp. 153-213

> *Gedichte des Arnaldi de Villa Nova [=Carmen, amb els altres poemes]*: pp. 214-216

> *Eine Epistel wegen der Alchimie an den Neapolitanischen König geschrieben [=Epistola super alchimia]*: pp. 217-224.

Localització: BL*, WL.

44) D-1714 (traducció de 1546)

Pretiosa Margarita, oder neu-erfundene köstliche Perle, von dem unvergleichlichen Schatz und höchst-kostbahren Stein der Weisen, in sich haltend den eigentlichen Grund-Riss und Lebr-Arth dieser göttlichen Kunst: ingleichen andere aus dem Arnoldo, Rhaimundo, Rhasi, Alberto und Michael Scoto zusammen gelesene Schriffthen durch Janum Lacinium aus Calabria zum erstenmahl in lateinischer Sprache, mit Freyheit Pabsts Pauli Tertii und des Raths zu Venedig, anno 1546, heraus gegeben, Anietzo aber um seiner fürtrefflichkeit Willen in das

Teutsche übersetzt und aus Licht gestellet von Wolffgang Georg Stollen, Liebhabern der edlen Chymie [...]

Leipzig, verlegt Johann Friedrich Braun, 1714.

4°; [24] 468 [36] pp.

Traductor: Wolffgang Georg Stollen.

> *Collectanea Lacinii aus Arnaldo de Villa Nova, welche die Composition des Steins der Weisen in sich begreifen und richtig lehren* [=Rosarius philosophorum]: pp. 331-378.

Localització: BL*, WL.

Referències: FERGUSON, II, p. 3.

45) D-1719

Fasciculus unterschiedlicher alten raren und wahren philosophischen Schrifften vom Stein der Weisen, aus einem alter Lateinischen Manuscripto übersetzt, nebst einer curiosen Epistel, von denen Duum Viris Hermeticis Foederatis, und einer Vorrede von einem wunderbaren vermischten uncorrosivischen Menstruo ex Macro- et Microcosmo die Metallen zu solviren [...] von lic. Christoph von Hellwig, med. pract. Erff.

Leipzig und Bremen, Verlegt Johann Andreas Grim, 1719 [Leipzig i Bremen, Johann Andreas Grim, 1719].

8°; [16], 302, [18] pp.

Curador: Christoph von Hellwig.

Prefaci de Christoph von Hellwig, datat a Erfurt el 15 d'abril de 1719: [pp. 3r-8v].

> *Opus de Arte maiori, oder das grosse Werck*: pp. 224-262.

Localització: BL*.

Referències: FERGUSON, I, p. 374-375.

46) D-1730

Deutsches theatrum chemicum, auf welchem der berühmtesten Philosophen und Alchymisten Schrifften, die von dem Stein der Weisen, von Verwandlung der schlechten Metalle in bessere, von Kräutern, von Thieren, von Gesund- und Sauer-Brunnen, von warmen Bädern, von herrlichen Artzneyen und von andern grossen Geheimnissen der Natur handeln, welche bisshero entweder niemahls gedruckt, oder doch sonst sehr rar worden sind, vorgestellt werden durch Friederich Roth-Scholtzen [...].

Nürnberg [=Nuremberg], bey Adam Jonathan Felsecker, 1728 (vol. I), 1730 (vol. II), 1732 (vol. III).

8°; 3 vols.; I: [2] 26 [2] 680 [32] 350; II: 22, 935 [1]; III: 46, 960 pp.

Curador: Friederich Roth-Scholtzen

> *Erklärung über den Commentarium Hortulani*: II, pp. 533-550.

Facsimil: Friedrich ROTH-SCHOLTZ, *Deutsches theatrum chemicum*, Hildesheim - New York, G. Olms, 1976.

Localització: BL*, BSB, WL.

Referències: FERGUSON, II, pp. 298-299.

47) D-1747 (reedició de D-1659)

Hermetischer Rosenkrantz, das ist: vier schöne, auserlesene Chymische Tractaetlein; allen Liebhabern dieser edlen Kunst zum besten aus den Lateinischen ins Teutsche übersetzt und nun zum zweytenmal in Druck gegeben.

Frankfurt am Mayn, Johann Friedrich Fleischer, 1747.

8°; 112 pp.

[Curador: David Herlitz]

> *Erklärung über den Commentarium Hortulani*: pp. 81-98.

Localització: WL*.

48) D-1748 (reedició de D-1683)

Chymische Schrifftten, darinnen begriffen I. Rosarius Philosophorum. II. Novum lumen. III. Flos florum. IV. Spiegel der Alchimie. V. Eine Epistel an den Neapolitanischen König. Worbey zugleich mit angefüget. VI. Der Prophetin Marien, Moysis Schwester Practica. VII. Ein Buch von der Alchimie Geheimnissen, durch Calid den Sohn Jazichii zusammen getragen. VIII. Ein Buch des philosophi Kallid Rachaidibi, von den dreyen Wörten. IX. Ein Tractätlein Aristotelis von der Practica des philosophischen Steins. X. Der Tractat, so der Weiber-Arbeit und der Kinder Spiel genennet wird. Allen Liebhabern der wahren Alchimie [...] in teutscher Sprache übersetzt, durch Johannem Hoppodamum.

Verlegts Johann Paul Krauss [...]

in Wienn, 1748 [=Viena, Johann Paul Krauss, 1748].

8°; [16] 411 pp.

Traductors: Iohannes Hippodamus Cheruscus i Johann Lange

> *Rosarius philosophorum*

> *Novum Lumen oder das Neue Licht*

> *Flos florum, Das allervollkommenste Magisterium [...] eine Blume aller Blumen*

> *Spiegel der Alchimie* [=Speculum alchimiae]

> *Gedichte des Arnaldi de Villa Nova* [=Carmen, amb els altres poemes]

> *Eine Epistel wegen der Alchimie an den Neapolitanischen König geschrieben* [=Epistola super alchimia]

Localització: BSB, Edinburgh, NLM

Referències: FERGUSON, I, p. 43

49) D-1750 (reedició de D-1613)

Turba philosophorum, dast ist Das Buch von der Güldeney Kunst, neben andern auctoribus, welche mit einander 36 bücher ausmachen, darinnen der besten urältesten Philosophorum Schrifften zusammen getragen, welche alle einbellig von der Universal Medicin handeln, in zwey Theile abgefasset, und mit schönen Figuren gezieret. Zu Nutz und Dienst aller Kunst- und Naturliebenden mit besonderem Fleiss, Mühe und Arbeit in die deutsche Sprache übersetzt und heraus- gegeben durch Philippum Morgenstern, Islebiensem,

Verlegt Johann Paul Strauss, Buchhändler
in Wienn, 1750 [= Viena, Johann Paul Strauss, 1750].
8°; 2 vols.; I: [12] 680 pp.; II: 551 [1] pp.

Traductor: Philipp Morgenstern.

vol I

> *Semita semitae oder Fussteig des Fussteigs*: pp. 460-472.

vol. II

*Turbae philosophorum, oder der Güldenen Kunst, die sie sonst Chymia nennen, verschiedene
Schriften* [...] durch Philippum Morgenstern, Islebiensem,
Verlegt Johann Paul Strauss, Buchhändler in Wienn, 1750.

> *Schatz aller Schätze und das Rosarium philosophorum*: pp. 447-476

> *Novum lumen oder Neues Licht*: pp. 476-492

> *Blume aller Blumen* [= *Flos florum*]: pp. 493-511

> *Epistel über die Alchymia an den König von Neapolis* [= *Epistola super alchimia*]: pp.
511-517

Localització: BNF*, WL*.

Referències: FERGUSON, II, p. 107.

EDICIONS GENERALS (OPERA)⁹²

1) 1504

Hec sunt opera Arnaldi de Villanova que in hoc volumine continentur, a cura de Tommaso Murchi, Lió, François Fradin per a Balthazard de Gabiano, 1504.
Accessible a Gallica.

2) 1505

Hec sunt opera Arnaldi de Villanova nuperrime recognita ac emendata diligentique opere impressa que in hoc volumine continentur, Venècia, Bonetto Locatelli per als Hereus d'Ottaviano Scoto, 1505.

3) 1509

Hec sunt opera Arnaldi de Villanova nuperrime recognita ac emendata diligentique opere impressa que in hoc volumine continentur, Lió, François Fradin, 1509.

92. Per a una descripció més completa de les edicions generals arnaldianes i del seu contingut vegeu GIRALT, *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista*, esp. 115-129.

4) 1520

Arnaldi de Villanova, medici acutissimi, opera nuperrime revisa, una cum ipsius vita recen-ter hic apposita. Additus est etiam tractatus De philosophorum lapide intitulus, Lió, Guillaume Huyon, 1520.

Accessible a Gallica.

5) 1527

Opera Arnaldi de Villanova, medici acutissimi, nuper recognita et emendata..., Venècia, Hereus d'Ottaviano Scoto, 1527.

6) 1532

Arnaldi de Villanova, medici acutissimi, opera nuperrime revisa, una cum ipsius vita recen-ter hic apposita cumque tractatu De philosophorum lapide..., Lió, Jacques Myt per a Scipion de Gabiano, 1532.

Accessible a Gallica.

7) 1585

Arnaldi Villanovani, philosophi et medici summi, opera omnia. Cum Nicolai Taurelli medi-ci et philosophi in quosdam libros annotationibus. Indice item copiosissimo, [a cura de Theodor Zwinger], comentaris de Nicolaus Oechslein (Taurellus), Basilea, Conrad Waldkirch, 1585.

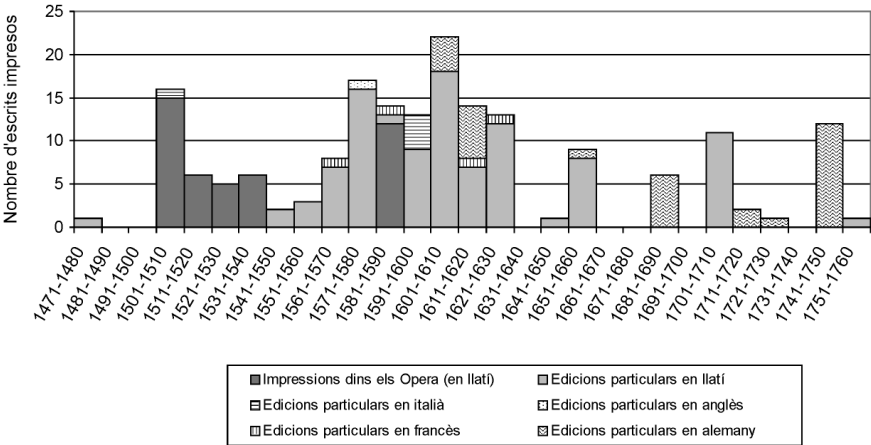
8) 1586

Arnaldi Villanovani, summi philosophi et medici excellentissimi, Praxis medicinalis. [...] + Tractatus varii exoterici ac chymici, Lió, Jean Stratius / Antoine Tardif, 1586.

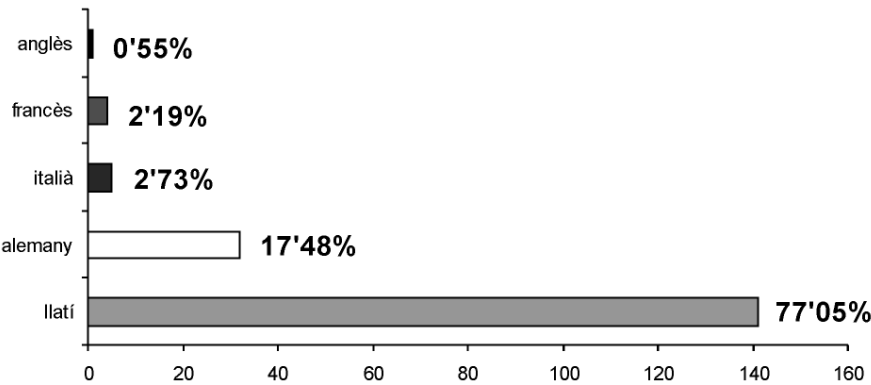
Accessible a Gallica.

Apèndix III: Gràfics

GRÀFIC 1:
EVOLUCIÓ DE LES EDICIONS ALQUÍMIQUES ARNALDIANES (PER DÈCADES)

GRÀFIC 2:
LES IMPRESSIONS ALQUÍMIQUES ARNALDIANES EN LES DIVERSES LLENGÜES

GRÀFIC 3:
TOTAL D'EDICIONS DE CADA TÍTOL

